

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Siyaset Bilimi Bilim Dalı

BİR POST-KEMALİST GAZETE OLARAK CUMHURİYET

Yiğit BALKUŞ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

BİR POST-KEMALİST GAZETE OLARAK CUMHURİYET

Yiğit BALKUŞ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

KABUL VE ONAY

Yiğit BALKUŞ tarafından hazırlanan "BİR POST-KEMALİST GAZETE OLARAK CUMHURİYET" başlıklı bu çalışma, 04.06.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Berrin Koyuncu LORASDAĞI (Başkan)

Doç. Dr. Kadir DEDE (Danışman)

Prof. Dr. Ateş USLU (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof.Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan "**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**" kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

27/06/2024

Yiğit BALKUŞ

"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum tarafından verilir** *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir.** Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Doç. Dr. Kadir DEDE** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Arş. Gör. Yiğit BALKUŞ

TEŞEKKÜR

Bu teşekkürü yazmayı, o kadar uzun süre erteledim ki artık Oğuz Atay'ın deyişiyle "kötü bir resim asarım korkusuyla hiç resim asamamaktan" korkar hale geldim. Sonunda masamın başına oturup bir şeyler karalamaya başlayabildim, oysaki bu teşekkürü, tezin mahiyetine yaraşır bir şekilde Cağaloğlu'nda bir kafeye oturup yazmak istemişim. Fakat tez yazmak, biraz da böyle bir şey; bir şekilde bitmesi gerekiyor.

Bu tez, hayatımda çok büyük değişikliklerin olduğu bir dönemin ürünüdür. Âşık olduğum ve bir ömrü beraber geçireceğimi sandığım Ankara'dan Tefik Fikret'le yaraşır bir öfkeye sahip olduğumu sandığım İstanbul'a taşındığım sürede ortaya çıkan bu çalışma, bir bakıma Ankara'ya ve Hacettepe'ye veda niteliği de taşır. Ankara sevgimi her zaman kalbimin derinliklerinde yaşatacağım. Hacettepe deyince de entelektüel merakımı korumamı ve arttırmamı sağlayan hocalarım Prof. Dr. Metin Yüksel'e, Prof. Dr. Örsan Ö. Akbulut'a ve Doç. Dr. Ruhtan Yalçın'er'e teşekkür etmeyi, borç bilirim. Prof. Dr. Berrin Koyuncu Lorasdağı'na ise hem öğrendiklerim hem de çalışmama sağladığı katkılar için ayrıca teşekkür ederim.

Hayatımdaki büyük değişikliğin ateşleyicisi, *Siyasal'da* araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlamam oldu. Akademide son kurşunum olarak değerlendirdiğim bu kadro, beni çok mutlu etse de pek çok becerikli ve hak eden insan arasında şanslı bir azınlığın üyesi olduğumun bilincindeyim. Bu nedenle bu tezi, her şeyden önce bütün maddi ve manevi zorluklara rağmen bir şekilde hayâllerinin peşinden giden bütün akademi emekçilerine armağan etmek isterim. Siyasal'ı gözümde hayâl ettiğim bir mesleğe erişmekten daha da kıymetli kılan ise Prof. Dr. Ateş Uslu'yla çalışma imkânı bulmuş olmamdır. Sadece bir akademisyen olarak değil, aynı zamanda bir insan olarak da kendisinden çok şey öğreniyorum; öğrenmeye devam edeceğime de eminim. Çalışmamın daha iyi hâle gelmesi yolundaki çabasının yanı sıra nezaketi, ilgisi ve dostaneliğinden ötürü kendisine çok teşekkür ederim.

Kendisine sadece "hocam ben post-Kemalizm çalışmak istiyorum" cümlesinden öte bir laf kuramayan öğrencisini ustalıkla yönlendirdiği, savrukluğunu hoşgördüğü ve sabahın köründe tezi okutmak zorunda bırakmama rağmen sitem etmediği için değerli danışmanım Doç. Dr. Kadir Dede'ye çok teşekkür ederim. Kendisinden akademisyen olmanın inceliklerinin yanı sıra insan olmanın inceliklerini de öğrendim. Umuyorum ki Ankara'dan göçüm, onunla kurduğumuz ilişkiye hâle getirmeyecek ve tez sürecinin de bir parçası olmuş değerli eşiyile de birlikte güzel bir Ankara sofrasında buluşacağız.

Sohbetleriyle ve ilgileriyle tez üzerine düşünmemi sağlayan dostlarım Saltuk Buğra, Enes Utku, Kıvanç Yiğit, Hakan, Ferhat'a, Serkan'a ve manevi desteklerinin yanı sıra tez işlerinin halledilmesinde somut desteklerini gördüğüm Nisa'ya ve Ela'ya çok teşekkür ederim. Bütün sevdiklerime, yaşamayı çekilir kıldıkları ve bu süreçteki yer yer çekilmez tavırlarına katlandıkları için minnettarım.

Siyasal'a alışma sürecime denk gelen bu çalışma süresi boyunca beni idare eden, göz altlarımı görüp zorla masadan kaldırtan araştırma görevlisi arkadaşlarım başta olmak üzere bütün *Siyasal* ailesine teşekkür ederim. Bu süreç boyunca değişmez neşe kaynaklarımdan biri olan ve herkesin herkesi hayal kırıklığına uğratabildiği bu dünyada, bir kere olsun başımızı öne eğdirmeyen Mauro Emanuel Icardi Rivero'ya çok teşekkür ederim.

Son olarak Ankara'da geçirdiğim sekiz yıl boyunca hep arkamda olan, bir kere olsun "bırak bu işleri memur ol" demeyen, imkânlarımızın el verdiği en uç sınırlarda benim hayallerimin peşinden koşmama destek olan anneme ve babama çok teşekkür ederim.

ÖZET

BALKUŞ, Yiğit. *Bir Post-Kemalist Gazete Olarak Cumhuriyet*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2024.

Seksenler, dünyada ve Türkiye’de önemli kırılmalara ve dönüşümlere sahne olmuştur. Bu dönemin kuruculuğunu sağlayan asli unsur, neoliberalizmdir. Küre çapında cereyan eden ekonomi temelli bir dönüşüm süreci olarak neoliberalizm, ekonomi dışı alanların da onun belirlediği zemin çerçevesinde dönüşmesi nedeniyle hegemonik bir güce sahiptir. Sol modernizmin krize girmesi ve bununla etkileşimli olarak Doğu Bloku’nun çözülmesi, neoliberalizmin hegemonyasını kuvvetlendirir. Bu çerçevede neoliberalizm, maddi ve fikri dönüşümün sürekli etkileşime girdiği, kurucu ve dönüştürücü bir güç olarak belirir.

Seksenlerde liberal fikriyatın Cumhuriyet tarihinde görülmemiş derecede yankı uyandırması, olgusal olan ile kavramsal olanın etkileşiminden hareketle düşünülmelidir. Zira liberal siyasi düşüncenin şahlanması; 24 Ocak Kararları’yla başlayan, 12 Eylül ile kurumsallaşan ve Turgut Özal liderliğinde popülerleşen neoliberalizmle ilişkilidir. Yükselen liberal entelijansiyanın *Cumhuriyet Gazetesi’nde* boy göstermesi, gazetenin sembolik anlamı ve tarihsel kimliği nedeniyle ilgi çekicidir. Hasan Cemal’in genel yayın yönetmenliği sırasında gazete; post-Kemalist, sol liberal ve ikinci cumhuriyetçi sıfatlarıyla tarif edilen yükselen liberal entelijansiyanın görünürlüğüne arttırdığı bir mekan olarak karşımıza çıkar.

Bir entelektüel görünürlük mekanı olarak *Cumhuriyet*, yükselen liberal düşüncenin başvuru kaynaklarını tespit etmeyi ve bu kaynakları neoliberal dönüşüm süreciyle rabitalandırmayı mümkün kılar. Liberal fikriyatın oluşumunda; askeri vesayet, resmi ideoloji ve resmi tarih eleştirileri kurucu bir rol oynayacaktır. Bu eleştirel çerçeveden hareketle tarif edilen demokratikleşememe probleminin çözümü, Kemalizm’le eşleştirilen devletin gücünü yitirmesini sağlayacak her türlü politikayı desteklemekte ve sivil toplumculuğa dayalı yeni bir toplum sözleşmesinin mümkün kılınmasında görülür. Öte yandan *Cumhuriyet Gazetesi’nin* sembolik değeri ve sol Kemalist entelektüelleri bünyesinde barındırması, yükselen liberalizmin antagonistik bir ilişki kurduğu sol Kemalizm’le olan etkileşimini gözlemleyebilmeyi mümkün kılar.

Anahtar Sözcükler

Post-Kemalizm , Sol Liberalizm , İkinci Cumhuriyetçilik , *Cumhuriyet Gazetesi*

ABSTRACT

BALKUŞ, Yiğit. *Cumhuriyet as a Post-Kemalist Newspaper*, Master Thesis, Ankara, 2024.

The 1980s witnessed important breaks and transformations in the world and in Turkey. The main movement that established this period is neoliberalism. Neoliberalism, as an economy-based transformation process that takes place globally, has a hegemonic power because non-economic areas are also transformed within the framework of the ground determined by it. The crisis of left modernism and the dissolution of the Eastern Bloc strengthens the hegemony of neoliberalism. In this framework, neoliberalism appears as a founding and transformative force in which material and intellectual transformation constantly interact.

The fact that liberal ideas aroused interest at an unprecedented level in the history of the Republic of Turkey in the 1980s should be considered within the framework of the interaction of the factual and the conceptual. Because the rise of liberal political thought in Turkey is related to neoliberalism, which started with the January 24 Decisions, was institutionalized with the September 12 military coup, and became popular under the leadership of Turgut Özal. *Cumhuriyet* appears as a newspaper that makes it possible to follow the ideas of this rising liberal intelligentsia. During Hasan Cemal's editor-in-chief, the newspaper appeared as a place where the rising liberal intelligentsia, described as post-Kemalist, left liberal and second republican, increased its popularity.

Cumhuriyet, as a place of intellectual popularity, makes it possible to identify the references of emerging liberal thought and to correlate these sources with the process of neoliberal transformation. Criticisms of military tutelage, official ideology and official history has played a founding role in the formation of liberal thought. The solution to the problem of non-democratization described from this critical framework is seen in supporting all kinds of policies that will cause the state associated with Kemalism to lose its power and in making possible a social contract based on civil society. On the other hand, the symbolic value of *Cumhuriyet Newspaper* and its inclusion of left Kemalist intellectuals allow us to observe the antagonistic relationship between rising liberalism and left Kemalism.

Keywords

Post-Kemalism, Left Liberalism, Second Republicanism, Cumhuriyet Newspaper

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	x
TABLolar DİZİNİ	xi
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM :KAVRAMSAL VE TARİHSEL ARKA PLAN	8
1.1. SEKSENLERİN RÜZGARI	8
1.2. YENİ ENTELİJANSİYANIN TARİFLERİ: POST-KEMALİZM, SOL LİBERALİZM, İKİNCİ CUMHURİYETÇİLİK	14
1.3. BİRİNCİ, İKİNCİ VE ÜÇÜNCÜ “CUMHURİYET”	26
2. BÖLÜM : DÖRDÜNCÜ “CUMHURİYET”	33
2.1. BİR AĞ OLARAK DÖRDÜNCÜ “CUMHURİYET”	42
2.2. DARBE, VESAYET, SİYASET: TANK SESİYLE UYANMAK	46
2.3. TARİHİN SONUNA GİDERKEN	51
2.3.1. Serbest Piyasanın Rüşdü.....	56
2.3.2. Cici Demokrasiden Çoğulcu Demokrasiye	60
2.3.3. Sivil Toplum Fetişizmi.....	65

2.3.4. "Bize de Bir Gorbaçov Lazım".....	68
2.4. BİR MÜCADELE ALANI OLARAK TARİH.....	69
2.5. KİMLİK YÜKSELİRKEN.....	75
2.5.1. İslamcılar Demokrat Olabilir mi?.....	75
2.5.2. Güvenlik – Demokrasi Kıskaçında Kürtler.....	80
3. BÖLÜM: TARİHİN SONU, KEMALİZM'İN SONU.....	84
3.1. KIRILAN VAZO.....	88
3.2. KALAN SAĞLAR, YENİ KALEMLER.....	92
3.3. KEMALİZM'İN KALESİNDE POST-KEMALİZM.....	97
3.3.1. "Bir Kronik Hastalık Olarak Kemalizm".....	98
3.3.2. Çeperden Merkeze İslamcılar.....	103
3.3.3. Çeperden Merkeze Kürtler.....	106
3.4. "CUMHURİYET OKUMUYORUM, ÇÜNKÜ CUMHURİYET OKURUYUM".....	108
3.5. İKİ ENTELEKTÜEL KARİKATÜRÜ: KARŞI-DEVRİMCİ DÖNEKLER vs. DARBECİ DİNOZORLAR.....	111
SONUÇ.....	117
KAYNAKÇA.....	122
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU.....	139
EK 2. ETİK KURUL / KOMİSYON İZİNİ YA DA MUAFİYET FORMU.....	141

KISALTMALAR DİZİNİ

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

ANAP: Anavatan Partisi

BM: Birleşmiş Milletler

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

DYP: Doğru Yol Partisi

KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsü

SHP: Sosyaldemokrat Halkçı Parti

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1: Dördüncü <i>Cumhuriyet</i> 'in Çekirdeği.....	43
Tablo 2: Dördüncü <i>Cumhuriyet</i> 'te Yer Alanlar	44
Tablo 3: Dördüncü <i>Cumhuriyet</i> 'te Atılmış Bazı Manşetler.....	54
Tablo 4: 1991 Kasım Kırılımasından Sonra Dördüncü <i>Cumhuriyet</i> 'te Yer Alanlar.....	93

GİRİŞ

Benedict Anderson, *Sınırları Aşarak Yaşamak* isimli otobiyografisinde siyaset biliminin hipotez doğrulatmaya dayalı klasik metodolojisini eleştirir; cevabı bilinmeyen sorulardan hareket etmenin, keşifselliğin ve merak etmenin önemine dikkat çeker (2019: 135). Bu tez çalışması da benzer bir motivasyondan hareket eder; merak etmeyi, keşfetmeyi ve bulgularını tarif etmeyi kendisine düstur edinir. Tezin ortaya çıkmasına vesile olan tümel merak şu soruda hayat bulur: 12 Eylül sonrası dönemde Türkiye’de siyasal düşünce nasıl bir dönüşüm geçirmiştir? Elbette bu soru, böyle bir çalışmanın altından kalkamayacağı bir kapsam ihtiva eder. Bu nedenle tümel merakın tikel bir meraka doğru yönelmesi gerekir. Bu tikel merak, seksenli yıllarda belirginleşen ve gelecek on yıllara damgasını vuracak olan sol liberallik, ikinci cumhuriyetçilik ve post-Kemalizm tariflerine yoğunlaşır.

Bir sonraki bölümde detaylıca tartışılacağı üzere sol liberalizm, ikinci cumhuriyetçilik ve post-Kemalizm (Aytürk, 2015) tarifleriyle anılan bir entelijansiya, seksenli yıllarda nüvelerini vermeye başlamış ve giderek belirleyici bir konuma erişmiştir. Bu nedenle bu entelijansiyayı irdelemek hem Türkiye’de siyasal düşüncenin serencamını takip etmek hem de bugünün tartışmalarını daha iyi anlamak adına kıymetlidir. Bu siyasal düşüncelerin tarifini ve eleştirisini konu edinen literatür, belirli bir yeterliliğe ve zenginliğe erişmiş olsa da hâlâ daha katedilmesi gereken yolları içinde barındırır. Bu yollardan biri, bu siyasal düşüncelerin oluşumsallığını ve tarifini doğrudan yani birinci el kaynaklardan ortaya koymaktır. Bu yönde araştırmalar yapmanın bir diğer yararı da sol liberalizm, ikinci cumhuriyetçilik ve post-Kemalizm tariflerinin nesnelere uyumunu birinci elden ölçme imkânı vermesidir (Tayşir, 2022: 49). Ayrıca birinci el kaynakların belirli bir tarihsel ve kuramsal çerçeveden hareketle ele alınması, bu siyasal düşüncelerin başvuru kaynaklarını yalın bir şekilde görmeye imkân verir.

Cumhuriyet Gazetesi'nin 1980-1992 arasındaki dönemi, hem birincil el kaynak oluşturması hem sembolik önemi hem de bu dönemde deneyimlediği krizler nedeniyle çalışılmaya elverişli bir zemine denk düşer. Bu iddia, ilk başta kulağa yabancı gelebilir zira *Cumhuriyet Gazetesi*; Kemalizm'in sorgulanması, önemsizleştirilmesi ve aşılmasını şiar edinmiş sol liberalizm, ikinci cumhuriyetçilik, post-Kemalizm gibi siyasal düşüncelerle yan yana anılmaz. Nitekim İlhan Selçuk¹, Uğur Mumcu², Oktay Akbal³, Ali Sirmen⁴, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu⁵ başta olmak üzere pek çok Kemalist kamusal aydın figürü, bu dönemde *Cumhuriyet'in* köşelerindedir. İlaveten rejimle kurduğu özdeşlik göz önünde bulundurulduğunda *Cumhuriyet Gazetesi'nin* anti-Kemalistler'in eline geçmesi, TSK'nin anti-Kemalistler'in eline geçmesine benzer bir sembolik anlam taşır. Fakat gazetenin 1980-1992 arasındaki dönemine sonu büyük bir kopuşa varacak olan pasif agresif bir çatışma damgasını vurmuştur. Çatışmanın bir tarafı, sayılan ve sayıları bu isimlerle sınırlı kalmayan Kemalist ve/veya sol-Kemalist figürlerdir. Ankara Temsilciliği yaptığı *Cumhuriyet Gazetesi'nin* 1981 yılında genel yayın müdürlüğü koltuğuna geçen ve 1992'ye kadar bu görevini sürdüren, eskinin sol Kemalist'i yeninin liberali Hasan Cemal⁶ ise çatışmanın

¹ İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden 1950 yılında mezun olmuştur. *Akşam*, *Tanin*, *Tanin* ve *Akbaba* gazete ve dergilerin kaleme aldığı yazılarıyla meslek hayatına başlayan İlhan Selçuk, 1963'ten vefat ettiği 2010 yılına kadar kısa süreli aylıklar hariç hep *Cumhuriyet'teki Pencere'sinde* yazdı. İsmi gazeteyle özdeşleşen Selçuk'un politik kimliğini edinmesinde Doğan Avcıoğlu'nun önemli bir etkisi vardır, onunla beraber *Yön* ve *Devrim* dergilerinde çalışmıştır. 12 Mart ve 12 Eylül cunta idarelerinde hapse giren Selçuk, 2008 yılında da Ergenekon Kumpası kapsamında tutuklanmıştır. Sol Kemalizm'in sembol isimlerinden biri olan Selçuk, 2010 yılında hayatını kaybetmiştir (Kabacalı, 2007: 17-8).

² Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni 1965 yılında tamamlayan Uğur Mumcu, 1969-1972 yılları arasında aynı fakültede asistanlık yaptı. *Yön*, *Kim*, *Ant*, *Devrim*, *Ortam*, *Akşam*, *Milliyet* ve *Yeni Ortam* gazete ve dergilerinde gazetecilik hayatına başlayan Uğur Mumcu, hala daha *Cumhuriyet Gazetesi* ve araştırmacı gazetecilik denilince akla gelen ilk isimlerden biridir. 24 Ocak 1993 tarihinde arabasına konulan bomba düzeneği nedeniyle aramızdan ayrılan Mumcu, her ölüm yıl dönümünde milyonlarca insan tarafından anılmaktadır (um:ag, 2006:i).

³ Gazeteciliğinin yanı sıra yazarlığıyla da tanınan Oktay Akbal, kariyerine *Servet-i Fünun* dergisinde başlamıştır. *Vatan* ve *Milliyet* gazetelerinde de görev alan Akbal, asıl olarak *Cumhuriyet'teki Evet/Hayır* köşesiyle özdeşleşmiştir. Ölene dek köşe yazarlığını ve edebi üretkenliğini devam ettiren Akbal, 2015 yılında vefat etmiştir (Akbal, 2018:i).

⁴ Galatasaray Lisesi ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu olan Sirmen; *Akşam*, *Yeni Ortam* ve *Milliyet* gazetelerinde de çalışmış olsa da vefat ettiği 2024 yılına kadar *Cumhuriyet Gazetesi'nin* simge köşe yazarlarından biri olmuştur. Sirmen, Barış Derneği Davası nedeniyle 4 yıl hapis yatmıştır (Cumhuriyet, 2024)

⁵ Hukukçu ve akademisyen kimliğiyle bilinen Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 1961 Anayasası'nı hazırlayan komisyonunun üyesi ve katibidir. Atatürkçü Düşünce Derneği'nin kurucularındandır ve derneğin onursal genel başkanıdır. Velidedeoğlu, vefat ettiği 1992 yılına kadar *Cumhuriyet Gazetesi'nde* köşe yazılarını sürdürmüştür (ADD, 2022).

⁶ Cemal Paşa'nın torunu olan Hasan Cemal, 1965 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun olmuştur. *Devrim* dergisinde başlayan gazetecilik kariyeri, *ANKA Haber Ajansı* ve *Günaydın Gazetesi'nin* ardından 1973'te *Cumhuriyet Gazetesi'nde* devam etmiştir. 1979 yılında Ankara Temsilcisi olduğu gazetenin, 1981-1992 yılları arasında genel yayın yönetmenliğini yapmıştır. Ardından

öteki tarafının başını çeker. Dönemin yazı işleri müdürü Okay Gönensin⁷, müessese müdürü Emine Uşaklıgil⁸ ve Şahin Alpay⁹ da Hasan Cemal'e gazetenin liberal kampında eşlik ederler.

Bugünden bakıldığında zoraki bir evliliğe benzeyen bu birliktelik, çalışmanın temel aldığı tümel ve tikel merakı doyurabilmek adına eşsiz bir imkân verir. Dönemin *Cumhuriyet Gazetesi* hem yükselen siyasal akımların oluşumsallığını kronolojik bir izlekte gözlemlenmeyi mümkün kılar hem de yükselen bu siyasal akımların doğrudan hedef aldığı sol Kemalizm'in reaksiyonerliğini eş zamanlı olarak gözler önüne serer. Fakat belirtmek gerekir ki bu çalışma esas olarak yükselen liberal düşüncenin oluşumsallığına odaklanır. Sol Kemalizm, sadece konu edinilen siyasal düşünceye reaksiyonu bağlamında ele alınır.

Bu çerçeveden hareketle, 12 Eylül 1980 askeri darbesinden 1991 krizinde gazeteden ayrılan sol Kemalist ekibin geri döndüğü tarih olan 9 Nisan 1992 tarihine kadar olan süre boyunca *Cumhuriyet Gazetesi* arşivi taranmıştır. Buna ek olarak başta Hasan Cemal'in çok ses getiren *Cumhuriyeti Çok Sevmiştim* (2005) kitabı olmak üzere gazetede bu dönem boyunca çalışanların veya bir şekilde gazeteyle ilgisi olanların anıları, röportajları da tezin veri havuzuna dâhil edilmiştir. Nicel araştırma yöntemleri, tezin gerektirdiği içerik ve söylemsel analizi baltalama ve köşe yazılarının hâlihazırda çok derin olmayan muhtevalarını iyice sığlaştırması tehlikesi taşıdığı için tercih edilmemiştir.

---

sırasıyla *Sabah* ve *Milliyet* gazetelerinde çalışmıştır. 2023 Türkiye Genel Seçimleri'nde Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi'nden aday olup seçilemeyen Cemal, mesleki kariyerini *T24*'te sürdürmektedir (Kurtuluş, 2024).

⁷ 1967 yılında Saint Joseph Fransız Lisesi'nden 1972 yılında ise Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun olmuştur. *Cumhuriyet*, *Sabah*, *Yeni Yüzyıl* gazetelerinde yönetici pozisyonlarında bulunan Okay Gönensin, 2000 yılında *Vatan Gazetesi*'ni kurmuştur. Gazeteciliğinin yanı sıra çevirmenliğiyle de tanınan Gönensin, 2017 yılında vefat etmiştir (Şeren).

⁸ Paris Institut d'Etudes Politiques'ten mezun olan Emine Uşaklıgil, Halit Ziya Uşaklıgil ve Yunus Nadi'nin torunudur. *Cumhuriyet Gazetesi*'nin yanı sıra *Yeni Yüzyıl*, *NTVMSNBC*, *Ayrıntılı Haber* basın organlarında çalışmıştır. Gazeteciliği ve yöneticiliğinin yanı sıra muhtelif konularda kitapları vardır (Uşaklıgil, 2018:i).

⁹ Lise öğrenimini Robert Kolej'de, lisans eğitimini ise Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde alan Alpay, Stockholm Üniversitesi'nde siyaset bilimi doktorası yapmıştır. Akademisyen kimliğinin yanı sıra *Cumhuriyet*, *Sabah*, *Milliyet* ve *Zaman* gazetelerinde çeşitli pozisyonlarda çalışmıştır. Yetmişlerin başında Aydınlıkçı hareketin bir parçası olan Alpay, 15 Temmuz 2016 askeri darbe girişiminin ardından FETÖ/DPY terör örgütü üyesi olmak iddiasıyla tutuklanmıştır.

Bu veriler, tezin keşifsel ve açıklayıcı kısmının meydana gelmesini sağlar. Bunlara kısıtlı bir ağı analizi eşlik eder zira *Cumhuriyet*, tirajı en yüksek gazete olmasa da her zaman entelektüel “fiyakası” yüksek bir gazete olmuştur. Başka bir deyişle *Cumhuriyet*’te yazmak, entelektüel görünürlülüğün prestijli makamlarından biridir. Fakat unutulmamalıdır ki bu çalışma, bir basın tarihi çalışması değildir. Çalışmanın dönemsal bağlamının anlaşılmasına hizmet edeceği ölçüde dönemin basın tarihi açısından ayırt edici özelliklerinden bahsedilecektir. Araştırma, tümel merakı olan 12 Eylül sonrası Türkiye’de siyasi düşüncenin dönüşümü ve tekil merakı olan siyasal akımların takibinden meydana gelen izleğe sıkı sıkıya bağlı olacaktır.

Öte yandan tabiatı gereği, tezin kapsamı keşif ve açıklamayla sınırlı kalmaz. Tezin bir derdinin, neden ve nasıl sorularına yanıt verme iddiasının olması gerekir (Tayşir, 2022: 19). İlerleyen sayfalarda tarif edileceği üzere tezin konu edindiği dönem hem dünya hem de Türkiye ölçeğinde büyük ve önemli değişimlerin, dönüşümlerin meydana geldiği bir içeriğe sahiptir. Sol liberalizm, ikinci cumhuriyetçilik ve post-Kemalizm tarifleriyle anılan entelijansiyanın oluşumsallığı; şüphe yok ki bu büyük dönüşüm sürecinden ayrı düşünülemez. Bu araştırma da konu edindiği siyasal akımların doğuşunun, Türkiye ve dünyadaki büyük dönüşümlerle ilişkisini *Cumhuriyet Gazetesi* üzerinden kurmayı amaçlar. Bu sayede hem olgusal olanla ideolojik arasındaki rabıta belirginleşir hem de bu siyasal akımların eklektisizmi gözler önüne serilir. Bu çerçeveden hareketle tezin temel iddiası, seksenlerde belirginleşen liberal entelijansiyanın neoliberal dönüşüm sürecine öykündüğü ve onu siyasal düşünce düzlemine telif etmeye çabaladığıdır. Bu entelijansiyanın Kemalizm ve devleti eşleştirmesi ve bütün sorunların çözümünü devletin geri çekilmesinde bulması, bu öykünmenin doğası hakkında ipuçları vermektedir.

Bu araştırmanın sınırlarını da konu edindiği dönemin olağanüstü hareketliliği çerçevesinde düşünmek gerekir. Başta neoliberalizm, postmodernizm,

postmodernite, ağsallaşma, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinde gözlemlenen çözülme süreçleri ve buna paralel olarak Soğuk Savaş'ın sona erdiği üzere bu tez boyunca pek çok olgu ve akımdan söz edilecektir. Fakat bu olgu ve akımların tarifi ve eleştirisi, bu tezin konusu değildir. Zira böylesine geniş ve girift bir dönüşümün tarifini yapmak, bu çalışma kapsamının ötesine geçen bir merak ve perspektif gerektirir. İlaveten böyle bir çaba, araştırmanın sistematik ve okunabilir olmasını engelleyecektir. Dolayısıyla bu çalışma, seksenlerin muazzam başkalaşımının sol liberalizm, ikinci cumhuriyetçilik, post-Kemalizm tarifleriyle anılan yeni entelijansiyadaki yankılarına odaklanmaktadır.

Çalışmanın sınırlılıklarını da sınırlarının bittiği yerden tartışmak sağlıklı olacaktır. Öncelikle araştırmanın sadık kalacağını iddia ettiği sınırları, tez boyunca korumak güç olabilir. Bunun yanı sıra metinlerden, hele ki günlük çıkarılan gazeteler gibi uçucu ve kolay tüketilen "ürünlerden", siyasi akımların takibini yapmanın ne kadar sağlıklı olduğu sorusu, bu tez için önemli sorunlardan biri olarak belirir. Bir başka deyişle ele alınan metinlerin çoğunlukla köşe yazıları olması ve bu nedenle yüzeysel kalmaları, derinlikli bir siyasal düşünce görüntüsünün belirmesini engelleyebilir. Bu potansiyel sorunlardan kaçınmak adına öncelikle öz şüphenin sürekli olarak korunması, olguları açıklarken araştırmacının kendi kendisini yanıltmaya çalışması gerekir (Tayşir, 2022: 24). Bu, her araştırma için geçerli olan ilkesel bir tutumdur. Bu araştırma özelinde ise gündelik yazıların uçuculuğu üzerinden gelebilecek potansiyel eleştirilere, siyasetin jargonunun belirlemede medyanın oynadığı belirleyici rol hatırlatılarak cevap vermek mümkündür. Buna ek olarak siyasal düşünceler denildiğinde akla sıklıkla filozofların ortaya koyduğu sistematik düşünceler gelse de siyasetçilerin, gazetecilerin ve her türden entelektüelin yarı sistemli ya da systemsiz ürünleri de siyasal düşünceler alanının bir parçasıdır (Uslu, 2017: 12). Bu nedenle siyasal düşüncelerin takibini gazetelerden yapmak, pek pekâlâ mümkündür. Burada dikkat edilmesi gereken husus, dönemin siyasi düşüncesinin ele alınan mecradan ve oradaki ürünlerden ibaret olmadığı göz

önünde tutulmasıdır. Öte yandan tezin konu edindiği dönem olan seksenlerde kitle iletişiminde basılı gündelik medya hâlâ belirleyici bir rol oynamakta, özel televizyonlardan henüz bahsedilememekte ve ağsallaşmadan doksanlarda olduğu kadar söz edilememektedir. Ayrıca bu araştırma, zayıf noktalarından biri olarak görülebilecek olan araştırma nesnesinin sığılı meselesini de kendisine konu edinir. Tezin üçüncü bölümünde ele alınacak entelektüel karikatürleri, bu sığılın hem tespitini yapar hem de siyaset jargonundaki yerini tayin eder. Son olarak tezin veri havuzunun önemli bir parçası olan anı kitaplarında anlatılanların, tarafgirâne ve çarpıtılmış olma ihtimali mevcuttur.¹⁰⁻¹¹ Bu olası tehlikeyi bertaraf edebilmek için çapraz okuma yapılması gerekir. Fakat öte yandan bu tez bağlamında anı kitaplarına, bir tarihçi edasıyla ve olayların nasıl gerçekleştiğini mümkün olan en objektif şekilde bulabilme motivasyonuyla yaklaşılmamıştır. Anı kitapları; siyasal düşüncenin süzulebildiği, reaksiyonların gözlemlenebildiği ve en önemlisi entelektüel karikatürlerinin en sarih biçimde belirginleştiği alanlar olarak değerlendirilmiştir.

Buradan hareketle birinci bölümde *Cumhuriyet Gazetesi'nin* ele alınan döneminin tarihsel ve kavramsal haritası çizilecektir. Bu detaylandırma, seksenlerin denk düştüğü maddi gerçeklik olan neoliberalizmin ve bu maddi gerçeklik üzerinden yükselen siyasal düşüncenin tarifini içerecektir. Buna ek olarak *Cumhuriyet Gazetesi'nin* rejime denk olan yaşam öyküsünden bahsedilecek ve bu sayede gazetenin tezin konu edindiği döneme kadar olan sürede edindiği kimlik, sarih hale getirilecektir. İkinci bölüm, birinci bölümde inşa edilen arka plandan destek alarak gazeteden sol Kemalistler'in ayrılmasına neden olan 1991 krizine kadar olan süreci kapsayan bir ağ ve içerik analizini, kendisine konu edinecektir. Bu sayede *Cumhuriyet'te* görünür hale gelen yükselen liberal fikriyatın başvuru kaynakları irdelenecek ve bununla eş zamanlı

¹⁰ Nitekim tezin önemli başvuru kaynaklarından biri olan Hasan Cemal'in *Cumhuriyet'i Çok Sevmiştim* kitabındaki iddialar hakkında, çok sayıda yalanlamaya denk gelmek mümkündür: Hıncal Uluç (akt. Ongun, 2006: 50-1), Hikmet Çetinkaya (akt. Ongun, 2006:62-3), Yalçın Doğan (akt. Ongun, 2006:68-9), Ahmet Tan (akt. Ongun, 2006:105-9), Güldan Mumcu (akt. Ongun, 2006:116-9) ve Melih Aşık (akt. Ongun, 2006:163-4).

¹¹ Murat Ongun'a göre Cemal'in kitabının çıkış zamanı çarpıcıdır. Zira bu dönemde Cumhuriyet Gazetesi'nde Fethullah Gülen'in eski sağ kolu Nurettin Veren'in itirafları yayınlanmaktadır. Cemal'in kitabı da aylarca Zaman Gazetesi'nin köşelerinde gündem olacaktır (2006:43).

olarak daha sonra ulusalcılığı mümkün kılacak sol Kemalist reaksiyonerliğin oluşumsallığı, gözler önüne serilecektir. Bu bölümün içerdiği başlıca konular arasında askeri vesayet, tarihin sonu tartışması, resmi tarih eleştirisi ve kimlik siyasetinin yükselişi vardır. Yükselen liberal entelijansiyanın gazeteyi tek başına yönettiği beş aylık sürecin tasviri ve analizi ise tezin üçüncü ve son bölümünde gerçekleştirilecektir. Yaklaşık beş aydan ibaret olan bu kısa dönemde yükselen liberal entelijansiya, varlığını daha doğrudan hissettirecek ve Kemalizm daha doğrudan hedef tahtasına oturtulacaktır. Bu dönemde sol Kemalizm'in reaksiyonerliğini gazete içerisinden gözlemlemek mümkün olmasa da gazetede ki kopuş sürecindeki polemiklerden hareketle entelektüel hayatımıza damgasını vuran iki entelektüel karikatürünün izleri sürülecektir.

Çalışmanın derdi, kapsamı ve sınırları çizildiğine göre şimdi yapılması gereken, çalışmanın incelediği dönemin ruhunun anımsanmasıdır. İnsanlar, politik kimliklerinin belirginleştiği ya da krize girdiği dönemlerin belirleyiciliğini abartmaya eğilimlidir. Bu eğilim sonraki kuşaklarda bir karşıt tavır beraberinde getirir: Azımsama. Hele ki seksenler gibi belki de artık klişeleşme tehlikesinden söz edilmesi gereken bir dönem hakkında yazılanlarda bu eğilimler kolayca göze çarpar. Bu nedenle bildiğini varsaymadan hareket etmek, temkinli olmak ve seksenlerin nasıl bir olgusal ve kavramsal düzleme denk düştüğünü hatırlamak gerekir.

1. BÖLÜM

KAVRAMSAL VE TARİHSEL ARKA PLAN

1.1. SEKSENLERİN RÜZGÂRI

Umberto Eco: Seksenli yıllar önemli yıllardı. (...) Başımıza gelen felaketlerin hemen hepsi o yıllarda doğmuş olmalı. Eğer 1970'lerden 1990'lara doğrudan geçseydik, bugün daha bilge olabilirdik (akt. Kejanlığlu, 2004: 9).

Seksenli yıllar, kendi bağlamı içerisine oturtulmaya çalışılan, bugün ile ilişkilendirmek gayesiyle yaklaşılmış olan ve her daim gözde olmuş bir zamansallaştırmanın adıdır. Bu dönemde gerçekleşmiş olguların ve bu dönemde ilişkilendirilen tariflerin sadece listesini çıkarabilmek bile başlı başına bir iştir. Dile kolay neoliberalizmle kapitalist ülkelerin yapısal özelliklerinin değiştiği, Doğu Bloku'nda sonu soğuk savaşın bitmesine çıkacak bir çözülme sürecinin yaşandığı, modernizmin krizinin tartışıldığı ve teknolojik atılımların ivmelendirdiği bir iletişim devriminin kendisini iyiden iyiye hissettirdiği bir dönemden bahsediyoruz. Türkiye'nin de kapitalist bloka çevre/yarı çevre olarak eklenmeye çalışan bir ülke olarak bu gelişmelerden payını aldığını söylemek mümkündür. Nitekim 24 Ocak Kararları'yla arzulan, 12 Eylül Askeri Darbesiyle gerçekleşen ve Turgut Özal'ın liderliğinde kurumsallaşan süreç, bir bütün olarak dünyanın geçirdiği dönüşümlerden ayrı düşünülemez. Buna ek ve ilişkili olarak seksenler; Türkiye'de modernleşme projesinin krize girdiği, bastırılan her şeyin geri döndüğü, medya ve reklamcılığın yükseldiği, tüketim toplumunun belirginleştiği ve çok kısa bir sürede çok fazla şeyin yaşandığı bir dönem olarak kayda geçer (Gürbilek, 2001: 15).¹²

¹² Geri dönenin ne olduğu ve nasıl geri döndüğüyle ilgili ufuk açıcı bir tartışma için, Zana Çıtak'ın *Post-Kemalizm ve Laiklik: Bir Eleştiriyi Yeniden Düşünmek* isimli metni okunabilir

Öte yandan giriş bölümünde de vurgulandığı üzere bu çalışma, seksenlerin ev sahipliği yaptığı büyük ve amorf bir yapıya denk düşen dönüşümselliği, kendisine doğrudan konu edinmez. Bu araştırma, seksenlerle ilişkisini Türkiye entelijansiyasının yaşadığı bunalımı anlamlandırmak üzerinden kurar. Ne var ki seksenli yılların yarattığı entelektüel krizin adını koyabilmek de kolay bir iş değildir. Nurdan Gürbilek, seksenleri; baskı ve özgürlüğün sürekli ilişkisel olduğu ve varlıklarını birbirlerine dayandırdığı bipolar bir hal olarak tarif eder (2001: 13) ve bu dönemin sadece baskı kelimesiyle tarif edilmesine karşı çıkar (2015: 30). Belki de seksenleri sadece bir cehennem olarak tasvir etmek mümkün değildir. Daha ziyade girift, değişken ve unutkan bir yapıyla ilişkilidir seksenler ve şüphe yok ki bu yapının mimarı, 12 Eylül Askeri Darbesi'dir.

Dönemin Genelkurmay Başkanı Kenan Evren liderliğinde ve emir-komuta zinciri içinde gerçekleştirilen darbe, bilhassa yetmişlerin ikinci yarısında Türkiye'de meydana gelen olaylar göz önünde bulundurulduğunda beklenmedik bir gelişme değildir. Hatta darbeye ilk reaksiyonlar gerek halk nezdinde gerekse ana akım entelijansiyada olumsuz olmaz. Fakat askeri idarenin eşine az rastlanır bir hoyratlıkla davranacağını ve böylesine büyük ve kalıcı bir dönüştürme projesine girişeceğini tahmin edenlerin sayısı pek fazla değildir. 12 Eylül cuntası; siyasi partileri kalıcı olarak kapatmış, siyaset yasakları koymuş, binlerce insanı fişlemiş, idam kararları almış ve uygulamış, pek çok insanın işkence görmesine ve hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Öte yandan 12 Eylül, sadece tasfiyeye odaklanan bir askeri-siyasi hareket değildir. Aynı zamanda kurucudur. Cumhuriyet tarihinin üçüncü ve hâlâ yürürlükte olan anayasası başta olmak üzere pek çok yasa, kurum ve teamülün ortaya çıkmasında 12 Eylül askeri idaresi rol oynamıştır. Bu kuruculuğun ve dönüştürücülüğün dayandığı küresel ve ulusal bağlam ise dünya ve Türkiye kapitalizminin ahvaliyle doğrudan ilişkilidir.

Yetmişler, dünya kapitalist sisteminin yirminci asırdaki ikinci büyük krizine ev sahipliği yapar (Yılmaz, 2023: 284). Asrın ilk krizine yanıt olarak ortaya çıkan Keynesci model, artık sorunların kaynağı olarak görülmeye başlanır.¹³ Bu çerçeveden hareketle; İngiltere’de Margaret Thatcher, ABD’de ise Reagan, devlet harcamalarını kısımaya, sosyal yardımları kesmeye ve KİT’lerin özel sektöre devri, devlet denetiminin azaltılması gibi uygulamalara dayanan ve neoliberal olarak adlandırılan politikaları uygulamaya başlar (Pamuk, 2014: 263). Türkiye yetmişlerde, parçası olduğu kapitalist Batı Bloku’nun deneyimlediği krize paralel olarak sermaye birikim rejiminin bunalımını deneyimler (Yılmaz, 2023: 284). Bu kapsamda 24 Ocak Kararları, uzun vadede piyasa ekonomisinin belirleyiciliğini arttırmaya ve neoliberal yeni ekonomik düzene eklemeye arzusunun ilk göstergesidir (Pamuk, 2014: 265). (Kömürcü, 2016: 110). 12 Eylül cuntası da Türkiye kapitalizminin çıkmazlarını, güç kullanarak ortadan kaldırmayı ve 24 Ocak ile girilen yolun sıkı sıkıya takibini kendisine vazife edinmiştir (Saraçoğlu, 2022: 755). Turgut Özal ise 24 Ocak Kararları’nda başbakanlık müsteşarı, askeri idare döneminde başbakan yardımcısı, çok partili hayata yeniden geçilmesiyle birlikte ise başbakan ve cumhurbaşkanı olarak neoliberal politikaların Türkiye’de uygulanmasının mimarlarından olmuştur. Bu mimarlık öylesine belirleyici olur ki İngiltere’de “Turgut Özal mı Thatcher’ci yoksa Margaret Thatcher mı Özal’cı” esprileri yapılır (BBC News Türkçe, 2013). Ünlü akademisyen Dankwart Rustow, Özal’ın Türkiye’nin liberal devrimini mümkün kıldığını öne sürer(1985).¹⁴

Elbette yukarıda tarif edilen olguların entelektüel üretimi etkilememesi düşünülemez. Etkilemenin de ötesinde ortaya çıkan neoliberal zeminin en başından itibaren ciddi bir entelektüel damarı beslediğini ve bu damardan beslendiğini belirtmek gerekir. Yukarıda daha çok iktisadi yönü üzerinde durulmuş olsa da neoliberalizm, aynı zamanda yeni bir siyasi, sosyal ve kültürel zemine denk düşer. Elbette neoliberalizm, her şeyi doğuran bir ilk madde

¹³ Keynesçilik ve Neoliberalizm, kapitalizmin farklı dönemlerdeki farklı ihtiyaçlarına yanıt verir ve her ikisi de özü itibarıyla kapitalist modellerdir (Yaffe, 2009).

¹⁴ Buna göre; Atatürk, ulusal devrimi; İnönü, demokrasi devrimini Özal ise liberal devrimi gerçekleştirmiştir (Rustow, 1986: 59-60).

değildir. Fakat her şey, onun belirleyici olduğu zeminin üzerinden yükselir (Saraçoğlu, 2022: 756-7). Buna ek olarak Doğu Bloku'nda gözlemlenen ve parçalanmaya gidecek çözülme de neoliberalizmin galibiyetini perçinler. Neoliberalizmin tahakkümü öyle seviyelere varır ki doksanlara gidilirken Francis Fukuyama tarihin sonunu getirir (1989). Liberal demokrasilerin bir nihai son olup olmadığı tartışması bir kenara bu iddianın kaleme alınması ve ciddi bir yankı uyandırması bile başlı başına dönemin ruhuyla ilgili pek çok şey söyler. Doksanlarla birlikte ideolojilerin geride kaldığı, önemsizleştiği fikri, iyiden iyi popülerlik kazanır (Bora & Yanık, 2023: 367). Nitekim Lyotard, büyük anlatıların krize girmiş olabileceği fikrini çoktan ileri sürmüştür.¹⁵

La Condition Postmoderne'de Lyotard, büyük anlatıların geçerliliklerini yitirdiklerini ilan ediyordu. (...) Ancak, 1980'li yıllarda birbirini izleyen olayların ortamda yarattığı beklenmedik değişimle bu konu bütün inanırlılığını yitirdi. Reagan yönetimindeki ekonomik hareketlilik ortamı yeniden canlandırmış, 1980'lerin sonunda Sovyet Bloku'nun çökmesiyle sağın ideolojik saldırı süreci doruğuna ulaşmıştı. Büyük anlatılar yok olmak şöyle dursun, tarihte ilk kez bütün dünya tek bir büyük anlatının hükmü altına girmiş gibi görünüyordu: Tek ve evrensel bir özgürlük ve refah anlatısı- piyasanın küresel zaferi (Anderson P. , 2021:50).

Perry Anderson'un "tek ve evrensel bir özgürlük ve refah anlatısı " olarak tarif ettiği anlatı (2021: 50), Türkiye'de de neoliberal dönüşümsellik süreci içinde belirginleşmeye başlar. Piyasa ekonomisinin ve toplumunun, Cumhuriyet tarihinde görülmemiş savunusu, seksenlerin siyasal düşüncesinin en temel belirleyenlerinden biri haline gelir (Özkazanç, 2021: 638-41). Hatta piyasacılık o kadar hegemonik bir hal alır ki neoliberal ekonomi taraftarları, politik kamplaşmaları sağ-sol karşıtlığı yerine zamanın ruhunu anlayanlar ve anlamayanlar olarak tarif etmeye başlar (Gürpınar, 2012: 150).

Bu entelektüel hegemonyanın kuşattığı alan içerisine, piyasacılığa en ufak eleştirisi olan her türlü akımı alabilmek mümkündür. 12 Eylül ile birlikte büyük bir yenilgi alan, çaresizliğe hapsedilen ve öznelliğini yitiren sol akımlar, hiç şüphesiz

¹⁵Eserin ilk basımı "La condition postmoderne: rapport sur le savoir" isimli ve 1979 tarihlidir.

yok ki bu kuşatmanın merkezindedir (Bora, 2021: 23,30-1). Bu yenilginin, bilhassa Türkiye özelinde yetmişlerde başlayan ve 12 Eylül ile arşa çıkan şiddet, baskı ve sindirme politikalarıyla ilişkili olduğu unutulmamalıdır. Zira ortada bir düşünsel kriz varsa buna yanıt üretme imkânı, ancak düşünmeye, üretmeye ve örgütlenmeye imkan veren bir alanın varlığıyla mümkün olabilirdi. Buna ilaveten dünyada da solun geri çekilmeye başlaması, 1980 öncesi anlamda sol gelenekleri paradigmatik bir yalnızlığa terk etmiştir (Kömürcü, 2016: 111). Destek alacak “katı bir şeyler” arayışında olan dönemin sol modernistlerinin (Berman, 2021: 443) önemli bir kısmı; sol liberalizm, ikinci cumhuriyetçilik, post-Kemalizm tarifleriyle anılan siyasal düşünceleri geliştirmeye ve etkilemeye başladılar. Bu araştırmanın konu edindiği Hasan Cemal de bu isimlerden biridir. Zira, Cemal’in hayatında Milli Demokratik Devrimcilik’ten yetmez ama evetçiliğe uzanan bir kopuş gözlemlenmektedir. Hatta bizzat kendisi entelektüel varlığını bu kopuş üzerinden kıymetlendirir.

1960’larda benim kafam karmakarışıktı. Oradan oraya savruluyordum. Ama bir gün geldi, gerçeği yakaladığımı sandım. Gerçek artık benim tekelimdeydi. Çünkü mürit olmuştum. Her şeyi siyah-beyaz görüyordum. Haklılığımdan en ufak bir kuşku yoktu. Artık beynimi sloganlara teslim etmiştim (Cemal, 2018: 138)

Yirminci Yüzyıl’ın bütün iniş çıkışlarını ben de kendi tarihimde yaşadım. Yirminci Yüzyıl’ın bir yanı nasıl ki insanlık için büyük acılarla dolu geçtiyse, ben de bir yerde o acılardan bir nebze olsa payımı aldım. Yirminci Yüzyıl nasıl ki demokrasiyle totalitarizm arasında; yani özgürlükle faşizm, nazizm, komünizm arasında büyük mücadelelerle geçtiyse, ben de bu mücadeleleri kıyısından köşesinden yaşadım. Hem kendi benliğimde, iç dünyamda hem de bu güzel topraklarda... Yirminci Yüzyıl’da nasıl ki dünya kocaman bir duvar tarafından acımasızca ikiye bölündüyse, bizler de bölündük düşman kamplara. Aramızda yüksek duvarlar, kafamızda setler oluştu. Sonra o duvar yıkıldı, 1989’da. Demokrasi kazandı! Ama ben o duvarı, o setleri kendi kafamın içinde daha 1970’lerde yıkmaya başlamıştım (Cemal, 2008: 13)

Bu çalışma boyunca Hasan Cemal’in benzer ifadelerine denk gelmek mümkün olacaktır. Zira gazetenin incelendiği dönemde çok daha temkinli ifadeler kullansa da Hasan Cemal’in fikriyatı, kendisi üzerinden 1980 öncesi Türkiye soluyla hesaplaşmaya dayanır. Bu anlamda Hasan Cemal hem dünyada hem

Türkiye’de beliren ve seksenlerin solda yarattığı krizin aşımını; devrimci solun ve/veya bütünüyle solun reddinde, siyasal liberalizm övgüsünde ve/veya piyasacılıkta barışmakta bulan jenerasyonun tipik bir temsilcisidir. “Duvar”ın’ onun için 1989’da değil de 1970’lerde yıkılmasının sebebi, 9 Mart darbe teşebbüsünün başarısızlığıdır. Seksenlerin rüzgârı, Hasan Cemal’i devrimci/darbeci sol Kemalistlikten liberalliğe sürüklemiştir:

Böyle düşünmeyenler de, tarihin bitmediğine inanmayanlar da var. Kimine göre sosyalizm çökmedi. Çünkü gerçek sosyalizm yaşanmadı! Her kuşak, kendine acılı der belki ama 68 kuşağı en anlamlı bulunduğu şeyin çöküşünü gördü. Belki tümüyle bir düşüncenin değil ama bütün bir uygulamanın çöküşünü. Üstelik öyle bir yaşta gördü ki bunu, her şeye yeniden başlamanın çok zor olduğu bir dönemde. İdeolojinin, bir yaşam biçiminin yanlışları görüldü. Bir çöküş bu (Cemal, 2008: 46)

Rüzgârın etkilediği bir diğer isim, İlhan Selçuk’tur. 9 Mart’tan Ziverbey’deki işkenceye, 27 Mayıs’tan 12 Eylül’e, iki kutuplu dünyadan SSCB’nin çöküşüne Selçuk’un politik duruşunu inşa ettiği ne varsa birer birer yıkılır. Bu çerçevede İlhan Selçuk da sol Kemalistlikten CHP çizgisinde bir sosyal demokratlığa ve ardından ulusalcılık olarak tarif edilecek reaksiyoner siyasal konumlanmaya uzanan çizgiyi takip eden entelijansiyanın bir temsilcisidir. Aslında nasıl ki Hasan Cemal, seksenlerin deneyimlettiği krize piyasacılıkla, liberalizmle cevap vermişse İlhan Selçuk da aynı krize Kemalizm’i 12 Eylül’den ayrıştırarak ve sosyal demokrasiyle ilişkilendirerek cevap vermeye çalışmıştır.

Görüldüğü üzere seksenler, entelektüelleri geçmişlerine yabancılaştırmış ve derin politik bunalımlara sokmuştur. Can Kozanoğlu, bu yabancılaşma ve bunalım halini hayatları “keskin doğrularla geçmiş insanların” maruz kaldığı “insanlı deneyler” ifadeleriyle tarif eder (Kozanoğlu, 2015: 40-1). Keskin doğrulardan yeni doğrulara geçişin tarifi, siyasal düşünce düzleminde sol liberalizm, ikinci cumhuriyetçilik ve post-Kemalizm tartışmalarında hayat bulur. Sıradaki bölümde bu siyasal düşüncelerin izahı ve tartışması, bu bölümde belirtilen seksenler tarifinden hareketle yapılacaktır. Nitekim güçlü devlet ve

zayıf sivil toplum ikiliği üzerinden bir söylem inşa eden liberal söylemlerin, bu kurucu dönemde ortaya çıkmış olması şaşırtıcı değildir (Özkazanç, 2021: 641).

1.2. YENİ ENTELİJANSİYANIN TARİFLERİ: POST-KEMALİZM, SOL LIBERALİZM, İKİNCİ CUMHURİYETÇİLİK

Bir önceki bölümde tarif edilmeye çalışılan büyük dönüşüm, Türkiye’de siyasal düşüncelerin gidişatını derinden etkiledi. Neoliberal başkalaşım süreci hem yeni bir entelijansiyanın hem de bu entelijansiya reaksiyon gösteren akımların ortaya çıkmasını mümkün kıldı. Fakat iktisadi, politik ve sosyal dönüşüm süreci olarak neoliberalizm ve beliren yeni entelijansiya arasındaki ilişkinin tek yönlü olduğu düşünülmemelidir. Neoliberalizm ile Türkiye’de seksen sonrası ivme kazanan liberal düşünce arasındaki ilişki mütekaıldır. Elbette kurucu, dönüştürücü ve doğrudan olgusal bir gerçekliğe denk düşen bir kuvvet olarak neoliberalizmin belirleyiciliği çok daha ön plandadır. Nitekim liberal siyasi düşünce de bu kuvvete özenir. Neoliberalizmin tasfiyeciliği ve inşacılığı politik düzleme taşımak istenir, olgusal olanla ideolojik olanın arasındaki mütekailliyet böyle bir ilişki içerisinde belirir.

Turgut Özal üzerinden inşa edilen anlatı, bu mütekailliyet ilişkisinin tipik bir örneğidir. Bir siyasal hareket/akım olarak doğrudan bir karşılığa sahip olmayan yükselen liberal düşünce, mevcut ve belli bir güce sahip siyasi yapıları etkilemek ve yönlendirmek istiyordu. Türkiye’de liberal düşüncenin bu paradoksal yazgıyı günümüze kadar sürdürdüğü, farklı dönemlerde farklı siyasal hareketlerle flört etmesinin ardındaki temel motivasyonlardan birinin de bu “kitlesizlik” sorunu olduğu söylenebilir¹⁶. Bu çerçevede Özal’ın istemsiz de olsa Türkiye’yi demokratikleşme yoluna soktuğuna, Özal üzerinden inşa edilecek ve Özal’ı da etkileyecek bir ideolojik söylemin bu demokratikleşme

¹⁶ Yeni Demokrasi Hareketi, Liberal Demokrat Parti ve Demokrasi ve Atılım Partisi gibi liberal retoriğe dayalı partilerin seçim başarısızlıkları, bu çerçeveden hareketle düşünülebilir.

sürecini kalıcılaştıracağına inanılıyordu (Bora, 2020: 555). “Siyasi özgüvensizliği nedeniyle sürekli kendisine etkilemek için lider arayan” (Taşkın, 2022: 439) bu entelijansiyanın tarifinde birden fazla kavramsallaştırma karşımıza çıkıyor: Post-Kemalizm, sol liberalizm ve ikinci cumhuriyetçilik.

Sözü edilen entelijansiya tariflerini birbirinden ayırmanın ne kadar mümkün olduğu sorusu, üzerine düşünülmesi gereken bir mesele olarak beliriyor. Bu ayrışmanın fikrî takibini kendisine dert edinen nadir çalışmalardan biri, Evren Haspolat ve Deniz Yıldırım’ın derlediği *Türkiye’de Yeni Siyasal Akımlar* isimli kitaptır. Yıldırım, bu tezde sol liberal olarak tarif edilen akımı, kendisini liberalizm şemsiyesi altındaki sağ pozisyonlara göre değil de sol içerisindeki anti-liberal pozisyonlara göre konumlandığı için liberal sol olarak adlandırıyor.¹⁷ Liberal sol akım, kendisini sol-Kemalizm’den ve devrimci/anti-liberal soldan ayırmak için tarihsel zıtlığını, ceberrut devlet-sivil toplum ve Kemalizm-liberalizm ikilikleri üzerine kurar (Yıldırım, 2016: 171-3). Buna göre liberal sol ve ikinci cumhuriyetçilik akımlarının benzeştiği nokta, tarihsel okumalarını kapitalizm, emperyalizm yerine Kemalizm üzerinden inşa etmeleridir. Bu iki akımın ayrıştığı nokta ise fetiş¹⁸ nesnelere. Bu tarife göre liberal sol, neoliberalizm hakkında bir belirsiz bir konum alır daha ziyade sivil toplumu fetişize etme eğilimindedir. İkinci cumhuriyetçilik ise siyasi ve iktisadi liberalizmin birlikteliğinden hareket eder ve neoliberalizmi doğrudan sahiplenir (Yıldırım & Haspolat, 2016: 148-55). Bu tarifin temel sorunu, liberal sol/sol liberal akımın neoliberalizm karşısında aldığı tavrın ikinci cumhuriyetçilik kadar keskin olmadığını öne sürmesidir. Fakat sol liberalizmin demokratikleşme ve sivil toplum vurgusunu mümkün kılanın piyasanın kesin zaferi anlatısı olduğu gözden kaçmamalıdır. Sol liberalizmin demokrasi tarifi de doğrudan bu anlatıdan hareket eder (Mert, 2022a). Ayrıca bahsi geçen akımlar, fikrî takip düzeyinde ayrıştırılabilirse bile bu akımlarla anılan entelektüelleri, karşıt ya da müttefik olarak iki gruba ayırmak mümkün gözükmemektedir. Hatta sol liberal

¹⁷ Bu tezde sol liberalizm teriminin kullanılmasının sebebi, Türkiye siyaseti jargonunda sol liberalizm ve sol liberal ifadesinin daha yaygın olmasıdır.

¹⁸Burada fetiş, “çok fazla önemsenen (Cambridge Dictionary), belirleyiciliğine (neredeyse) metafizik anlamlar yüklenen (The Britannica Dictionary)” anlamında kullanılmıştır.

ve ikinci cumhuriyetçi sıfatları çoğu kez eş anlamlı kullanılır. Örneğin ikinci cumhuriyet tartışmasını başlatan Mehmet Altan¹⁹, sol liberal olarak kabul edilemez mi? Buna ek olarak ikinci cumhuriyetçi aydın olmanın alametifarikalarından biri, eski solculuktur (Gürpınar, 2013: 189). Bu açıdan solun ve sosyal demokrasinin krizinden sol liberalizme varan haritalandırmanın (Savran, 1986: 10-13) Mehmet Altan için de geçerli olduğunu görürüz.

Bu nedenlerle ikinci cumhuriyetçilik, sol liberalizmin ivmelendiği ve pek çok kesimden entelektüeli liberalizm şemsiyesi altında bir araya getirdiği bir hareket olarak tarif edilebilir.²⁰ Bu geniş çerçevede, dönemin siyasal düşüncesine daha bütünlükçü bir şekilde bakabilmeyi mümkün kılar ve yekûn bir liberal entelijansiyanın varlığını ima eder (Ayata, 2022: 244). Bu ima da bizi post-Kemalizm tarifine ve tartışmalarına götürür.

İlker Aytürk'ün 2015 yılında Birikim dergisinde yayımlanan *Post-Post-Kemalizm: Yeni Bir Paradigmayı Beklerken* isimli makalesi, Türkiye çalışmalarına yeni bir soluk getirdi. Aytürk'ün niyeti, post-Kemalizm olarak nitelendirdiği paradigmayı tartışmaya açmaktan ziyade entelektüelleri bir müphemlik olarak kurguladığı post-post-Kemalist paradigmanın nasıl olabileceğini tartışmaya davet etmektir. Fakat makalenin meydana getirdiği etkileşim, çoğunlukla post-Kemalizm tartışmasının geçerliliği ve muhtevasıyla sınırlı kaldı.

Aytürk, post-Kemalizm'i; seksenli yıllarda belirginleşen akademik çalışmalara dayanan, akademi dışı entelijansiya ve politikacılar tarafından popülerleştirilen bir paradigma olarak tarif eder (2015: 34). Post-Kemalistler, 12 Eylül darbesinin kendisini Atatürk ve Atatürkçülükle meşrulaştıran epistemolojisi nedeniyle cunta yönetimini Kemalizm ile eşleştirir ve Türkiye'nin demokratikleşememe

¹⁹ Mehmet Altan- İkinci Cumhuriyet nedir, ne değildir? (Altan, 1992)

²⁰ Buna ek olarak sol liberalizmin, ikinci cumhuriyetçilikten daha uzun soluklu olduğu, AKP ile liberal entelijansiyanın beraberliği bittikten sonra CHP nezdinde yankı bulduğu iddia edilebilir.

probleminin kökenlerinin İttihatçılık'tan Kemalizm'e uzanan bir çizgide aranması gerektiğini öne sürer (Aytürk, 2019:5). Demokratikleşememe sorununa konulan teşhisle birlikte tedavi de resmi tarihin ifşasında, Kemalizm'in ulus devlet anlatısının yapısökümünde bulunur (Aytürk&Esen, 2022: 11). Daha önce farklı düşünce geleneklerinin yalıtılmış mekanlarında sınırlı kalan Kemalizm eleştirileri, diyalog içerisine girer ve bir çeşit post-Kemalist ittifak meydana getirirler (Aytürk, 2019: 5-6). Aytürk, post-Kemalist olarak tarif ettiği paradigmayı, demokrasinin sorunlarını yalnızca İttihatçılık ve Kemalizm ile sınırlı tutması nedeniyle eleştirir. Zira bu tutum, bu iki dönemin öncesi ve sonrasında süregelen otoriter siyasi kültürü yadsır. Yapılması gereken, çok partili hayata geçişle birlikte siyaset sahnesini büyük ölçüde domine eden Türk sağını ve bu siyasi geleneğin köşe taşlarını meydana getiren anti-komünizm, milliyetçi-mukaddesatçılık gibi olguların araştırılmasıdır (2015: 42-7).

Aytürk'ün kavramsallaştırması, verimli bir tartışma zemininin oluşmasına vesile oldu. Mert (2021: 42-3), sol liberallerin Kemalizm eleştirilerinin başlangıçta özgürlükçü bir mahiyet taşıdığı fakat daha sonra giderek kültürelciliğe savrulduğu; Bora (2017), Kemalizm'in saplantılı siyasal istek ve fikirler anlamına gelecek bir şekilde "Kartacılılaştırıldığı"²¹; Yaşlı (2022), sınıfsız bakış açısı nedeniyle dünyada bütün modernleşme ve uluslaşma süreçlerinde görülen sorunların İttihatçılık ve Kemalizm'le ilişkilendirildiği, Taşkın ise liberal post-Kemalizm'in devlet yerine devletin başındaki seçkinlerin kültürel eleştirisini yaparak indirgemeci bir tarih okumasına neden olduğu (2019: 10) argümanlarıyla post-Kemalizm tartışmasının genişlemesini sağladılar. Öte yandan Aytürk'ün kavramsallaştırılmasının genellemeci olduğu, akademinin gücünü abarttığı (Turan, 2019: 68,75), Kemalizm'in erken cumhuriyetle sınırlı tutulamayacağı, her dönemde bir reel-Kemalizm'in bulunduğu (Çınar, 2020: 8-9) ve sürekli re-doktrine edildiği (Şur, 2020: 39), siyasal kültür tartışmalarında pre-

²¹Orijinali "ceterum censeo Carthaginem esse delendam" olan bu ifade, Romalı siyasetçi Marcus Porcius Cato'nun nutuklarını bitirirken kullandığı bir kalıptır. Roma'nın Kartaca'yla giriştiği savaşa ithafen dile getirilen bu kalıba Bora, Kemalizme dönük bir bakış anlamıyla yer verir (Bora, 2015)

modern ile modern arasındaki ayrımın unutulmaması gerektiği (Mert, 2022b) yönündeki görüşlerle yönünde eleştiriler de bulunuldu.

Reel-Kemalizm (Çınar, 2020: 8-9) ve/veya sürekli yenilenerek kendisini çağın gereklerine adapte eden bir kurucu ideoloji (Şur, 2020: 39) olarak Kemalizm, doğrudan varlığı reddedilen post-Kemalist paradigmanın içinden konuşur. Reel-Kemalizm tarifine göre Kemalizm, bir ulus inşa etme projesinden ibaret değildir. Sürekli olarak reel-Kemalist aktörler tarafından (sivil-askeri bürokrasi ve CHP) tarafından “çağa uyarlanan” ve bu sayede varlığını devam ettiren bir resmi ideolojidir.²² Bu nedenle post-Kemalizm de bir ulus inşası eleştirisinden ibaret değildir, reel-politiğe dair bir itirazı simgeler (Çınar, 2020: 8-11). Kemalizm’in dönemleri, akımları, şahısları aşan muktedirliğine dayanan bu tarifi, aslında bir ulus devlet inşa etme projesi olan Kemalizm’i tarihsel bağlamından koparır. Kemalist retoriğin özgünlüğüne yaptığı referans, post-Kemalistler tarafından sorunsallaştırılmadan kabul edilir (Mert, 2021: 47). Bu özgünlük tarifinin yanına eklenen zamandan ve mekandan bağımsız muktedirlik, Kemalizm’i açıklayıcılıktan uzaklaştırır ve herkesin/her şeyin Kemalist olduğu bu yüzden kimsenin/hiçbir şeyin Kemalist olmadığı bir boş gösterene dönüştürür. Post-Kemalizm tarifi de “post” ön ekinden dolayı Kemalizm’in zamansallığı konusunda muğlaklığa yol açar. Nasıl ki postmodernizm, modernizmin mevcut ve yaygın bir akım olarak varlığını varsayıyorsa (Anderson P. , 2021: 9) post-Kemalizm kavramsallaştırması da Kemalist paradigmanın seksenlere kadar süregeldiğini ima edebilir (Çelik, 2022: 69). Bu muhtemel sorunu ortadan kaldırmak için post ön ekini, Kemalizm’den sonraki dönem yerine Kemalizm’i önemsizleştirmesini, itibarsızlaştırmanı imleyen bir ifade olarak ele almak daha sağlıklı olacaktır (Alpay, 2019: 15).²³

²² Bu tariften hareketle yola çıkıldığında doksanlarda belirginleşmeye başlayan Kemalist sivil toplum örgütleri de “reel-Kemalist” aktörler olarak görülebilir.

²³ 2016 yılında “post-Truth” kelimesini yılın sözcüğü seçen Oxford Dictionary de “post” ifadesini bu anlam içerisinde değerlendirmiştir (akt. Alpay, 2019: 15) (Oxford Dictionary, 2016).

Aytürk, Kemalizm eleştirilerinin seksenlerden önce de var olduğu ve farklı formasyonlara sahip entelektüellerin yaptıkları eleştirilerin bir genellemeye tabi tutulmaması gerektiği eleştirilerine karşılık olarak seksen öncesindeki Kemalizm eleştirilerinin birbirleriyle diyalog içerisinde olmadığı ve post-Kemalistler'in, Türkiye'nin demokratikleşememe problemine getirdikleri teşhis ve tedavinin ortaklaştığı argümanlarını yineleyerek yanıt verir (2020: 112). Nitekim bu tez de post-Kemalizm'i isabetli bir tarif olarak görür ve kuramsal çerçevesinin başlıca başvuru kaynaklarından biri olarak belirler.

Fakat seksenlerde belirginleşen ve gelecek yıllara damgasını vuran bu fikriyatın tarif edilmesi ve sorgulanması, ikinci cumhuriyetçilik ve sol liberalizm hakkındaki literatürlerde görüldüğü üzere post-Kemalizm tartışması ile başlamamıştır (Yaşlı, 2022). Buna ek olarak sol liberalizm ve ikinci cumhuriyetçilik literatüründe sıklıkla gördüğümüz neoliberalizm vurgusu, post-Kemalizm kavramsallaştırmasında detaylıca tartışılmaz. Öte yandan post-Kemalizm; siyasi düşünceyi, siyaseti dönüştüren ve bunu farklı siyasal kompartımanları bir araya getirebilme becerisiyle mümkün kılan hareketliliği diğer literatüre göre daha iyi tarif eder. Bu ittifak becerisi, dönemin kimlikçi paradigması üzerinden pazarlanır fakat özü itibarıyla Kemalizm olarak tarif edilen statükoya karşı bir araya gelmek anlamına gelir (Ayata, 2022: 244)²⁴. Dolayısıyla bu tarifleri isimlendirme kaygısına düşmeden bir araya getirmek, dönemin fikriyatını daha bütüncül bir bakış açısıyla kavrayabilmeyi mümkün kılacaktır. Bu bölümün geri kalanında yapılmaya gayret edilecek şey, bu bütüncül perspektifi yakalayabilmek olacaktır.

Seksenlerin dönüştürücü gücünden bir önceki bölümde bahsetmiştik. Neoliberal piyasacılığa dayalı bu dönüştürücülük, dönemin entelektüellerinin çoğunluğunda sahiplenme, kabullenme; azınlığında ise sinik karşı çıkışlar şekillerinde yankı bulur. Bu çalışmanın konu edindiği liberal, sol-liberal entelijansiyada sahiplenme ve/veya kabullenme reaksiyonları egemendir. Devlet, her türlü olumsuzluğun

---

²⁴ Post-Kemalist ittifakın kırılmasının sebebi, kurgulanış şeklinde aranabilir.

sebebi olarak konumlandırıldığı için neoliberalizmin direttiği dönüşümler, bütün sorunların çözümü için gerekli görülen ilham kaynağı olarak belirir. Uluslararası ekonomik dengelere yöneltilen bağımlılık eleştirileri unutulur; Dünya Bankası ve IMF, tartışılmaya imkân bırakılmayan konumlara yerleştirilir (Yalman, 2002: 7-8,19-10).²⁵ Karşılıklı bağımlılık teorisinden hareketle geleneksel Türk dış politikası, skeptik ve paranoyak olmakla eleştirilir ve Avrupa Birliği'ne üyelik, demokratikleşme için yurt dâhilinde eşdeğeri olmayan bir imkân olarak görülür (Uzgel, 2022: 165,177). Bu düşün dünyasının temelinde yatan, iktisadi liberalizmle siyasi liberalizmin birbirinden ayrı düşünülemez olduğu fikridir (Özkazanç, 2021: 645). Bu fikir, ifadesini doğrudan bahsedilen uluslararası organizasyonlar üzerinden bulur.

Neoliberalizmin ve ona dayanan demokrasi tarifinin yeni sol tarafından sorgulanmadan içselleştirilmesi, Türkiye'ye özgü bir durum değildir (Mert, 2021: 43-4). Türkiye'de farklı sayılabilecek durum, neoliberal ekonomi politikalarının ve onun piyasacı ideolojisinin Kemalizm ile hesaplaşmanın bir aracı olarak değerlendirilmesidir. Neoliberalizm, Kemalizm'in ekonomik iktidarını sarsacak bir mefhum olarak görüldüğü için sahiplenilir (Yıldırım & Haspolat, 2016: 148). Hatta Türkiye'nin hiçbir zaman tam anlamıyla kapitalistleşemediği, Kemalizm'in iktidarını bu sayede koruduğu ve ancak devletin ekonomik alandan tasfiyesinin Türkiye'nin demokratikleşememe sorununu çözeceği ileri sürülür (Gürpınar, 2012: 207-9). Neoliberal dönüşüm süreci ile demokratikleşememe probleminin ilişkisi, bu çerçeveden hareketle kurulur. Refah devletine yöneltilen israf, durgunluk, büyüklük temelli eleştiriler; merkezîyetçilik, otoriterlik, jakobenlik vurgularıyla birleşerek bütünlükçü bir siyasal düşüncenin belirmesine imkân verir (Ayata, 2022: 252-4). Ceberut devlet karşısında eli mahkûm sermaye sınıfı

²⁵ İlhan Selçuk'un 1988 yılındaki köşe yazısı, Yalman'ı doğrular niteliktedir. " Gerçek şu ki bir süreden beri geçerli siyasal iktidarların resmi görüşleri tam bağımsızlık değildir, tamından vazgeçtik. Bağımsızlık da değildir. Nedir? Karşılıklı bağımlılıktır. Öyle bir ülkeyiz ki istiklal-i tamdan vazgeçmişiz, istiklali çoktan unutmuşuz; karşılıklı bağımlılık yani karşılıklı istiklalsizlik siyasetini güdüp savunurken okullarda, hapisanelerde, resmi toplantılarda gençlerimize İstiklal Marşı'nı söyletiyoruz. (...) Denebilir ki bağımsızlık çağı geçti, artık ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık dönemi başladı. Amerikan kuramcılarının pompaladığı bu görüş, bütün dünyayı tekeli sisteme bağlamak ve bu sistemin buyurganı olmak amacındaki Vaşinton'un işine gelir; ancak karşılıklı bağımlılıkta tekelinin sözü geçer. Türkiye gibi ülkelere de verilen kararları uygulamak kalır." (Selçuk, 1988a: 2)

tasviri, kapitalizme içkin olan eşitsizlikleri görünmez kılar (Dinler, 2003: 37-8). Devleti kuran da anayasalarıyla, kurumlarıyla, darbeleriyle Kemalizm'dir. Resmî ideoloji olarak tarif edilen şeyin eleştirisi, neoliberal kapitalizmin avukatlığıyla eşitlenir (Bağce, 2004: 214). Kapitalist refah devletinden geri çekilmenin yarattığı olumsuzluklar ise neoliberal dönüşüm sürecine değil Kemalizm'e yöneltilir (Çelik, 2023: 110). Öte yandan Kemalizm'le ilişkisini tarif etmek, Cumhuriyet tarihi boyunca her siyasal akımın karşılaştığı bir meseledir. Yeni liberal-piyasacı akımın da Kemalizm'le olan ilişkisine karar vermesi gerekir. Sol liberalizm veya Post-Kemalizm, İttihat ve Terakki'den Kemalizm'e bir hat çeker (Aytürk, 2015: 4) ve bu hattı, "ilk günah" olarak konumlandırır (Orhan, 2019: 25).

Mete Tunçay: Geçenlerde bir açık oturumda, Ali Sirmen beni kastederek "bazıları Atatürk'ü bastonu, şapkası, giyim kuşamıyla taklit eden adama kızıyorlar, ona kızdıkları için de Atatürk'e dil uzatıyorlar" dedi. Ben Atatürk'ü taklit eden zatın taklidinde hayli başarılı olduğum kanısındayım, aramızdaki fark bu. Yani, "Atatürk'ün kendisi de ondan çok farklı değil" deme cüretini gösteriyorum. (akt. Çakır & Cinemre, 1991: 22)

Mete Tunçay'ın yukarıdaki ifadesi, Atatürk ile Kenan Evren ve 12 Eylül ile Kemalizm arasında inşa edilen özdeşleştirmenin doğrudan bir örneğidir. Nitekim İlker Aytürk de post-Kemalizm kavramsallaştırmasının sacayaklarından birini bu özdeşlik üzerine kurar (2019: 5). Elbette bu özdeşlik bütünüyle temelsiz bir yerden hareket etmez. Zira 12 Eylül, politik meşruluğunu inşa ederken Kemalist retoriği ve Atatürk ikonunu savurganca kullanmıştır. Hatta -izm eki nedeniyle Kemalizm'i söyleminde kullanmamaya gayret etmiş ve onu Atatürkçülük ile telif etmeye çalışmıştır. Neticede ortaya içi boşaltılmış ve kişi kültü haline gelmiş bir Kemalizm anlatısı ortaya çıkar ve bu sayede Kemalizm, gittikçe daha da geniş bir cepheye kavuşan muhalifleri için kolay bir hedefe dönüşür (Kalaycıoğlu, 2022: 81). Oysa 12 Eylül'ün motivasyonları arasında Atatürkçülüğü veya Kemalizm'i sayabilmek kolay değildir. Kendisini, ideolojik olarak Kemalizm'den çok Türk-İslam sentezine dayandırır (Savran, 1993: 274). Olgusal düzlemde ise 12 Eylül, 24 Ocak Kararları'nı miras alan ve neoliberalizmi kurumsallaştıran bir

harekettir (Mert, 2023: 134). Bu sebeple bugünden bakıldığında 12 Eylül'ü, Kemalizm üzerinden tarif etmek sağlıklı gözükmez. Fakat cunta yönetiminin yarattığı baskı ve terör dönemi içerisinde böyle bir ilişkilendirmenin belirmesi doğal karşılanabilir.

12 Eylül ile Kemalizm arasında inşa edilen özdeşlik, bütünüyle bir tarih okumasına doğru yönelir. Cumhuriyet'in demokratik bir temelde inşa edilmediği ve resmî ideoloji yoluyla bu anti-demokratlığın sürdürüldüğü konusunda bir mutabakat belirir (Bali, 2005:8; Bora, 2020: 556). Bu tarih okuması, CHP-DP ikiliğinden günümüze bir çizgi çeker (Yardımcı Geyikçi & Esen, 2022: 443). Çizginin bir tarafında jakoben, darbeci ve halka yabancı Kemalizm; diğer tarafında sandıktan çıkan, halkın reaksiyonunu temsil eden ve onun içinden gelen merkez sağ partiler vardır. Bu tarih okuması, sağ partileri sosyolojik gerçekliği temsil eden halkın doğal temsilcileri olarak konumlandırır (Çıtak, 2022: 321). Sağ partilerin ve liderlerinin müesses nizamla ilişkisi ve Soğuk Savaş'ın Türkiye'nin yapılanmasında oynadığı belirleyici rol silikleşir (Aytürk & Esen, 2022: 16).

Bu tarih okumasının bir diğer başvuru kaynağı da sivil toplumdur. Sungur Savran, bir yenilgi ideolojisi olarak tarif ettiği sol liberalizmin (akt. Akınhay & Benlisoy, 2008: 23-5), yirminci asırda solun ve sosyal demokrasinin deneyimlediği krize verilen bir yanıt olduğunu; bu yanıtın da odak noktasının sınıftan sivil topluma geçişle bulunduğunu ileri sürer (1986: 23-5). Bir başka deyişle sivil toplumun baskın bir analiz yöntemine dönüşmesi, eski tür sınıf analizine yönelik bir tepkidir (Giritli, 1987). Nitekim Şerif Mardin'in merkez-çevre analizi de 1973 tarihli olmasına rağmen asıl yankısını seksenlerde bulur. Marksizm'e alternatif bir tarih okuması sunan Mardin'in tezi, sol liberal çevrelerde ilgiyle karşılanır (Mert, 2023: 165). Aslında sivil toplum, sol liberalizmin Kemalizm takıntısıyla ilişkili olarak ele alınması gereken bir kavramsallaştırmadır. Zira sol liberalizm için Kemalist devletin kötücüllüğü sivil

toplumun iyiliğinden önce gelir. Sivil toplum ancak Kemalizm'in etki alanını küçültme iddiası üzerinden değer kazanır. Devlete/Kemalizm'e atfedilen olumsuzluklar, neoliberal kapitalist dönüşümün meydana getirdiği otoriterliği ve eşitsizliği silikleştirir (Aydın, 2009: 106). Bu silikleştirme, Türkiye içi kapitalizm ile sınırlı kalmaz. Doğu-Batı karşıtlığı üzerinden Türklerin tarihi boyunca güçlü devlet geleneğine ve dolayısıyla zayıf sivil topluma sahip olduğu vurgulanır. Bu gelenek, hem kapitalleşmeyi hem de onunla ilişkili olarak demokratikleşmeyi engelleyen bir siyasi kültür olarak tarif edilir (Mert, 2023: 166) (Savran, 1986: 21). Doğu-Batı kategorizasyonu üzerinden yapılan bu tarih okuması, kapitalizm ve emperyalizmin meydana getirdiği eşitsiz uluslararası ilişkiler düzenini görmezden gelir ve böylelikle Batıya özsel bir üstünlük atfetmiş olur.

Bu dönemin entelijansiyası, post-modernizm ile eklektik bir ilişki kurar. Modernist tekil bir anlatının varlığını iddia eden ve bu anlatının yıkımını kendisine dert edinen post-modernizmin, Kemalizm'de olumlu bir veçhe bulabilmesi mümkün değildir (Aytürk, 2015: 37). Bir yeni akıl yürütme sistemi olarak postmodernizm (Alpay, 2019: 15), Avrupa'nın tekil modernizm/modernite anlatısını otantik moderniteler ve modernizmlerle telif etmek ister. Post-Kemalizm de çeperde olduğunu iddia ettiği kimliklere (Kürt, İslam) aynı motivasyonla yaklaşır (Şensönmez & Açıkgöz, 2020). Bu telif arayışının temelinde birbirine zıt iki strateji yatar. Bir yandan geleneksel tarih yazıcılığının konu edinmediği tabulaştırılmış olgu ve olaylar incelenir ve bu kimliklerin mazlumluğu detaylandırılır. Öte yandan tarihsizleştirmek ve tarihin belirleyiciliği ortadan kaldırılmak istenir (Gürpınar, 2012: 69). Aslında bu çarpık yapılanma, bizzat postmodernizmin çelişkilerinden biridir. Modernizmin (Türkiye örneğinde Kemalizm'in) aşılması, özgürleşmenin yegâne yolu olarak görülür (Mert, 2021: 421). Bu aşma iddiası, genellikle tarihsizleştirme söylemi üzerinden temellendirilse de tarihle bitmek bilmeyen bir kavgaya dönüşür. Post-kolonyalizm, post-oryantalizm ve maduniyet çalışmaları, bu bitmek bilmeyen kavganın tipik örnekleridir. Bir yandan tarihsizleştirmek bir misyon olarak yüklenilirken öte yandan tarihin sürekli didik didik edilmesi, postmodernizmin

özgürleştirme iddiasını boşa düşürür. Nitekim post-Kemalizm de benzer bir serencamı deneyimler. Burada problematik olan, özgürleşmenin tarihsizleştirmeyeyle ilişkilendirilmesidir. Post-Kemalist literatürü zenginleştiren, "tabu" kırıcı vasfıydı. Fakat bu tabu kırıcılık, özgürleştirmeyi beraberinde getirmeyince (Mert, 2023: 134), sürekli kendi kendisini doğrulayan bir ortodoksi inşasına meyledilir (Aytürk&Esen, 2022: 12). Bir başka deyişle post-Kemalizm, uçuruma gerektiğinden fazla bakmış (Nietzsche, 2014: 75) ve ortaya çıkmasını sağlayan şikâyetleri kendi bünyesinde toplamıştır.

Postmodernizm ve post-Kemalizm'in nispeten ayrıştıkları nokta ise postmodernizmin temel aldığı öz-eleştiriselliktir. Postmodernist entelektüeller, kendilerini modernizm olarak tarif ettikleri akımın bir sonucu olarak görürler. Bu nedenle eleştirisellikleri aynı zamanda kendi fikriyatlarına da yönelir.²⁶ Türkiye entelijansiyasında ise postmodern eleştiri metotlarına çoğunlukla araçsal saiklerle yaklaşılır (Taşkın, 2022: 428). Kemalizm'in referans aldığı Batı, seksenlerdeki Batı değildir (Bozarlan, 2020: 53).²⁷ Bu tarihsel bağlam bazen vurgulanıp bazen göz ardı edilerek Kemalizm, kendi dayanağı olan Batı'nın yeni paradigmalarıyla hedef tahtasına konur (Aytürk, 2015: 37). Laiklik tartışmaları, bunun tipik bir örneğidir. Zira eğer Kemalizm diye dört başı mamur bir ideolojik hareket varsa bunun en temel vurgularından biri, laikliktir. Eğer bir reel-kemalizm varsa da bunun aranabileceği nadir unsurlarından biridir. Bu yüzden seksenlerde belirginleşen liberal, sol-liberal, ikinci cumhuriyetçi veya post-Kemalist entelijansiyanın Kemalizm'e açtığı cephelerin başında laiklik gelir. Laiklik tartışmalarında Batı demokrasilerinin çoğulculuğu bir referans kaynağı olarak verilir. Artık Batı, din ile olan kavgasını bırakmıştır hatta hiçbir zaman dinle Kemalizm gibi bir kavga vermemiştir. Türkiye'deki laiklik; jakobenliğin radikalliğinden beslenen, toplumsal barışı engelleyen, zorba bir laikliktir (Çıtak,

²⁶ Aslında, postmodernizm de modernizmin kendisini kapitalizmden ayrık gösteren anlatısını temel alır. Kapitalizm ve modernite/modernizm ilişkisini görmezden gelir (Wood, 1996: 27).

²⁷ Bozarlan, bu tespiti yapar fakat Batı'nın kendi ulus inşacı, milliyetçi geçmişinden sıyrıldığını ve bugünün Avrupası ile yirminci asrın başındaki Avrupa'nın neredeyse hiçbir ortak değer taşımadığını ileri sürer (2020:53). Bu kopuş tarifi, Avrupa'yı idealleştirir ve piyasacı-liberal demokrasi anlatısının içinden konuşur. Bu tarifi ne kadar doğru olduğu, Yugoslav İç Savaşı'ndan İsrail'in Gazze işgaline kadar çizilebilecek bir hat içerisinde tartışılmalıdır.

2022: 315-7) . Bırakınız yapsınlar, bırakınız etsinlerci Anglosakson tipi bir laiklik, Türkiye için daha uygun olacaktır. Kemalizm'e laiklik üzerinden yöneltilen bu eleştiriler, bir yönüyle araçsaldır çünkü yükselen İslamcılığa demokratikleştirme misyonu atfedilmek istenir. Bu da ancak yerleşik laiklik anlayışının yıkılmasıyla mümkün olabilir.

Netice itibarıyla tezin konu edindiği entelijansiya; neoliberal dönüşümü yürekten veya kerhan sahiplenen, liberal-piyasacı ideolojinin dayattığı sivil toplum ve demokratikleşme tarifi üzerinden meselelere yaklaşan, 12 Eylül'ü Kemalizm ve askeri vesayet üzerinden açıklayan, darbenin neoliberal dönüştürücülüğünü sorunsallaştırmayan ve postmodernizm başta olmak üzere bütün post ön ekli akımlarla eklektik bir ilişkiye giren bir ideolojik formasyona sahiptir. Bu liberalizmde mutabık ve geniş grupları bir araya getiren ittifak, giderek geleneksel sol ve sosyal demokrat akımlarla iletişimini azaltır (Koyuncu Lorasdağı, 2022: 98; Taşkın, 2019: 11). Aslında, 1980-1992 yılları arasında *Cumhuriyet Gazetesi'nde* yaşananlar, liberal/sol-liberal entelijansiya ile sol-Kemalist ve sosyal demokrat entelijansiya arasındaki etkileşimi gözlemlemeye imkân verir. Çalışmanın bu bölümünde sıkça referans verilen ve sol-liberal entelijansiya'yı eleştirel bir tutumla ele alan Sungur Savran da *Cumhuriyet Gazetesi'nin* bir dönem sol-liberallerin eline geçtiğini söyler (akt. Akınhay & Benlisoy, 2008: 16). İşin garip yanı Bülent Ecevit, dönemin genel yayın yönetmeni Hasan Cemal'e yazdığı bir mektupta Savran'ı yeni ekonomik modeli savunmakla suçlar.

Sayın Sungur Savran, bu akıllıca ve inandırıcı savunmayı ve tanıtmayı yaparken söz konusu modelin; sosyal sorunlara ilişkin, siyasal rejime ilişkin, dış ilişkilere ilişkin ve bunların da ötesinde salt ekonomiye ilişkin tüm sakıncalarını büyük bir ustalıkla göz ardı etmeyi başarmış. O arada, 24 Ocak Kararları'yla getirilen modele de kapitalist ülkelerde bile bildiğim kadarıyla pek az tutucu ekonomistin layık gördüğü bir övgüde bulunmuş: bu modeli yeni liberalizm diye tanımlamış (akt. Cemal, 2005: 152)

Savran'a yöneltilen eleştirinin haklılığı veya Ecevit'in liberalizme yüklediği pozitif anlamın yanlış anlaşılmaya yol açmış olabileceği ihtimali bir kenara Ecevit'in mektubu, *Cumhuriyet Gazetesi'nin* bu tartışmaların ne kadar göbeğinde olduğunu gösterir. *Cumhuriyet*; "yeni entelijansiyanın kendini gösterdiği, liberal-piyasacı ve post-Kemalist argümanları gündelik siyasi jargona tercüme ettiği ve bu kimi zaman bu argümanları bayağılaştırdığı" (Aytürk, 2020: 112) bir entelektüel mekân olarak karşımıza çıkar.

1.3. BİRİNCİ, İKİNCİ VE ÜÇÜNCÜ "CUMHURİYET"

İlhan Selçuk: İkinci Cumhuriyetçilerin kulakları çınlasın. Türkiye'de iki cumhuriyet var. Birincisi Türkiye Cumhuriyeti. İkincisi *Cumhuriyet Gazetesi*. Bu ikisi yazgı birliğinde ortaklılar. (akt. Ogun, 2006: 34)

Cumhuriyet Gazetesi hem yaşı hem de deneyimlediği krizler nedeniyle basın tarihimizde eşine az rastlanır yaşam öykülerinden birine sahiptir. İsmi Atatürk'ten alan gazete, kurulduğu 7 Mayıs 1924 tarihinden bu yana siyasal yaşamımızın bütün kırılmalarından payını almış, anti-komünizm ve faşizm destekçiliğinden yanında bulundurmanın solculuk gereği sayılmasına varacak kadar büyük dönüşümlere ev sahipliği yapmış entelektüel bir mevzi olmuştur (Köktener, 2005: 172). *Cumhuriyet Gazetesi'nin* bir entelektüel mevzi olarak belirleyiciliği, yeni asrın getireceği iletişim devrimine kadar sürer. İlhan Selçuk'un deyimiyle ne İsa'ya ne de Musa'ya yaranabilmiş bir gazete olarak *Cumhuriyet* okurlarının yanı sıra sağ ve sol içindeki muhaliflerinin de ilgi nesnesidir (akt. Köktener, 2005: 77).

Gazete, yaşam öyküsü boyunca birbirine tabandan tabana zıt ideolojilere ev sahipliği yapmış olsa da Kemalist Cumhuriyetçi anlatının sözcülüğü ve bu

sözcülüğe paralel olarak geliştirilen liberalizme karşı çekimser tutumunu muhafaza eder (Erten&Doğan, 2021: 501). Gazetenin bu geleneğine iki kere meydan okunur. Bunlardan ilki, tezin de konu edindiği Hasan Cemal'in genel yayın yönetmenliği sırasında gerçekleşir.²⁸ Yetmişlerde sermaye sınıfına karşı açtığı bayrak nedeniyle reklam almayan/alamayan gazete, okurlarından aldığı reklam şikâyetlerine sitem etmelerini mümkün kılacak bir dönüşümü deneyimler (Köktener, 2005: 172). Gündelik hayat pratiklerinden siyasal ideolojilere seksenlerin getirdiği yeni dünyanın yansımaları, dönemin *Cumhuriyet Gazetesi'nde* hayat bulur.

Öte yandan *Cumhuriyet Gazetesi'nin* kendisini sürekli olarak siyasal, sosyal ve iktisadi meselelerin göbeğinde bulması, 1980-1992 arası dönemle sınırlı kalmaz. Gazete seksenlere ulaşana kadar önce CHP ile bozuşacak, ardından Demokrat Parti ile kısa süren bir balayının ardından darbeden bir ay önce kapatılacak, 27 Mayıs'tan sonra sol ile sıkı bir ilişkiye girmesi nedeniyle 1963 ve 1971 tarihlerinde iki "damat" darbesine sahne olacaktır (Topuz, 1996: 176-7). Siyasi husumetlerin yanı sıra hanedan kavgalarının ve ayak oyunlarının da hep merkezinde olan *Cumhuriyet Gazetesi'nin* taşıdığı sembolik anlamı ifade etmek ancak tarihsel bir bakış açısıyla mümkün olabilir. Biraz provokatif olmak pahasına ve hatta bizzat bu niyetle, gazetenin konu edindiğimiz döneme kadar olan süreci; birinci, ikinci ve üçüncü *Cumhuriyet* olarak üçe ayrılacak ve dördüncü *Cumhuriyet'e* çıkan yol tarif edilecektir.

Mustafa Kemal Atatürk: Bak çocuk, ne yapalım seninle. (...) İstanbul'da, Babıali'nin göbeğinde, bütün bu cumhuriyet düşmanı ve hilafet yanlılarına karşı mücadele verecek bir gazete çıkaralım. (...) Gazetin adı da yeni rejimimiz cumhuriyetle özdeş olsun. Cumhuriyet koyalım adını. (akt. Karaca, 1994: 30)

²⁸ İkincisi ise 2013 yılındaki Cumhuriyet Vakfı yönetim kurulu değişikliğiyle başlamış, Can Dündar'ın genel yayın yönetmenliğiyle katmerlenmiş ve 2018 yılında son bulmuştur.

Yunus Nadi: Cumhuriyet, Türkiye’de büyük kavgalarla elde edilmiş tarihi bir sonuçtur. Biz, elde edilen bu amaç uğrunda fiilen çalışmış insanlarız. Memlekette bu muzaffer ve galip fikrin çok kuvvetli taraftarları vardır. Cumhuriyet memlekete mal olmuş bir fikirdir. Biz, onun temsilcisi ve koruyucusuyuz. (akt. Köktener, 2005: 15)

7 Mayıs 1924 tarihinde henüz bir yaşını dahi doldurmamış olan cumhuriyet rejimi, egemenliğini hem fiilî hem de düşünsel olarak dikte etmekten çok uzaktır. Osmanlı hanedanlığının siyasi erki kaldırılalı iki yıl, dinî erki kaldırılalı ise henüz iki ay olmuştur. Savaşlarla dolu geçen yıllardan miras kalan bitik iktisadi ve sosyal sermayeye rağmen girilen ulus devlet inşası ve modernleşme süreci sancılı geçecektir. *Cumhuriyet Gazetesi*, böyle bir ortamda adını aldığı rejimi onun aleyhtarlarına karşı savunmak için kurulur (Köktener, 2005: 13-5). Rejim ile gazetenin adaşlığı ve bu adaşlığın bizzat rejimin kurucusu tarafından bahşedilmesi, gazetenin kimliğine damgasını vurur. Yukarıdaki alıntıda *Cumhuriyet Gazetesi’nin* kurucusu ve başyazarı Yunus Nadi’nin gazetenin ilk sayısında belirttiği gibi *Cumhuriyet*, derdi olan bir gazetedir. Bu derd, sanki çoktan halledilmiş bir mesele olarak tarif edilse de cumhuriyet rejiminin memlekete mal olmasıdır. Hala *ancien regime’in* hâkim olduğu Babıali basınının göbeğinde, üstelik bir zamanlar İttihat ve Terakki’nin karargâhı olarak kullanılan Pembe Konak’ta *Cumhuriyet*, bu amansız mücadelesini vermeye başlar.

Kabaca 1924-1943 yılları arasına denk düşen ve *Birinci Cumhuriyet* olarak tarif ettiğimiz bu döneme, Cumhuriyet’i savunma misyonu damgasını vurur. Bu misyon, ilk başta İstanbul’daki rejim aleyhtarı basını dengeleme arzusuna denk düşse de Takrir-i Sükûn Kanunu ile beraber bu arzu gereksizleşir ve devrimlerin sözcülüğünü ve hatta öncülüğünü üstlenme görevine dönüşür (Erten & Doğan, 2021: 503). Bu öncülük, Latin harflerinin kabulünden önce gazetenin bir kısmının Latin harfleriyle basılmasından ilk güzellik yarışmasını düzenlemeye kadar varan geniş bir yelpazeyi içerir.

Birinci Cumhuriyet'ten ikincisine geçiş, İkinci Dünya Savaşı yıllarında başlar. Türkiye, savaşın sonlarına kadar tarafsızlığını sürdürse de Türk basını, Mihver ve Müttefik kamplarına bölünür. *Vatan, Tan ve Yeni Sabah* İngiltere üzerinden Müttefik Devletleri desteklerken *Akşam ve Cumhuriyet*, Almanya üzerinden Mihver Devletleri'ne yakınlaşır (Erten & Doğan, 2021: 504). Nazi Almanyası'na gösterilen teveccüh, *Tan Gazetesi* ile girişilen münâşakalar üzerinden bütüncül bir komünizm ve sol aleyhtarlığına dönüşür. Hatta bu münâşakalarda kullanılan üslup, Sabiha Sertel'e "bolşevik dudusu", "eli maşalı çingene" gibi ifadelerle hareket edilmesine kadar varır (Köktener, 2005: 60).²⁹ *İkinci Cumhuriyet'in* şiddetli anti-komünizm savunusu, savaş yıllarıyla sınırlı kalmayacak ve ellili yıllarda gazetenin belirleyici pozisyon alışlarından biri haline gelecektir. Bu aleyhtarlıktan Nazım Hikmet de payını alacak, gazetede "moskofların şakşakçı peyki" olarak anılacak ve resmi "suratına tükürülmesi" için gazeteye bastırılacaktır (Köktener, 2005: 98-9).

Nazi Almanyası'na duyulan sempati, gazeteye rejimin arasının açılmasına neden olur. Yunus Nadi'nin TBMM kurulduğundan beri süregelen milletvekilliği, 1943 yılında aday gösterilmemesiyle sona erer. Bu hamle, Türkiye'nin Almanya'dan bütünüyle uzaklaşıp Müttefik Devletler'e eklemlenmesinde sembolik bir rol oynar (Erten & Doğan, 2021: 505). Yunus Nadi, 28 Haziran 1945'te Cenevre'de küskün bir şekilde ölür ve yerine oğlu Nadir Nadi geçer. Birbirine neredeyse tamamen zıt olacak, *ikinci ve üçüncü Cumhuriyet'in* yayın çizgisini oğul Nadir belirler. *Dördüncü Cumhuriyet* de bir yönüyle onun istihdam ettiği kadronun bir ürünüdür. Babasının CHP'ye kırılganlığını paylaşan Nadir Nadi, 1950 seçimlerinde Demokrat Parti listesinden bağımsız milletvekili olur. Ellili yılların başlarında Menderes hükümetlerine verilen destek, altmışlara giderken çetin bir muhalefete dönüşür. Darbe'den tam bir ay önce, Nadir Nadi'nin kaleme aldığı ve Tahkikat Komisyonu'nu eleştiren yazısı nedeniyle

---

²⁹ Sertel'in eşi Zekeriya Sertel, *Cumhuriyet Gazetesi'nin* üç kurucusundan biridir. Hatta Sabiha Sertel de bir dönem *Cumhuriyet Gazetesi* bünyesinde çalışmıştır.

gazete, 30 Nisan 1927'de on günlüğüne kapatılır. 27 Mayıs 1960'ta da Demokrat Parti devrilir (Köktener, 2005: 75-83).

Nadir Nadi: Godot'yu bekler gibi herkes bir şeyler bekliyordu. Neydi bu beklenen? Herhalde iyi bir şey, ülkemiz hesabına hayırlı bir şey olmalıydı. Nihayet beklenen ya da beklendiği sanılan şey geldi. 26 Mayıs'ı 27 Mayıs'a bağlayan gece yarısı bir arkadaşın telefonuyla uyandım. Radyoyu açmamı söylüyordu. Ordu yönetime el koymuştu. Bildiriler, marşlar dinleyerek sabahı zor bulduk. (...) Bir an önce makine dönmezse, müjdeyi halka nasıl yetiştirecektik. (akt. Köktener, 2005: 105)

Üçüncü Cumhuriyet, işte böyle bir ahval ve şeriat içerisinde doğar. Karşı-devrimin kalesi haline geldiği düşünülen Demokrat Parti, ortadan kalkmıştır. Artık gazetenin kendisine yeni bir misyon belirlemesi gerekecektir. 27 Mayıs'tan önce Türkiye'de yazılı basını, sağdan sola uzanan bir çizgi içerisinde konumlandırmak pek mümkün değildi (Erten & Doğan, 2021: 508). Daha ziyade hükümet taraftarlığı veya aleyhtarlığı üzerinden bir dağılım vardı. 27 Mayıs ile birlikte Türkiye'de her türlü sol düşünce, palazlanmaya ve siyasi hareketlere dönüşmeye başlar. *İkinci Cumhuriyet'ten* aldığı anti-komünist mirastan dolayı kolayca *Üçüncü Cumhuriyet'in* de buna reaksiyon gösteren bir konum aldığı düşünülebilir. Fakat öyle olmaz; kökleri *Kadro Dergisi'ne* dayanan, altmışlarda *Yön Dergisi* ve Doğan Avcıoğlu'nun başını çektiği entelektüel, siyasi ve hatta askerî hareketlilikten güç alan bir sol Kemalizm yorumuna meyledilir.

Bu meylediş, *Üçüncü Cumhuriyet* olarak tarif ettiğimiz ve 1960-1980 yılları arasına denk düşen dönemde iki kırılmaya neden olur. Bunlardan ilki, 1963 yılında gerçekleşir. 1962 yılında gazetenin kurucusu Yunus Nadi adına düzenlenen makale yarışmasının sorusu, liberalizm mi sosyalizm mi olarak belirlenir. Yarışmayı kazanan, Hikmet mahlasını kullanan Şadi Alkılıç'ın yazdığı "*Türkiye'nin Tek Kurtuluş Yolu: Sosyalizm*" isimli makale olur. Makalenin gazetede yayımlanmasının ardından Alkılıç ve dönemin yazı işleri müdürü

Oktay Kurtböke tutuklanır. Gazetenin sol düşünceyle içli dışlı olması ve bu yüzden tevkifata konu edilmesi, bazı yazarları ve gazete hissedarı ailelerin üyelerinin bir kısmını rahatsız eder. Nadir Nadi, kısa süreliğine gazeteden uzaklaşır fakat olay tatlıya bağlanır ve 1963 krizi, 1971'in öncü depremi olmakla yetinir.

Takvim yaprakları, 1971'in Nisan ayını gösterdiğinde 27 Mayıs ve ardından 68 kuşağıyla şahlanan sol politik öznellik, mümkün olabilecek her türlü güç kullanılarak bastırılmaya çalışılmaktaydı. Sol Kemalist tandanslı 9 Mart Darbe Girişiminin peşine ve ona karşı olarak yapılan 12 Mart cuntasının gözlerinin *Cumhuriyet Gazetesi'nin* üstünde olacağını tahmin etmek, pek güç değildir. Nitekim İlhan Selçuk imzalı iki köşe yazısı nedeniyle³⁰ gazete on gün boyunca kapatılır ve İlhan Selçuk'la Oktay Kurtböke tutuklanır. Bunun üzerine gazetenin hissedarı aile içerisinde damatların başını çektiği bir grup, gazetenin aşırı solla ilişkilendiği ve bunun tirajlara olumsuz yansıdığı gerekçesiyle gazete yönetimine el koyar. Rejimde 12 Mart'ta olan darbe, gazetede üç ay gecikmeli yaşanır. Daha öncesinde TUSİAD, *Cumhuriyet'e* reklam vermeme konusunda keskin bir tutum izlerken yeni idare ile birlikte gazetede büyük sermaye gruplarının reklamları belirir (Köktener, 2005: 113; Topuz, 1996: 177-8). Gazetenin yeni idaresi, "Atatürk yolundan sapan gazeteyi tekrar o yola sokmak için" hareket ettiklerini söylese de (akt. Karaca:1994: 148) bu savunu, okuyucuda bir karşılık bulmaz ve gazetenin tirajları dramatik ölçüde düşer; Nadir Nadi ve ekibi geri gelir.

Karikatürist Tan Oral, *Üçüncü Cumhuriyeti* şu sözlerle tarif eder: "*Cumhuriyet* solda yer alan insanların kendi seslerini duyurdukları ya da haber alma konusunda güvendikleri bir basın organıydı. Yani solun güvenilir gazetesi niteliği

³⁰ Hoş Geldin Tanzimat Kafası 27.04.1971 ve İsa Musa, Cart ve Curt Üzerine 28.04.1971

vardı” (akt. Karaca, 1994: 247). Sahiden de *Cumhuriyet Gazetesi* okurlarının 1971’de takındıkları tutum, tıpkı 1991’de olacağı gibi tarihimizde başarılı sonuç vermiş nadir boykotlardan birine denk düşer. Okur ile gazete ilişkisinin böylesine yoğun olduğu bir ortamda *Dördüncü Cumhuriyet* yeni krizlere gebedir.

2. BÖLÜM

DÖRDÜNCÜ “CUMHURİYET”

Cumhuriyet'in giderek, diğer gazetelere benzediği gözden kaçmıyor. Milletvekillerini ziyaret eden öğrencilerin tutuklanma haberi iç sayfada iki sütuna verilirken, *Cumhuriyet* on birinci sayfasında koca bir yeri renkli ilana ayırıyor. *Cumhuriyet'teki* bu değişim belki orta kuşağın dikkatinden kaçmaktadır. Ama genç kuşağın gözünden kaçmıyor. *Cumhuriyet* gitgide bu kesime ihanet etmektedir (akt. Cemal, 2005: 80).

Dördüncü Cumhuriyet'in genel yayın yönetmeni Hasan Cemal'e gönderilen bu okur mektubu hem seksenlerin ruhu hem de bu ruhun basına nasıl yansıdığına dair çok şey söyler. *Üçüncü Cumhuriyet'in* döneminin ana akım medyasında solun asli temsilciliği görevini üstlendiğinden bahsetmiştik. 12 Eylül ile başlayan yeni dönem, ülke gibi *Cumhuriyet'i* de sudan çıkmış balığa çevirir. Bu okur mektubu da ilan sayfalarını lüks tüketim ürünleriyle devrimci örgütlerin anma ilanları arasında paylaştıran *Cumhuriyet'e*, ondan da öte solun kitlelere ulaşımının ancak liberalizmin kapsayıcılığı altında mümkün kılınmasına duyulan öfkeyi yansıtır (Koloğlu, 2006: 159). Sahiden de seksenlerden önce yazılı basın organlarının kurgulanışında siyasi ve sosyal ögeler ön plana çıkarken seksenlerle birlikte basın organları, birer işletmeye dönüşür. Serbest piyasanın teşviki kapsamında kâğıt fiyatının devlet tarafından belirlenmesinin bırakılması, gazeteleri; ilan ve reklamlara bağımlı kılar. Bunun yanı sıra kupon/çekiliş gazeteciliği, bir pazarlama ve tiraj kazanma yolu olarak benimsenir. Bu da ortaya gazetenin içeriğiyle pek fazla ilgilenmeyen, gazeteyi piyango fırsatı olarak gören akışkan bir okuyucu kitlesi çıkartır. Tirajı yüksek bir başka deyişle para eden gazeteler, sermaye grupları için hem siyasi hem de ekonomik yatırım fırsatları olarak görülür. Basında tekelleşme fenomeni de bu motivasyonlarla ortaya çıkar (Koloğlu, 2006: 141-4)

Bu sırada *Cumhuriyet*, “sadece gazete verir” ve bununla iftihar eder. Ofset baskıya geçilmesi gibi teknik gelişmeler ve gazete içerisindeki artan reklam/ilan payı, gazetenin dönemine uyum sağlama çabasını gösterse de *Dördüncü Cumhuriyet*, hiçbir zaman çekiliş ve kupon gazeteciliğine meyiletmez. Zira “boyalı basın” olmama konusunda dirayet, bizzat gazetenin reklamının kendisi olur. Bu, içtenlikle benimsenen bir tutum olmanın yanı sıra mantıklı bir karardır. Zira bu yolla en çok okunan gazete olunmasa da belirli ve sadık bir okuyucu kitlesi korunur. Yeni değerlere ve bu değerleri benimseyen entelijansiya karşı direniş, *Dördüncü Cumhuriyet’in* en sık anımsanan özelliğidir fakat *Dördüncü Cumhuriyet’in* tek bir rengi yoktur. Bu dönemde gazete; bir alaşıma, zıtlıkların birlikteliğine benzer. Bu zıtlığın iki kutbu vardır: sol Kemalistler ve liberaller. Bu tez, kendisine inceleme nesnesi olarak gazetede liberal kutbu belirler. Fakat bütüncül bir bakış açısı edinebilmek ve bu iki kutbun etkileşimini daha iyi anlamak için gazetenin geleneksel, sol Kemalist kutbundan da bahsetmek gerekir.

Turgut Özal, 12 Ağustos 1982 tarihinde Tercüman Gazetesi’ne verdiği bir demeçte *Cumhuriyet Gazetesi’ni* “Babıali’nin Pravda’sı” olarak niteler.³¹ Özal’ın bu ifadesi, uzun soluklu olacak bir savaşın ilk kurşunlarından biridir. Bu dönemde *Cumhuriyet Gazetesi*; 14 kez yasaklanmasına, 41 gün yayımlanmamasına ve 28 kere kovuşturmayla uğramasına karşın (Köktener, 2005: 208) Kenan Evren’e ve Turgut Özal’a muhalefetin mevzilerinden biri hâline gelir. Bu mevzilenme, yükselen yeni değerler ve yeni liberalizm karşısında solun ve yaşam tarzının müdafiliğini üstlenme motivasyonundan temel alır. Mevzinin başlarında ise “Kemalist ikonografinin” önde gelen isimlerinden Uğur Mumcu ve İlhan Selçuk vardır (Günel, 2021: 485; Soydaş & Lök, 2021: 516). Öte yandan yeni rejime yürütülen bu muhalefet, sadece reel-

³¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, Özal’a bu ifadesi nedeniyle dava açar. 28 Kasım 1998’de Turgut Özal, “davacı Cumhuriyet Gazetesi’ni Sovyet Rusya Komünist Partisi’nin resmi yayın organı olan Pravda’ya benzetilmesinin toplumun husumetini çekecek nitelikte bulunduğu, komünistliğin Türkiye’de yasaklanmış ve TCK’nın 141. ve 142. maddelerinde ağır cezayı gerektiren bir cürüm olarak kabul edilmiş olması nedeniyle davacı gazetenin kişilik haklarına ağır tecavüz teşkil ettiği” gerekçeleriyle 500 bin TL tazminat ödemeye mahkûm edilir (Cumhuriyet, 1988a: 8).

politikle, gündelik siyasi pozisyon alma ihtiyaçlarıyla açıklanamaz. *Dördüncü Cumhuriyet'in* Kemalist çehresini belirleyen temel olgu, seksenlerin dönüştürücülüğünün sol Kemalizm'e getirdiği krizdir.

Gerçekleri söylemek, yanlışları belirtmek, Atatürk adını söyleye söyleye Atatürk devrimine yüzde yüz ters işler yapanları uyarmak bir görev. Bu görevi sonuna dek yaptığıma inanıyorum (Akbal, 1993: 61).

Gazetenin Kemalist kanadının bir diğer önde gelen ismi Oktay Akbal'ın yukarıdaki ifadesi, sol Kemalizm'in seksenlerde deneyimlediği krizi yalın bir şekilde gözler önüne serer. Daha önce bahsedildiği üzere 27 Mayıs'tan güç alan ve onun mümkün kıldığı siyasal ve kültürel ortamdan yükselen sol Kemalizm, *Üçüncü Cumhuriyet'in* ideolojik çehresini belirleyen temel siyasal akımdı. Fakat 12 Eylül Darbesi ile beliren kişi ve devlet kültürüne dayalı Atatürkçülük, sol Kemalizm'e doğrudan bir tehdit teşkil eder (Gürpınar, 2011: 30). Nitekim 12 Eylül'ü meydana getiren motivasyonlardan biri de 12 Mart Muhtırası'nı kaldığı yerden devam ettirmek, sol Kemalizm'in/ sol Kemalistlerin bütünüyle tasfiye edilmesini mümkün kılmaktır. Bu sayede son derece muhafazakâr bir Atatürk tasvirine dayanan Atatürkçülüğün kendi mahallesinde ideolojik bir rakibi kalmayacaktır (Çelik, 2022: 68). Ayrıca neoliberalizmin dönüştürücülüğüne paralel olarak beliren yeni liberal fikriyat da ekonomide devletçilik başta olmak üzere pek çok konuda uyuşamadığı sol Kemalizm'i, kendisine hasım beller (Aslanbay, 2017: 12).

Atatürk'ün yüce adını kurtarmak için bari biz bu adamlara karşı durmasını bilelim ve göğsümüzü gere gere onlara seslenelim: çağdaş uygarlığa sırt çevirmek Atatürkçülükse biz Atatürkçü değiliz. Hayatta en hakiki mürşit ilim değilse biz Atatürkçü değiliz. Vicdan ve fikir özgürlüğü; doğruyu aramak, doğruya inanmak, inandığımızı savunmak hakkını bize vermiyorsa biz Atatürkçü değiliz. Ulusal bağımsızlık başkalarının uydusu altında yaşamak anlamına geliyor ve halkçılık ilkesi, halkın bir mutlu azınlık elinde cennet vaadleri ile ömrü-billah sömürülmesi

sayılıyorsa biz Atatürkçü değiliz. Onlara bunu söyleyelim. Bıkmadan, usanmadan her gün söyleyelim. Atatürk'le de Atatürkçülükle de hiçbir ilişkileri olmadığını ispat edene dek söyleyelim (Nadi, 1965: 1)

Bu çapraz ateş karşısında sol Kemalistler, çareyi yeni beliren rejime esastan ve usulden muhalif olacak bir Kemalizm tarifini mümkün kılmakta ararlar. 12 Eylül Darbesi, bu muhalif Kemalizm tasviri içinde Atatürk'e yapılan en büyük kötülük hatta Kemalist Devrim'e karşı yapılan bir karşı devrim olarak konumlandırılır ve 12 Eylül ile Kemalizm arasına kalın bir çizgi çekilir (Bora, 2022: 179-80) (Erdoğan, 2021: 590). Çekilen bu çizginin en somut örneği, yukarıda alıntılanan Nadir Nadi'nin 1965 tarihli "*Ben Atatürkçü Değilim*" isimli köşe yazısının 1982 senesinde kitaplaştırılmasıdır. "Ben Atatürkçü değilim" şiarı, *Cumhuriyet'in* köşelerinde sık sık tekrarlanır ve sol Kemalizm'in seksenlerdeki sloganı haline gelir. Bu slogan, aynı zamanda Post-Kemalist literatürün 12 Eylül ile Kemalizm ve Atatürk'le ilişkilendirmesine verilen erken bir yanıt olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan sol Kemalizm'in krizi, askerî darbe ve onun kurumsallaştırdığı siyasal rejimden ibaret değildir. Türk İslam Sentezi ve Atatürkçülük üzerinden devlete karşı mesafe alınırken Sosyal Demokrat Halkçı Parti'ye de neoliberalizme karşı yeterince mesafe almamaları, sol bakış açısından uzaklaşmaları ve anti Kemalist isimleri bünyesinde bulundurması nedenleriyle sitem edilir (Erdoğan, 2021:586). Bunlara doksanlarla birlikte Kürt meselesi de eklenir.³² Neoliberal, liberal demokrat, küreselleşmeci ve siyasal İslamcı alaşıma karşılık halkçı, cumhuriyetçi, ulusalcı ve laik bir söylemle yanıt verilir (Alpkaya, 2021: 477-8). Bu kamplaşmanın iki tarafı da retoriklerinde karşısındakini muktedir, kendisini mazlum ve mağdur olarak konumlandırır (Erdoğan, 2021: 588). Seksenlerde nüvelerini vermeye başlayan bu retorik kamplaşma, Türkiye'nin gelecek yıllarına damgasını vuracaktır.

³² 1980-1992 arasında gazetenin Kemalist/sol-Kemalist kanadı içerisinde Kürt meselesine yaklaşım konusunda bir fikir birliği yoktur. Genellikle demokratik çözüm yolları dile getirir.

Netice itibarıyla seksenlerde *Cumhuriyet*, yeni dünya ve yeni Türkiye'ye karşı bir mukavemeti temsil eder. Fakat *Dördüncü Cumhuriyet*, bu mukavemetten ibaret değildir. Direnilen yeni dünya ve temsil ettiği değerler, *Cumhuriyet'e* en yukarıdan, genel yayın yönetmenliği düzeyinden sirayet eder (Erten & Doğan, 2021: 510). "*Pravda'nın*" olduğu yerde "Gorbaçov'un" da olması gerekir. Nitekim *Dördüncü Cumhuriyet'in* genel yayın yönetmeni Hasan Cemal'i kimileri övgü kimileri de sövgü amaçlı "*Cumhuriyet'in Gorbaçov'u*" olarak adlandırır (akt. Ongun, 2006: 8). Tıpkı Gorbaçov gibi Hasan Cemal de geçmişle yüzleşmeye takıntılıdır. Uzun yıllar, Doğan Avcıoğlu'nun yanında bulunan ve zinde kuvvetlerin gerçekleştireceği Milli Demokratik Devrim'i arzulayan Cemal, 12 Mart 1971 muhtırasıyla büyük bir hayal kırıklığına uğrar. Kendi ifadesiyle insanların kafasındaki duvarlar, 1989'da yıkılırken o yetmişlerde kafasındaki duvarları çoktan yıkmaya başlamıştır (Cemal, 2008: 13). Kendi geçmişinden kopuşu üzerinden inşa ettiği fikriyatı, genel yayın yönetmenliğine damgasını vuracaktır.

Cumhuriyet, hiç kuşkusuz Türk radikalizminin, Kemalizm'in önde gelen kalelerinden biridir. Bu Cumhuriyet radikalizminin törpülenmesi, demokrasiyle daha çok bağdaşması için çok uğraştım. Cumhuriyet'in kuruluşundan beri gelen misyon ruhu yerine, yeni bir yüzyılın eşiğinde artık demokratik değerleri daha çok benimsemiş ve ciddi gazeteciliğin evrensel ilkelerini özümsemiş gerçek bir gazeteyle, güçlü bir sivil toplum kuruluşuna dönüşmesini istedim. Bu, elbette Cumhuriyet geleneğinin köklerini kesmeye kalkışmak değildi. İttihat ve Terakki'ye ve Cumhuriyet rejimini kuran radikalime uzanan bir tarihi yok saymak hiç değildi. (...) Cumhuriyet devletini demokrasiyle tanıştırmak, devlete demokrasi götürmek; nasıl çetin ve çetrefilliyse Cumhuriyet Gazetesi'nin radikalizmini demokrasiyle yumuşatmak da o kadar çetin ve çetrefilliydi. Devletin iç çekirdeğinin yıllar yılı demokratikleşmeye direnmesinin yol açtığı çalkantılar gibi Cumhuriyet gazetesi de benzer sancılı süreçlerden geçti. (...) Genel yayın yönetmenliği koltuğunda oturduğum 1981 ile 1992 yılları arasında Cumhuriyet'in daha çok demokratikleşmesi ve gazeteleşmesi yolunda ciddi mesafe aldık (Cemal, 2005: xxii-iii)

Gazetenin o ikili yapısı! Bir yandan Kemalizm, onun radikalliği... Öbür yanda; çoğulcu demokrasiyi içine sindirmeye çalışan, sosyal demokratlıktan liberalliğe açılan ve örneğin; ekonomide devletçiliği değil pazar ekonomisini benimseyen, sivil toplumu önemseyen genç kuşak... Bu iki kanat arasındaki kimi zaman açığa çıkan kimi zaman alttan süren ideolojik kavga... (...) Çünkü Cumhuriyet'in geleneksel, klasik Kemalist çizgisinin yanında çoğulcu demokrasiyi gerçekten önemseyen,

klasik çizginin; laiklik, devletçilik, darbecilik gibi bazı yanlarına ters düşen, Amerika'yı/Avrupa'yı düşman görmeyen, Kürt ve İslam sorununa liberal bakabilen kalemler de gazeteci kimlikleriyle Cumhuriyet'e katılmış durumda. (...) Kürtlere, İslamcılara, iş adamlarına da gazetenin haber ve yorum yelpazesini genişletmek... Yalnız solculuk, güdük solculuk değil, liberallik değil; bütün fikir akımlarına da haber ve yorum olarak açılmak. Tabii bunu, gazetenin temel çizgisine sahip çıkarak yapmak (Cemal, 2005: 190,200,365).

Yukarıdaki alıntılarda görüldüğü üzere Cemal, önceki *Cumhuriyetler'in* mirasını Kemalizm ve radikalizm kelimeleriyle ifade eder. Ona göre bu mirası törpülemek ve demokrasiyle uyumlu hale getirmek gerekir. Belirlenen bu amaç bir ön kabulü beraberinde getirir: Kemalizm'in radikal olduğu ve bu nedenle demokrasiyle uyumlu olmadığı. Radikallik eleştirisi ve deradikalizasyon çağrısının seksen sonrası liberal/sol liberal fikriyatın köşe taşlarından biri olduğunu unutmamak gerekir (Aydın, 2009: 106). Öte yandan Hasan Cemal, bu mirası bütünüyle reddetmeyi amaçlamadığını iddia eder. Bu iddianın samimi olduğu kanaatinde bulunulabilir. Zira bu dönemde Cemal, Atatürk imgesine ve Kemalizm'e karşı hasmane bir tutum almaz. Sonraki bölümlerde detaylıca görüleceği üzere Cemal, Atatürk devrimlerinin nihai olarak çoğulcu liberal demokrasiyi ve serbest piyasayı hedeflediğini; tek parti idaresinin ve devletçiliğin zorunluluklardan kaynaklanan uygulamalar olduğunu düşünür (Cemal, 2005: 110-1). Bir başka deyişle Atatürk imgesini ve Kemalizm'i yeni piyasacı ideolojiyle uyumlu göstermeye çabalar.³³ Bu çaba, sol Kemalistler'in karşı-devrime dayalı tarih okumasının tam tersini kurgular. Bu zıtlık içerisinde *Dördüncü Cumhuriyet*; liberallerin bir zamanlar ait oldukları sol Kemalist, Kemalist ve sol cenahlarla etkileşime girdiği bir platform olarak belirir (Taşkın, 2019: 8)

³³ Hasan Cemal'in fikriyatı, esas olarak Galileo'dan Fransız Devrimi'ne uzanan tekil modernite anlatısına dayanır ve bu dayanağı, ömrü boyunca korur. Bu kapsamda onun 21.yy. ile birlikte post-Kemalist bir moderniste dönüştüğü söylenebilir (Koyuncu Lorasdağı, 2022:102). Bu tekil anlatının en iyi şekilde gözlemlenebileceği ifadesi şudur: "Rönesans ve Reform... Akılcılık... Aydınlanma... Bu iç içe üç halkadan oluşan düşünce devrimiyle Batı, Doğu'ya karşı üstünlüğünü kurmaya başlar. Bruno gibi aydın insanların bağımsız düşünebilmeleri sayesinde akıl parantezden kurtulmaya ve özgürleşmeye yönelir. Bunun sonucu, eleştirel düşünceyle birlikte bilimin gelişmesidir. Amerikan ve tabii özellikle Fransız devrimleriyle birlikte tarihin akışı olağanüstü hızlanır. (...) Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı sonrasında faşist rejimler yıkılır, Doğu Avrupa'daki 1989 Devrimi ve Sovyetler'de Gorbaçov'un başlattığı süreç de totaliter rejimleri birbiri ardından yıkar (Cemal, 2005: 506)."

Fakat tahmin edileceği üzere liberaller ve Kemalistler arasındaki diyalog imkânının *Cumhuriyet Gazetesi'nde* hayat bulması kolay olmaz. Belki de diyalogdan ziyade 12 yıl süren pasif agresif bir savaştan bahsetmek daha doğru olacaktır. Nitekim Cemal'in şikâyetleri, Kemalizm ve radikalizmden ibaret değildir. *Cumhuriyet'in* kuruluşundan beri taşıdığı bir özellik olan misyon gazeteciliğinin devrini doldurduğu, artık evrensel gazetecilik ilkesi doğrultusunda hareket edilmesi gerektiğine inanır. Evrensel gazetecilik kavramını ise neoliberal hegemonyanın kurumsallaşma sürecinden ayrı düşünmek pek mümkün değildir. Aslında Kemalizm'in ve radikalizmin törpülenmesine/reddine yapılan çağrı da liberal piyasacı anlatının demokrasi tarifiyle ilişkilidir. Paylaşılan alıntıda da görüldüğü üzere rejimin demokratikleşmesiyle gazetenin demokratikleşmesi arasında ilişkisellik kuran Cemal, bu yeni hegemonya projesinde *Dördüncü Cumhuriyet'in* etkin bir rol almasını ister (Aydın, 2008: 106). Bu istek çerçevesinde *Cumhuriyet'in* yeni dünyaya yaklaşımı, kötümser bulunur. "Olumlu habercilik" olarak tarif ettiği anlayışı, gazeteye hâkim kılmaya çabalar (Cemal, 2005: 32,55) Sahiden de *Cumhuriyet'in* haberlerine ve köşe yazılarına, Tanıl Bora'nın deyimiyle yenilgiyi "alaycılıkla telafi eden; karamsar, dekadanlığa yakın türden bir sinizm" damgasını vurur (2021: 26). Bu sinizm, aslında solun krizine yanıt olarak beliren sol liberal/liberal piyasacı anlatıyı içselleştirmemek veya içselleştirememekle ilgilidir. "Dönek" olmaktansa sinik olmak, alaycı olmak evla görülür. Zira paradigmatik yalnızlık, sol Kemalistlerin liberalizmden öte yeni bir söz söylemelerine imkân vermez.

Cemal'in şikâyeti sinizmle sınırlı değildir. Bitmiş, tükenmiş gördüğü ideoloji ve değerlerle yeni dünyaya bakılmasına karşı çıkar. Ona göre vadelerini doldurmuş ideolojilerde ısrar eden yazarlar (başta İlhan Selçuk olmak üzere), "ideolojik zaptiyecilik" ve "düşünce polisliği" yapmaktadırlar (2005: 93).³⁴ Cemal'in düşünce polisliği olarak tarif ettiği meselenin ideolojik olmayan bir yanı olduğu ve bunun Levent Cantek'in ifade ettiği şekliyle "denetleyici kuşak-yükselen

³⁴ İdeolojik zaptiyecilik, Cengiz Çandar'ın; düşünce polisliği, Hasan Cemal'in tabiridir.

kuşak” çatışmasıyla ilgili bir mesele olduğunu düşünüyorum.³⁵ Gazetenin genel yayın yönetmeni Hasan Cemal 1944, yazı işleri müdürü Okay Gönensin 1950, müessese müdürü Emine Uşaklıgil 1944, ekonomi servisi şefi Osman Ulagay³⁶ 1943, araştırma servisi sorumlusu Şahin Alpay 1944, Ortadoğu muhabiri Cengiz Çandar³⁷ 1948, Brüksel muhabiri Hadi Uluengin³⁸ ise 1951 doğumludur. Öte yandan gazetenin Kemalist kutbunda kabaca 1943-1951 arası yoğunlaşan yükselen kuşağa ait tek kişi, 1942 doğumlu Uğur Mumcu’dur. Üst denetleyici olarak tarif edebileceğimiz kuşağa ait olan Nadir Nadi 1908, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu 1905; denetleyici kuşağa ait olan İlhan Selçuk 1925, Oktay Akbal 1923, Ali Sirmen 1939, Mustafa Ekmekçi³⁹ ise 1924 doğumludur. Bu çerçevede *Dördüncü Cumhuriyet*’teki kamplaşma, 1923-1940 yılları arasında doğan bir denetleyici kuşak ile 1943-1950 yılları arasında doğmuş yükselen kuşak arasındaki bir çatışmayı da yansıtır. Bu iki kuşağın altmışları, yetmişleri ve seksenleri deneyimledikleri yaşların farklılığı, meselelere yaklaşımlarını etkileyecektir. Denetleyici kuşak, yükselen kuşağın her hamlesine ön yargıyla, kendiliğinden gelişen bir şüpheyle yaklaşır. Nitekim Oktay Akbal’ın deyiimiyle “farklılık iyi, güzel de *Cumhuriyet* liberal bir gazete değildir” ve olmayacaktır (akt. Cemal, 2005: 312).

³⁵ Levent Cantek, *Cumhuriyet’in Buluş Çağı* isimli kitabında erken Cumhuriyet dönemi entelijansiyasını ikiye ayırır. Bir tarafta Kurtuluş Savaşı’nda ve Cumhuriyet’in inşasında aktif rol oynamış denetleyici kuşak, diğer tarafta ise Cumhuriyet’in içine doğmuş, onunla politik-sosyal kimliğini kazanan yükselen kuşak vardır. Denetleyici kuşak, bu zaman farkına dayandırdığı meşruiyeti üzerinden yükselen kuşağa karşı muhafazakâr, alaycı ve azarlayıcı bir tutum alır (Cantek, 2013: 25-6)

³⁶ Robert Kolej’den ve Boğaziçi Üniversitesi’nden mezun olan Ulagay, Manchester Üniversitesi’nde siyaset bilimi dalında yüksek lisans yapmıştır. *Cumhuriyet’in* dışında *Sabah*, *Milliyet* gazetelerinde de çalışan Ulagay, *T24*’te köşe yazılarını yayımlamaya devam etmektedir

³⁷ Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunu olan Çandar, 1971-1973 yılları arasında Filistin Kurtuluş Örgütü saflarında bulundu. Gazeteciliğe Aydınlıkçı harekete yakınlığıyla bilinen *Proleter Devrimci Aydınlık* isimli derginin yazı işleri müdürü olarak başladı. *Cumhuriyet’in* yanı sıra *Tercüman*, *Bugün*, *Günaydın*, *Hürriyet*, *Güneş*, *Akşam*, *Star*, *Sabah*, *Yeni Şafak*, *Radikal* ve *Taraf* gazetelerinde köşe yazarlığı yaptı. 1991-1993 yılları arasında Turgut Özal’a danışmanlık yapan Çandar, Yeni Demokrasi Hareketi’nin de kurucu üyeleri arasındadır. 14 Mayıs 2023 genel seçimlerinde DEM Parti Diyarbakır Milletvekili seçilmiştir (Çandar, 2012 :4) (TBMM).

³⁸ Lise eğitimini Saint Joseph’te alan Uluengin, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunudur. *Aydınlık Gazetesi’nde* başladığı mesleki kariyerini *Cumhuriyet* ve *Güneş* gazetelerinde sürdürdü. Uzun yıllar *Hürriyet*’te kaleme aldığı köşe yazılarını, 2012 yılından 2016’da kapatılana kadar *Taraf Gazetesi’nde* devam ettirdi.

³⁹ 1975 yılından vefat ettiği 1997 yılına kadar *Cumhuriyet*’te yazan Ekmekçi; *Vatan*, *Ulus*, *Öncü*, *Milliyet*, *Yeni Ortam* ve *Yankı* gazete ve dergilerinde de çalışmıştır. Uzun yıllar *Cumhuriyet’in* sembol isimlerinden biri olmuştur.

Hasan Cemal: Piyasa ekonomisi deyince Uğur Mumcu ve Oktay Akbal'ın, devletçilik deyince de benim tüylerim diken diken oluyordu. Uğur Mumcu özel televizyona da karşı çıkardı. Ben savunurdum (akt. Ongun, 2006: 11).

Bir yanda sivilleşmeyi ve ekonomide kurulan yeni dengeleri savunan Hasan Cemal ile başta Osman Ulagay ve Şahin Alpay olmak üzere bir ekip, öte yanda piyasa ekonomisini memleketi satmakla eş gören pek çok yazar. (...) Ne söylenecekse Atatürkçülüğün arkasına sığınarak söylenmeliydi (Uşaklıgil, 2011: 378).

Bütün bu kamplaşmaların meydana geldiği zemin, neoliberal dönüşüm sürecine denk düşer. *Dördüncü Cumhuriyet'in* Özal'a muhalefetin kalesi haline geldiğinden bahsetmiştik. Fakat gazetenin iki kutbunun ideolojik formasyonları göz önünde bulundurulduğunda bu muhalefetin iki kutupta da benzer motivasyonları yansıtması beklenemez. Kemalist/sol Kemalist kanat, Özal'a karşı bütünlükçü bir tavır alırken liberal kanat, iktisadi liberalizm adına yapılan hamleleri destekler.⁴⁰ Liberallerin derdi, Özal'ın siyasi liberalizmi iktisadi liberalizm kadar önemsememesidir.⁴¹ Bir bakıma Özal, liberaller tarafından kendi sahiplendiği paradigma çerçevesinde eleştirilir. Özal'dan iktisadi liberalizmi ve bilhassa kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi politikasını layıkıyla devam ettirmesi ve bunları kendi siyasal hesapları için araçsallaştırmaması, siyasal liberalizme aykırı hareket etmemesi istenir. Öte yandan neoliberalizmin dönüştürücülüğünden ve hegemonyasından bütünüyle kaçınmanın pek mümkün olmadığını hatta belki de imkânsız olduğunu unutmamak gerekir. Gazetenin sol Kemalist kanadı da söylemsel muhalefetini devam ettirmekte kararlı olsa da yeni dünya ve Türkiye'ye uyum sağlama ihtiyacı hisseder. Özal'a yöneltilen eleştiriler, giderek "gerçek liberalizm bu değil" şiarına dayanmaya başlar; ekonomi politikaları, yolsuzluk ve liyakat; siyasi tercihleri ise liberal ve demokrat olmamakla suçlanır. Bu yolla liberal piyasacı anlatı, kerhen de olsa içselleştirilmiş olur. Nitekim İlhan Selçuk'un damgasını vuracağı *Beşinci Cumhuriyet* de sermayedarların gazete köşelerinde

⁴⁰ Hatta Osman Ulagay'ın Özal'ın ekonomik politikalarını öven bir yazısı, gazetede ciddi tepki yaratır; Sabah Gazetesi, "Cumhuriyet yazarları Özal'ı övüyor" diye başlık atar (Saraç, 1980: 100).

⁴¹ Hasan Cemal, *Özal Hikayesi* isimli kitabına yazdığı önsözde bir öz eleştiri yapar ve iktisadi liberalizm adına yaptığı hamleleri daha çok takdir etmeliydim, bunların siyasal liberalizmle ilişkisine daha çok dikkat etmeliydim der (Cemal, 1989a: 7).

yazılar yazması, makroekonomik göstergelere dayalı ekonomi analizleri gibi *Dördüncü Cumhuriyet* döneminde uygulanmaya başlayan politikaları devam ettirecektir.⁴²

İşte Dördüncü Cumhuriyet, böylesine büyük bir dönüşüm sürecinin ve kesişimselliğin içerisinde doğar ve bu süreçlerin deneyimlenmesinin gazetenin iki kutbu özelinde ve bu kutuplardan hareketle bir bütün olarak Türkiye’de siyasi düşüncede nasıl yankı uyandırdığını gözlemlemeye fırsat verir. Bu fırsatı değerlendirmenin ilk aşaması, bir entelektüel görünürlük mekânı olarak *Cumhuriyet’in* köşelerinde bu dönemde kimlerin belirlediğine bakmak olacaktır.

2.1. BİR AĞ OLARAK DÖRDÜNCÜ CUMHURİYET

Tablo 1: *Dördüncü Cumhuriyet’in Çekirdeği* (Cemal, 2005 :45)

Genel Yayın Yönetmeni	Hasan Cemal
Yazı İşleri Müdürü	Okay Gönensin
Müessese Müdürü	Emine Uşaklıgil
Ankara Temsilcisi	Yalçın Doğan ⁴³
Ekonomi Servisi Şefi	Osman Ulagay
İş Ekonomisi Sorumlusu	Meral Tamer
İşçi Haberleri Sorumlusu	Şükran Ketenci
Orta Doğu Muhabiri	Cengiz Çandar
Dış Politika Sorumlusu	Sedat Ergin
Kültür-Sanat Servisi Şefi	Şahin Alpay
Magazin Servisi Şefi	Yalçın Pekşen ⁴⁴

⁴²Hatta henüz Beşinci Cumhuriyet yeni kurumsallaşırken TÜSİAD’dan haftada bir yazı göndermesi istenir (akt. Karaca, 1994:264). Hasan Cemal, “*Cumhuriyet’i Çok Sevmiştim*” isimli kitabında bunu hatırlatır ve İlhan Selçuk’u Uzanların avukatlığını yapmakla suçlar (2005: 454)

⁴³ İstanbul Alman Lisesi ve İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi mezunu olan Doğan, *Cumhuriyet’ten* ayrıldıktan sonra uzun yıllar *Milliyet’te* ve *Hürriyet’te* köşe yazılarını sürdürmüştür. Köşe yazılarına *T24’te* devam etmektedir.

Brüksel Muhabiri	Hadi Uluengin
Madrid Muhabiri	Nilgün Cerrahoğlu
San Sebastian Muhabiri	Mine Saulnier
Paris Muhabiri	Mehmet Altan
Londra Muhabiri	Ragıp Duran
Köln Muhabiri	Ulya Üçer
Washington Muhabiri	Haluk Şahin
Stockholm Muhabiri	Yavuz Baydar
New York Muhabiri	Şebnem Atiyas

Dördüncü Cumhuriyet'in köşe yazarlarından geriye kalan çekirdeği, yukarıdaki tabloya denk düşer.⁴⁵ 2 Nisan 1981 tarihinde genel yayın yönetmenliğine getirilen Hasan Cemal'in ilk icraatı; eski görev yeri Ankara Temsilciliği'ne Yalçın Doğan'ı, Yazı İşleri Müdürlüğü'ne ise Okay Gönensin'i getirmek olur. Her ikisi de kendisi gibi eski solcudur ve kendisine benzer kırılmalar deneyimleyip liberalizme yaklaşmışlardır. Benzer şekilde Cengiz Çandar, Şahin Alpay ve Hadi Uluengin; Cemal'in deyimiyle eski Maoculardandır, politikleşmeleri Doğu Perinçek önderliğindeki Aydınlık hareketi çerçevesinde gerçekleşmiştir. Onlar da giderek liberalizmle bütünleşen kuşağın temsilcilerindedir (2005: 46). İkinci Cumhuriyetçiliğin fikir ve isim babası Mehmet Altan ise 1984 yılına kadar *Cumhuriyet'in* Paris muhabirliğini yapar.⁴⁶ Altan da babası Çetin Altan ve ağabeyi Ahmet Altan gibi eski solcu ve yeni liberaldir. Bir bütün olarak bakıldığında gazetenin liberal kanadı, eski solcu ve yeni liberal olmak paydasında bir araya gelir. Nitekim bu dönemin liberal entelijansiyasının çoğu, bu paydaşlık üzerinde buluşur.

⁴⁴ *Cumhuriyet'te* magazin yer alabilmesi sürekli tartışma konusu olur. Özellikle Pekşen'in İbrahim Tatlıses ve Ajda Pekkan ile gerçekleştirdiği röportajlar hem yazarların hem de okurların tepkisini çeker (Pekşen, 1989:74)

⁴⁵ Elbette 12 yıl, özellikle de bir gazetede çalışmak için uzun bir süredir. Nitekim bu isimlerin bir kısmı (başta Yalçın Doğan, Cengiz Çandar, Mehmet Altan olmak üzere), *Dördüncü Cumhuriyet'in* denk düştüğü dönem olan 1981-1991 yıllarına bütünüyle tanıklık etmezler.

⁴⁶ Mehmet Altan'ın *Cumhuriyet'teki* serüveni, 1984 yılına kadar sürer. Altan, 1987 yılında *Sabah* Gazetesi'ne geçecek, babası Çetin Altan ve Ahmet Altan ile birlikte Uğur Mumcu'ya karşı giriştikleri polemikler gündem olacaktır.

Öte yandan Hasan Cemal'in şeker abiler olarak isimlendirdiği (İlhan Selçuk, Oktay Akbal, Ali Sirmen ve Uğur Mumcu) ekip; elinden geldiğince solculukta diretmeye, solculukta diretemediği yerde liberal olmamaya, en kötü ihtimalde liberal olup "liboş" olmamaya gayret eder.⁴⁷ Dolayısıyla gazetede beliren liberal kuşak, gazetenin ağır topları için bir rahatsızlık kaynağıdır. Liberal kuşak da gazetenin sol Kemalist kanadını demode ve tutucu bulur; geride kalmışlıkları nedeniyle gözden düşmekten korktuklarını, gazeteye yansıyan farklılıkları bastırmaya çalıştıklarını düşünür (Cemal, 2005: 46-7). Bu çizilen manzara içerisinde *Dördüncü Cumhuriyet*; Roma tanrısı Janus'a benzer, bir yüzü geleneğe ve sola bakarken diğer yüzü yeniye ve liberalizme bakar. Hasan Cemal'in "*Cumhuriyet'in Vazosu*" olarak tarif ettiği yapı, işte böylesine zıt birlikteliklerin beraberliğine denk düşer (2005: 17).

Tablo 2: Dördüncü Cumhuriyet'te Yer Alanlar⁴⁸

Sıklıkla Yer Alanlar	Nadiren Yer Alanlar
Asaf Savaş Akat, Ayşe Buğra, Baskın Oran, Büşra Ersanlı, Hikmet Özdemir, Levent Köker, Mete Tunçay, Murat Belge ⁴⁹ , Nejat Eczacıbaşı, Nilüfer Göle, Nur Vergin, Şirin Tekeli, Taha Parla	Ahmet İnsel, Akın Birdal, Ali Bayramoğlu, Doğu Ergil, Engin Ardiç, Ergun Özbudun, Ertuğrul Kürkçü, Fehmi Kuru, Fikret Başkaya, Halil Berktaş, İshak Alaton, Orhan Pamuk, Ruşen Çakır, Sakıp Sabancı, Sami Selçuk, Şerif Mardin, Şükrü Hanioglu, Taner Akçam, Ümit Kıvanç, Yasemin Çongar

Cumhuriyet Gazetesi'nin, kuruluşundan ve bilhassa altmışlardan beri önemli bir entelektüel görünürlük mekânı olduğundan bahsetmiştik. Bu görünürlük,

⁴⁷ İlerleyen bölümlerde detaylı bir şekilde tarif edileceği üzere "liboş", hakiki anlamda siyasi bir derdi olmamakla, maddi çıkarlarının peşinde koşmakla ve bunun için her türlü değerden vazgeçmeye hazır olmak suçlamalarına dayanan bir entelektüel karikatürleştirmesidir.

⁴⁸ Nadiren yer alanlar kısmında bulunanların gazetede görünürlüğü süreklilik arz etmez. Bu kısımda yer alanlar; kısa süreli yazı dizilerine imza atmış, açık oturumlara katılmış ya da belirli olay hakkında fikri alınmış kimselerdir. Sıklıkla yer alanlar kısmında bulunanlar ise 1980-1991 tarihleri arasında *Cumhuriyet*'te gerek köşe yazıları gerek açık oturumlar gerekse haber-yorumlarda istikrarlı bir şekilde karşılaşılan kişilerdir.

⁴⁹ Aslında Murat Belge, 1981 ve 1982 yıllarında *Cumhuriyet*'in düzenli yazarlarından biridir ve genellikle kültür-sanat konularında yazar. Fakat Hasan Cemal'in iddiasına göre gazetenin Kemalist kanadı; Belge'nin anti-Kemalistliğinden rahatsızdır, gazetede var olmasını istemez ve köşe yazarlığının sonlanmasına neden olurlar (Cemal, 2005:46,116).

gazetede doğrudan çalışmak veya sabit köşelere sahip olmakla eş değer değildir. Düzensiz köşe yazıları yazmak, mülakat vermek ve gazetenin düzenlediği açık oturumlara katılmak da *Cumhuriyet'te* görünür olmanın yolları arasındadır. Tablodaki isimler, ilk bakıldığında beş benzemezi andırır. Fakat listede yer alan sermayedarları bir kenara ayırdığımızda geriye kalan entelektüeller, her türden farklılıklarına rağmen “Türkiye'nin demokratikleşememe problemine getirdikleri teşhis ve bunun aşılması için gerekli gördükleri tedavi” (Aytürk, 2019:6) üzerinde ortaklaşırlar. Post-Kemalizm'in ittifak mantığı, Kemalizm adı verilen “ortak düşmana” karşı farklı geleneklerden kişileri bir araya getirir. Listedeki isimlerin hepsi, “eski solcu-yeni liberal” ideal tipine uymaz. Örneğin Mete Tunçay, seksen öncesinde de liberal düşünceye meyillidir. Buna ek olarak bu isimlerin önemli bir kısmının seksen öncesinde de Kemalizm'e yönelik eleştirileri vardır. Nitekim Kemalizm eleştirisi, seksenlerle birlikte başlayan bir mefhum değildir fakat seksenlerle birlikte o tarihe kadar kendi mahallesiyle sınırlı kalan ve diğer mahallelerle etkileşime girmeyen Kemalizm eleştirileri, diyalog içerisine girmeye başlamıştır (Aytürk, 2019:5). Bu nedenle tabloda yer alan isimler, araştırmanın ön kabullerinden biri olan *Cumhuriyet Gazetesi'nin* seksenlerde beliren ve liberal, ikinci cumhuriyetçi veya post-Kemalist tarifleriyle açıklanan entelijansiyayı görmeye imkân verdiği argümanını doğrular niteliktedir. İlker Aytürk'ün post-Kemalizm'in akademik kurucuları arasında saydığı Mete Tunçay, Büşra Ersanlı-Behar, Taha Parla, Levent Köker, Şerif Mardin ve Nilüfer Göle'nin entelektüel görünürlük/popülerlik kazandıkları mekânlardan biri, *Dördüncü Cumhuriyet'tir* (2015: 35). Baskın Oran, Murat Belge, Ahmet İnsel gibi anti-Kemalist ve sol liberal kimlikleriyle bilinen entelektüellerle beraber Ali Bayramoğlu, Fehmi Kuru gibi İslamcı liberal olarak tarif edilebilecek kişilerin de bu dönemde *Cumhuriyet'te* kendilerine yer bulmuş olması, post-Kemalist ittifak mantığını ortaya koyar. Bunların yanı sıra Nejat Eczacıbaşı, İshak Alaton ve Sakıp Sabancı gibi büyük sermayedarların gazetede yer bulması, *Üçüncü Cumhuriyet'te* tahayyül dahi edilemez bir durum olurdu. İlerleyen bölümlerde detaylandırılacağı üzere sermaye kesimiyle bozulan ilişkileri geliştirmek, genel yayın yönetmeni Hasan Cemal ve ekonomi servisi şefi Osman Ulagay tarafından bilinçli olarak yürütülen bir politikaydı. Bu

sayede *Cumhuriyet*, klasikleşmiş sermaye karşıtı, reklam almayan ya da verilmeyen tutumundan sıyrıtırılarak bir “ana akım” basın organı hâline getirilmek isteniyordu. İlaveten seksenler, Türkiye’de sermayedarların perde arkasından sahneye çıkmak istediği ve bir sektör olarak halkla ilişkilerin belirlediği bir döneme denk düşer (Bali, 2002: 35). Onlar için de “eskinin karşı mahallesinde” seslerini duyurabilmek hem anlamı hem de prestiji yüksek bir imkân olarak belirliyordu. Bu nedenlerle sermayedarların *Cumhuriyet*’te kendilerine ses bulmalarının dönemin ruhuyla ilişkili olduğunu vurgulamak gerekir.

Netice itibarıyla *Dördüncü Cumhuriyet’in* liberal kanadı, tıpkı post-Kemalist ittifak gibi eklektik, karşıtlarıyla sürekli etkileşim içerisinde olan ve parçalı bir yapıya denk gelir. Bu ittifak ve hegemonya stratejisinin ilk referansı da 12 Eylül Askeri Darbesi’dir.

2.2. DARBE, VESAYET, SİYASET: TANK SESİYLE UYANMAK

12 Eylül sıradan bir askeri darbe değil. Türkiye’nin tarihindeki askeri girişimlere benzemiyor. Dünyadaki örneklerinden çok farklı. 12 Eylül çok temel bir olguyu gündeme getiriyor. 12 Eylül toplumda çok geniş kapsamlı bir yönlendirmeyi, değişimi ve yeniden yapılaşmayı amaçlıyor. Bu değişimin doğrultusu ve nitelikleri konusunda aynı düşüncüyü paylaşmak ve bu doğrultuda yer alıp almamak bir başka olay. (...) 12 Eylül’le birlikte toplum çok kapsamlı bir değişim sürecine girmiş bulunuyor. Toplum yeniden biçimleniyor. Yeniden örgütleniyor. Baştan sona sanki yeniden kuruluyor. Yeni toplumda yeni partiler, yeni meclis, yeni bürokrasi, yeni üniversite, yeni bir dağıtım sistemi, yeni sanayi, yeni ticaret, yeni değer yargıları, yeni alışkanlıklar, yeni ahlak anlayışı olacak. (...) Ne var ki, asıl hata yeniden biçimlenen topluma hala eski değer yargılarıyla bakmaktan geçiyor. 12 Eylül öncesi değer yargılarıyla ve alışkanlıklarla bakmaktan geçiyor. 12 Eylül’ü, 12 Eylül öncesi alışkanlıkları ve yargılarıyla değerlendirmekten geçiyor. Yeni bir toplum oluşuyorsa burada eski partilerin rolü olmayacak. Yeni toplumda eski üniversite, eski tartışmalar, eski ideolojiler, eski reçeteler, eski hesaplar olmayacak. (...) Günümüzde aydın olmak, salt her şeye karşı çıkmakla özdeş değil. Çağdaş aydın olmak, yeni toplumu biçimlendirmeye ağırlık koymaktan geçiyor (Doğan, 1982: 6)

Yalçın Doğan'ın kaleme aldığı bu köşe yazısı, tezin ilk bölümünde sayfalarca anlatılmaya çalışılan seksenlerin dönüştürücülüğünü ve bu dönüşüm çerçevesinde beliren liberal entelijansiyanın fikriyatını, sarıh bir şekilde gözler önüne serer. 12 Eylül'ün alelade bir askeri darbe olmadığına dikkat çeken Doğan, 12 Eylül öncesi diye adlandırdığı tutum ve davranışlarla seksenleri anlamanın beyhude bir çaba olduğuna işaret eder. Aydınların, çok değil üç sene evvelki düşünceleri ve yaşam pratiklerini yadırgayan bu yazı, seksenlerin makbul aydın profiline de gönderme yapar. Zira artık aydın olmak, karşı çıkmakla değil müdahil olup dönüştürmekle ilgilidir. Liberal entelijansiyanın neoliberalizmin dönüştürücü gücüne ettiği gıpta, bu satırlarda açığa çıkar.

Fakat yeni devlet ve toplum, 12 Eylül adı verilen kurucu iktidarın eliyle yükselmiştir. Üstelik ilk başta güvensizlik ve istikrarsızlık hâlini ortadan kaldırmakla yetineceği sanılan ya da umulan askerî darbe, özellikle entelektüellerin kaçınmasına imkân bırakmayan bir terör ve sansür döneminin yanında problemlili bir anayasa da getirmiştir. Yükselen liberal entelijansiyanın dilemması da burada ortaya çıkar. Bir yandan 12 Eylül, kötücül bir askeri darbe olarak mahkûm edilmek istenirken diğer yandan neoliberal ekonomi politikaları sorunsallaştırılmak istenmez. Çünkü soldan keskin kopuş ancak neoliberalizmi içselleştirmek ile mümkün olmuştur. 12 Eylül'e, onun ekonomi-politiğine laf uzatmadan karşı çıkmak ancak onu yalıtılmakla, salt bir asker-sivil ilişkileri düzleminde ele almakla mümkün olur.

Askeri müdahaleler çözüm mü? Hayır. Geçmişte çözüm olmuş mu? Hayır. Bundan sonra bir çözüm olabilir mi? Hayır. Kısacası, askeri müdahalelere hayır! 12 Eylül'ler olmasın! Doğru. (...) 27 Mayıs... 12 Mart... 12 Eylül... Onar yıl arayla gelen bu askeri kesintiler neden oldu? Yalnızca askerin bu ülkeyi yönetme hevesinden mi? (...) Herhalde hayır. Orduların sivil iktidarların emrinde bulunmaları, çağdaş devletin temel kurallarından biridir. Demokrasilerde başka türlü düşünülemez. Bir demokraside, sivil otoritenin askeri üstünlüğü rejimin temel çivilerinden biridir. Ama ülkemizde asker, yine de üç kez kışlasından iktidara el koyabilmiştir. (...) Üstelik, hem 27 Mayıs'ta hem de 12 Eylül'de kendilerine büyük kitle desteği de

sağlayabilmişlerdir. Liderler idam edilmiş, hapsedilmiş, yargılanmış, siyasi partiler kapatılmış; ama ne yazık ki geniş kitlelerde, demokrasi adına layık herhangi bir tepki dikkati çekmemiştir (Cemal, 1989b: 1,13).

Bugün aklı başında hiç kimse top tüfek sesleriyle uyanmak istemiyor. Askeri müdahale ve kesintilerin artık tarihe karışması gerektiğine ilişkin genel bir mutabakat, bir konsensüs var. (...) Demokrasiyi hala içine sindiremeyenler varsa da bunlar, gitgide kıyırıklaşan bir azınlığı oluşturuyor. (...) Bir 27 Mayıs'ı, bir 12 Mart'ı, bir 12 Eylül'ü tarihsel koşulları içinde yerli yerine oturtmak, nedenlerini, niçinlerini serinkanlı ve önyargılardan uzak biçimde tartışıp demokrasiye ilişkin dersler çıkarmak zorundayız. (...) 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül, üçü de çok partili siyasal rejime askeri müdahaledirler. (...) Örneğin üçünde de ortak bir yan vardır: Çok partili sisteme kesinti, siyasal idamlar, insan hakları ihlalleri. Ama 27 Mayıs'la birlikte gerçekleşen demokrasiye açılım ötekilerinde yoktur. Gerek 27 Mayıs Anayasası gerekse ona uygun olarak çıkartılan bazı temel yasalar, demokratikleşme sürecinin hızlanmasına katkıda bulunmuştur. Buna karşılık, 12 Mart ve 12 Eylül demokrasi açısından gerilemelerle doludur. Son 30 yılın üç askeri müdahalesinin bir başka ortak yanından daha söz edilebilir, ülkede siyasal kutuplaşmaları keskinleştiren özelliklerinden. 27 Mayıs'ın siyasal yasakları ve idamları, 12 Mart'ın idamları ve işkenceleri, 12 Eylül'ün idamları, siyasal yasakları ve insan hakları ihlalleri... Bu özelliklerinden kaynaklanan kan davaları, 1960'lı, 70'li ve 80'li yılların siyasal havasını sürekli zehirlemiştir. Bu açıdan bakıldığı zaman, 27 Mayıs'ın bir ilk adım niteliğinde olduğu görülür. Demokrasinin dayanağı olan diyalog, uzlaşma ve hoşgörü gibi kavramların Türkiye'de oluşumu, rejime askeri müdahalelerden dolayı da darbe yemiş ve gecikmiştir (Cemal, 1990b: 15).

12 Eylül'ü salt bir asker-sivil ilişkileri problemi olarak ele alma arzusu, bir siyasi kültür tarifini gerekli kılar. Buna göre Türkiye'de demokrasinin her on yılda bir kesintiye uğramasının temelinde hoşgörü, diyalog ve uzlaşmanın reddedilmesi ve kolayca çözülebilir meselelere bile antagonistik kamplar dâhilinde yaklaşılması vardır. Fakat bu temelin de bir nedeni olması gerekir zira uzlaşmazlığın bir politik tutum olarak içselleştirilmesi, insan doğası tarifine dayandırılmaz. Bu nedenle siyasi kültürle askerî darbeler arasında kurulan ilişki, tersine çevrilir. Askerî darbeler, seçimle gelen iktidarları alaşağı ettiği için insanların hoşgörü, diyalog ve uzlaşmaya dayanan demokrasiyi içselleştirmesini engeller. Güçlü gözükene her an güçsüz kalabilme ihtimali, diyalogsuzluğu ve despotluğu doğurur. Tarihteki olgu ve olayları değerlendirmenin ölçütü, demokratlık olarak belirlenince meselenin askerî darbelerle sınırlı kalması imkânsızlaşır. Cumhuriyet hatta Osmanlı tarihine varan ve modernleşmeyi de

hedef tahtasına koyan, anakronistik bir siyasi kültür eleştirisine giden yolun nüveleri de bu akıl yürütme sistematığı içinde düşünülebilir.⁵⁰

İyi darbeler, kötü darbeler; Cumhuriyet'in başına geçtiğimden beri en çok titizlendiğim bir konu. Darbeler dönemini tarihe gömmek istiyorsak demokrasi ortak platformunda durmak ve demokratik hukuk devletinin yolunu açmak için çaba göstermek zorundayız. 12 Eylül darbesinden hemen sonra genel yayın müdürlüğü koltuğuna oturduktan sonra bunun kavgasını verdim, veriyorum. (...) Bir keresinde ben kendi köşemde, sanıyorum Cumhuriyet gazetesinde ilk kez 27 Mayıs için darbe sözcüğünü kullandım. Uğur telefon etti, ne yaptın diye. 27 Mayısçılar, başta Suphi Karaman hop oturup hop kalkmış, Cumhuriyet'te bir yazar nasıl olur da 27 Mayıs Devrimi için darbe der diye... (Cemal, 2005: 185)

Hasan Cemal, henüz meseleyi İttihat ve Terakki'ye götürmüyor olsa da *Cumhuriyet Gazetesi* için cüretkâr bir çıkış yapar: 12 Eylül ve 12 Mart'ı, 27 Mayıs ile birlikte ele alır.⁵¹ *Üçüncü Cumhuriyet'in 27 Mayıs'ı* nasıl sahiplendiğinden ve sol Kemalizm'in esas olarak 27 Mayıs'tan güç alarak bir siyasal akım olarak varlığını sağlamlaştırdığından bahsetmiştik. Seksenler bir kenara 21. asrın başlarında dahi *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Mayıs'ı bir devrim olarak anmaya devam edecektir.⁵² Henüz 27 Mayıs'ın tarifinin olumludan olumsuzu geçişinin bu kadar keskinleşmediği bir ortamda Hasan Cemal'in bu cüreti, doğrudan gazetenin sol Kemalist kanadına ve sol Kemalizm'e bir meydan okuma anlamına gelir.⁵³

⁵⁰ Liberal entelijansyanın bu siyasi kültür eleştirisi ve tarih okuması, çeperde konumlandığı İslamcı ve Kürt entelijansiyalarıyla etkileşime geçmesini kolaylaştırır. Geçmişe bakışta sağlanan paydaşlık, geleceğin inşası için bir yol olarak görülür. Post-Kemalist ittifakı mümkün kılan zeminlerden biri de budur.

⁵¹ Cemal, daha sonra Türkiye'nin en büyük sorununun asker olduğunu (2010:17) ve 12 Eylül'ün kökeninin İttihat ve Terakki'ye uzandığını ileri sürecektir (Cemal, 2012:17). Cemal'e göre (zamanında) Mustafa Balbay'a ait olduğu iddia edilen Ergenekon Günlükleri, Cumhuriyet'teki kavganın tüm ipuçlarını taşımaktadır (Cemal, 2005:xvi).

⁵² Cumhuriyet Gazetesi'nin, 27 Mayıs'ın yıl dönümünü birinci sayfasına taşıdığı son yıl, 2008'tir. Ergenekon ve Balyoz davalarının hoyratlığını giderek arttırdığı bir dönemde, 27 Mayıs'ın anılmasından vazgeçilmesi dikkate değerdir, asker-sivil ilişkilerine dayalı tarih okumasının eriştiği noktaya dair fikir verir.

⁵³ Bunlara ek olarak Hikmet Özdemir'in Darbeyi Yap Hukuku Hazırla (1989a: 7), Harcamalar Gizli Denetim Sınırlı (1989b: 13), Direksiyon 28 Yıldır Genelkurmay'da (1989c: 13), Tavsiye mi Emrin Olur MGK (1989d: 13), Hukuk Devleti ve Asker Gerçeği (1989e: 8) manşetlerine sahip yazı dizisi ilgi çekicidir. Özdemir, asker-sivil ilişkisine dayalı tarih okumasını karşılaştırmalı siyaset ve anayasa hukuku literatürlerinden hareketle zenginleştirir. Necati Güngör'ün Adnan Menderes'in insani yönünü vurguladığı "Aydın'a

27 Mayıs'ı savunmak, Batı türü çoğulcu demokratik düzeni savunmak demektir (Mumcu, 1986: 10).

12 Eylül bir geriye dönüş eylemidir demiştim. 27 Mayıs ise geleceğe yöneliş... 12 Eylül tepeden yapıldı, yönetildi. 27 Mayıs'ta Atatürk devrimi yüceltildi; bu devrimin yaptıkları, ürünleri güçlendirildi. 12 Eylül'de ise Atatürk'ün vasiyeti bile ortadan kaldırıldı! Atatürk devriminin en sağlam kaleleri yıkıldı (Akbal, 1988: 2).

12 Eylül 27 Mayıs'a karşıdır, 27 Mayıs Anayasa'sına karşıdır. Onu unutturup silmek için her şeyi yapar. 27 Mayıs'ın önderi Gürsel'in oradaki ölülerin gömütlerini başka yere kaldırır. Bir simgeyi de yok eder. 27 Mayıs düşmanları nasıl bayram ettiler gördük. (...) 27 Mayıs sabahı şapkayı havaya attığımı anımsıyorum. 12 Eylül'de ise doğrusu hiç sevinmedim (Ekmekçi, 1988: 8)

Peki 27 Mayıs devrimini savunmak askeri müdahale yanlısı olmak mı demektir? Hayır. 1908 Hareket Ordusunu ya da Fransız Devrimi'ni olumlu açıdan değerlendiren kişiyi suçlayabiliyor musun? İçeriğinde özgürlüğe, demokrasiye, insan haklarına yönelik nice tarihsel devrimde bugün onaylanmayacak yöntemler gündeme gelmiştir. (...) 31 yıl önceki 27 Mayıs'ı yargılamanın anlamı ne? (Selçuk, 1991a: 2)

Gazetenin sol Kemalist kanadı, 12 Eylül ve 12 Mart'a yönelen eleştirileri, liberallerle benzer motivasyonlarla olmasa da sahiplenir. Nitekim sol Kemalistler içerisinde iki darbenin de doğrudan mağduru olmuş insanlar vardır.⁵⁴ Fakat yukarıdaki alıntılarda görüldüğü üzere eleştiri okları 27 Mayıs'a yönelmeye başladığında şiddetli bir karşı çıkış belirir. Aslında sol Kemalistler, bilhassa 12 Mart Muhtırası'ndan sonra çok partili hayata "erken" ve yeterince kurumsallaşamadan geçildiği argümanı üzerinden 27 Mayıs'a eleştiriler yöneltmişlerdi. Fakat 12 Eylül'ün getirdiği yenilgi hissi içerisinde 27 Mayıs, anımsanması kolay bir nostalji istinatgâhı olarak konumlandırılır. Nostaljik değeriyle anlamı daha da kıymetlenen 27 Mayıs, asker-sivil ayrımına dayalı tarih okumasına karşı edinilen inadın ifadesi haline gelir.

Menderes Heykeli Dikilsin" ifadesini manşetine taşıdığı 3 Kent 3 Başbakan serisi de 27 Mayıs'la ilgili klasik Cumhuriyet çizgisine aykırı yayınlar arasında gösterilebilir.

⁵⁴ İlhan Selçuk, 12 Mart döneminde gördüğü işkenceleri *Ziverbey Köşkü* isimli kitabında detaylıca anlatır.

2.3. TARİHİN SONUNA GİDERKEN

Bütün bir ömrün inkarı! Bir ömür boyu savunulan ilkelerin geçersizliği ve yanlışlığı Moskova gibi bir merkezden ilan ediliverince, bir bölüm komünist ister istemez "Biz bir ömür boyu bir yanlışın peşinden mi gittik yani" sorusuyla kahroldular. Şimdi de anti-Gorbaçovcu bir çizgiye yöneliyorlar. Bir yerde iflası ilan edilen çizgiyi savunmaya yöneliyorlar. (...) Ömür boyu baş koyulmuş bir davanın çöküşüne, iflasına tanık olmak ağrına gidiyor. Aynı zamanda böyle bir toptan çöküşü yerli yerine oturtabilecek formasyondan yoksun (Cemal, 2005: 308,323)

İlhan Abi, nedir bu karşıdevrim? Polonya'da Dayanışma'nın yükselişi ve çok partili sisteme doğru yırtılma mı? Macaristan'da çok partili sisteme doğru yol alış mı? Sovyetlerde Gorbaçov'un liberal açılımları mı? (...) Bütün bunları izleyebiliyor musun İlhan Abi? İzlediğini söyleyemem. Klişelerine, ezberlerine bağlılığını sürdürüyorsun. Sence bunların tümü karşı devrim rüzgarları... Demokrasi sence karşıdevrim! Tıpkı 1950'de ilk kez bizim ülkemizde halkoyuyla, geneloyla iktidar değişiminin kimilerince- elbette bunlar arasında sen de varsın- karşı devrim sayıldığı gibi. (...) Batağa saplanan komuta ekonomisi ve devletçiliğin yerine Doğu Avrupa'da da pazar ekonomisi fikrinin yükselişi de senin gözünde demek karşıdevrim. Demek bunları istemiyorsun, bunlara karşıdevrim diyorsun. Bunları savunanlar sence zaman tüneline kalanlar... Oysa tam tersi. Tarihi durdurmak isteyenlerin tarihe vurdukları kelepçeler kırılıyor. Tarih yeniden hızlanıyor (Cemal, 2005: 295-6)

Yükselen liberal fikriyatın etkileşime girdiği akım ve olgular, Türkiye sathıyla sınırlanamayacak bir kapsama denk düşer. Araştırmanın birinci bölümünde tarif edildiği üzere seksenlere; neoliberalizmin yükselişi, geleneksel solun krizi ve Soğuk Savaş'ın bitime doğru yaklaşması gibi tekil fakat göbekten etkileşimli olguların meydana getirdiği küresel bir anlatı damgasını vurmaktaydı. Kapitalizm ve demokrasinin birbirinden ayrı düşünülmemeyeceği argümanına kendisini dayandıran bu küresel anlatı, giderek etkisini arttıracak ve tarihin sonu tartışmalarına varacak derecede hegemonyasını kurumsallaştıracaktır. Hasan Cemal'in yukarıdaki ifadeleri de liberal piyasacı anlatının hegemonyasından hareketle düşünüldüğünde anlam kazanır. Marksizm'in ve sosyalizmin iflas ettiği, bu akımların kalesi tarafından doğrulanmıştır. Bu nedenle liberal demokrasiye ve kapitalizme hâlâ daha karşı çıkmak ancak saplantılı bir hâliyle ve entelektüel yetersizlikle açıklanabilir. Cemal'in şüpheyi hiç mahal bırakmayan kendinden emin tutumu ve suçlayıcılığı, onun liberalizmin küresel hegemonyasından ne derecede etkilenmiş olduğunu gösterir. Hatta sanki tarihi

sonlandırma iddiasında bulunanlar bizzat liberaller değilmiş gibi geleneksel solu tarihi durdurmakla suçlar.

Bu suçlamanın ideolojik muhatabı Marksizm, doğrudan muhatabı ise İlhan Selçuk'tur. Cemal'e göre, Selçuk "hayatının eksenini Moskova'da çatırdığı için" saldırganlaşmakta ve kendisine aykırı bütün fikirlere hararetle karşı çıkmaktadır (2005: 278). Gazetenin liberal kanadının fikriyatının belirginleşmesinde rol oynayan üç isim, bu karşı çıkışın merkezindedir. Bu isimler Karl Popper⁵⁵, Raymond Aron⁵⁶ ve Vaclav Havel⁵⁷'dir. Bu isimlerin gazetede sık sık yer almaları, İlhan Selçuk'un tepkisini çeker; köşesinde "Popper ve benzerlerine karşı tarih yürüyor" der (1984: 2). Ona göre Marksizm'i laik din olmakla suçlayanlar, karşı devrimcilerdir (akt. Cemal, 2005: 120-1). "Ruhunu Karl Popper'a teslim edenler" solculuk revaçtayken solcu, liberallik revaçtayken liberal olmuşlardır (Selçuk, 1988b:2).

Liberaller ise bu tepkiye karşı direnmek ve düşünsel formasyonlarında kurucu rol oynayan bu isimleri popülerleştirmek için bu konularda yazmaya devam ederler. Şahin Alpay, Mete Tunçay'ın Çevirdiği Bryan Magee'in *Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı* isimli kitabını köşesine taşır. Alpay, Magee'in Popper okumakla Marksistliği bırakmayı eşlediği cümleyi doğrudan alıntılar ve kitabı, bütün demokratların okuması gerektiğini belirtir (1982a:5). Ona göre Popper, "insanlık tarihini önceden kurgulanmış bir plan uyarınca ilerlediğini ve bu plan keşfedilirse geleceğin anahtarının elimizde olacağını savunan felsefeyi"

⁵⁵ 1902'de Viyana'da dünyaya gelen Karl Popper; Marksizm'i, bilimselliğin asli kriteri olarak gördüğü yanlışlanabilirliğe uymadığı gerekçesiyle bilimsel olmamakla eleştirir ve onun kurgulanışını astroloji, metafizik ve Freudyen psikanalize benzetir. Pek çok kitabı Türkçe'ye çevrilmiş olan Popper'in en çok ses getiren eserleri arasında *Bilimsel Araştırmanın Mantığı, Tarihselciliğin Sefaleti, Açık Toplum ve Düşmanları* vardır. 1994 yılında Londra'da ölmüştür (Britannica, 2024a).

⁵⁶ 1905'de Paris'te doğan Raymond Aron, farklı konularda eserler meydana getirmiş olsa da bilinirliğini daha çok Marksizm'e karşı takındığı eleştirel tutuma borçludur. Fransa'da sağın Jean Paul-Sartre'a alternatifi olarak sahiplendiği Aron, Marksizm'i totaliter eğilimleri olduğu ve özgür düşüncüyü baltaladığı gerekçesiyle eleştirmiştir. 1983 yılında Paris'te ölmüştür (Britannica, 2024b).

⁵⁷ Václav Havel, 5 Ekim 1936'da Prag'da doğan Çek tiyatro yazarı, düşünür ve devlet adamıdır. Siyasi faaliyetleri ve hicivleri nedeniyle 4 yıl hapis yapmıştır. Marksizm'e karşı eleştirel duruşuyla bilinir. 1989'da "Kadife Devrimi"nde liderlik yaparak Çekoslovakya'da komünist yönetimin düşmesinde önemli rol oynamış ve sonrasında Çek Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olmuştur. 2011 yılında Vlčice'de ölmüştür (Britannica, , 2024c)

hedef alan bir filozof (1989: 5), Marksizm ise “devleti basit bir sınıf aracına, siyaseti de sınıf mücadelesine indirgeyen” bir teoridir (1984: 5).⁵⁸ Nur Vergin, Raymond Aron’un ölümü üzerine kaleme aldığı yazısında Aron’u, insanların ve toplumların düşünme kapasitesilerini baltalayan modern dinlere karşı cesur bir savaş açan filozof olarak tanımlar (1983: 5). Vaclav Havel de sıklıkla gazetede yer bulur ve Milan Kundera’nın ifadesiyle “komünizmin lirik hayallerine yüz vermeyen” bir entelektüel olarak tanımlanır (Cumhuriyet, 1989a: 6).

Marksizm’e ve sosyalizme yöneltelen eleştirilerin yoğunlaşması ve popülerleşmesi, sadece Türkiye’de solun yaşadığı yenilgiyle açıklanamaz. Nitekim liberal demokrasiden tarihin sonu olarak bahsedilmesini asıl mümkün kılan, ona alternatif olduğu iddiasındaki SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerinde görülen çözümler sürecleriydi. Glasnost ve Perestroyka’dan Berlin Duvarı’nın çöküşüne ve SSCB’nin tarihe karışmasına giden yol, *Dördüncü Cumhuriyet*’te sürekli olarak gündem olur. Doğu Bloku’ndaki çözümler belirginleştikçe gazetenin iki kampı üstü kapalı bir ideolojik savaş vermeye başlar. Şahin Alpay’ın ifadesiyle bu savaşın bir tarafında Gorbaçov Hasan Cemal, diğer tarafında ise Ligaçev⁵⁹ İlhan Selçuk vardır (akt. Cemal, 2005: 341). Liberaller, Polonya’daki Solidarność grevlerine sık sık yer verirken sol Kemalistler, Şili’ye ve sosyalist François Mitterrand’ın Fransız Cumhurbaşkanı seçilmesine gönderme yapar.⁶⁰ Bu üstü kapalı atışmanın temel sorusu, geleneksel solun hâlâ daha söyleyecek sözünün olup olmadığıdır. İlaveten *Üçüncü Cumhuriyet*’in sosyalist kimliğinden kopuşun sancıları da bu süreçte etkili olur. Bu araf ve geçiş halinin

⁵⁸ Şahin Alpay, Hasan Cemal’e 29 Ekim 1983 tarihinde geçtiği bir telekste şu ifadeleri kullanır: “Toplumsal olayları bazı değişmez kanunlara bağlı olarak geliştiğine ilişkin teorilerin, toplumsal gelişmeyi anlamamıza ve yönlendirmemize büyük bir engel teşkil ettiği kanısındayım. Bu tür teorilerin olayları kaderle, yazgıyla açıklayan dinsel inanışlarla akraba olduğunu düşünüyorum. (...) Marksizm’in pozitivist bir yorumunu oluşturan tarihsel maddeci teorinin de pek çok açılarından gedik verdiği ve toplumsal gelişmeleri açıklamakta yetersiz kaldığı genellikle kabul ediliyor. (akt. Cemal, 2005:97)

⁵⁹ 1920 yılında Sibiryada doğan Yegor Ligachev, Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin önemli isimlerinden biriydi. 1980’lerde Mikhail Gorbachev’un reformlarına destek verse de, zamanla daha muhafazakar bir bakış açısına sahip oldu. Özellikle glasnost (açıklık) politikasını eleştirdi. 1990 yılında tüm görevlerinden istifa ederek Gorbachev’a karşı muhalefetini açıkça dile getirdi. Ligachev, Sovyetler Birliği’nin çöküşünü önleyemedi, ancak siyasi arenada önemli bir figür olarak yer aldı ve Gorbachev’un reformlarına karşı çıkan muhafazakar kanadın lideri oldu (Oxford Reference)

⁶⁰ Uğur Mumcu’nun *Şili’den Polonya’ya* isimli ve 1981 tarihli köşe yazısı, bu üstü kapalı atışmanın tipik bir örneğidir.

en somut örneklerinden biri, Hasan Cemal tarafından dile getirilir. Cemal'in iddiasına göre Solidarność'un ilk eylemleri, gazetede haber olmaz; gazetenin gece sorumlusu, komünist ülkede işçi eylemi olmaz der ve haberi gazeteye koymaya gerek görmez (2005: 7).

Tablo 3: Dördüncü Cumhuriyet'te Atılmış Bazı Manşetler

Sovyetler 68'i Anlayamadılar (akt. Cerrahoğlu, 1988a: 13)	Vietnam Ekonomisinde Liberal Esintiler (Cumhuriyet, 1988e: 14)	Yoklar Listesi (Uluengin, 1989b: 1)
Lenin Sizin Olsun Lennon Bizim (akt. Cerrahoğlu, 1988b: 13)	Stalin'e Bir Darbe Daha (Cumhuriyet, 1988f: 14)	Sosyal Demokrasi Komünizmi Yendi (akt. Cerrahoğlu, 1989a: 6)
Yugoslav Rüzgarı Liberal (Cumhuriyet, 1988b: 14)	Prag Baharı 20 Yaşında (Cumhuriyet, 1988g: 14)	Avrupa'da Sınıf Farkı Kalmadı (akt. Cerrahoğlu, 1989b: 6)
Sovyetler'de Stalinizme Yeni Darbe (Cumhuriyet, 1988c: 3)	Marx'ı Peygamber Yaptık (Cumhuriyet, 1989b: 3)	Çekoslovakya da Tarihi Yakalıyor (Cemal, 1989c: 1)
Stalin'in Zehirli Sisi (Cumhuriyet, 1988d: 14)	Polonya'da Acı Rakamlar (Uluengin, 1989a: 8)	Sovyet Halkı Lenin'i Sorguluyor (Yılmaz, 1991: 9)

Doğu Bloku'ndaki çözülme, gözle görülür bir hale gelmeye başladıkça liberallerin tutumu gazete geneline yayılır. Yukarıdaki tabloda yer verilen manşetler de bu söylemsel hegemonyanın ispatıdır. Dikkat edileceği üzere atılan manşetlerin önemli bir kısmı, haberdir yani bu manşetler, olgu ve olayların yorumunu değil *Cumhuriyet'in* haber dilini yansıtır. Geleneksel solun taşıyıcılığının ve geçerliliğinin kalmadığı fikri, geniş bir kabule ulaşmıştır. Buna getirilen itirazlar, teori yerine pratiğin çöktüğü argümanından hareket etse de Soğuk Savaş'ın sonuna yaklaşılana atmosferde yankı bulamaz. Artık mesele, yeni solun derdinin ne olacağıdır.

12 Eylül ertesinde oluşan bu yeni intelligentsia mensupları, gerek kendileri gerekse kendilerinin dışındakiler açısından bazı ortak paydalara sahipler. Yaş olarak geniş bir yelpaze içinde 68 kuşağı olarak adlandırılan isyankarlar kuşağına aittir. Çoğulculuk, evrensel tanımıyla demokrasi, antitotaliterlik, ideolojilerin sorgulanması ve bir ölçüde ütopya arayışı; yeni intelligentsia mensuplarının olmazsa olmazlarını oluşturuyor. (...) "Ekonomiyle her şeyi çözebileceğini sanan zihniyet, nedense liberalliğin toplumsal mentalite düzeyindeki kapsamı üzerinde durmaz" diyen Özkök, hem Türkiye'deki sanayi devriminin bir zihniyet devrimi getirmediğine işaret ediyor hem de "12 Eylül öncesinde ODTÜ gibi bir zamanlar Marcuse'cü rüzgarların estiği bir kampüste, kız-erkek arkadaşlığını suçlayan bildiriler yayımlayan zihniyet,

toplumun öteki muhafazakar kesimlerinden acaba hangi konularında farklı bir yaklaşıma sahipti” sorusunu sorarak 12 Eylül öncesi solun devrimciliğini sorguluyor (Uluengin, 1987: 5).

Devrim kelimesini tekellerinde addedip, altyapının illa üstyapıyı belirleyeceği analizine iman etmiş kitleler için 1968 Mayıs’ında devrim olmadı. Oysa Mayıs İsyanı’ndan bu yana toplumsal değerler temelden yenilendi, üretim ilişkilerinde statüko sürdü fakat sosyal ilişkilerin hal ve gidişatında ihtilal gerçekleşti. Batı toplumları kabuk değişti. Kitabiler ve amentüleri yanıldı. 1968 Mayıs’ında devrim oldu. Bu devrim, Batı toplumlarının hal ve gidişatını radikal biçimde değiştirdi. “Yasaklamak yasaktır” şiarını artık cazibesiz kılmayı başaran ve üniversite yönetimlerinin isyana dair sergiler açmasını sıradanlaştıran bir devrim, müthiş önemli bir devrim (Uluengin, 1988: 11).

Hadi Uluengin’in kaleme aldığı bu iki köşe yazısı, eski solcu yeni liberal entelektüellerin yeni soldan ne anladıkları hakkında fikir verir. Tablo 3’teki *Sovyetler 68’i Anlayamadılar* (akt. Cerrahoğlu, 1988a: 13), *Lenin Sizin Olsun Lennon Bizim* (akt. Cerrahoğlu, 1988b: 13) manşetli haberlerde de gözlemlenebileceği üzere yeni solun referansı, Batı’daki anlamıyla 68 kuşağıdır. Anti-ideolojik ve anti-totaliter ve çoğulcu bir demokrasi tarifi üzerinden kendisini ifade eden yeni sol, üretim ilişkileriyle sınırlı kalmayan ve hatta üretim ilişkilerini önemsizleştiren bir solun var olabileceğini ima eder. Burada sol; müesses olana kafa tutmakla, oyunbozan olmakla eşlenir. Geleneksel sol, müesses ve dolayısıyla muhafazakâr olanın bir parçası olarak görülür ve apolitik olarak politik olmak, geleneksel sola karşı mesafelenmenin sloganı hâline gelir. Piyasa ekonomisini sorgusunun ve isyanının başına yerleştirmeyen, demokrasiyi gayri iktisadi bir yerden tanımlayan ve böylelikle neoliberal piyasacı anlatıya eklenen bir sol tarifinin gazetenin liberal cenahında ilgi uyandırması, şaşırtıcı değildir. Yeni sol, muhalif olmanın geleneksel sol ile eşitlenmediği ve geleneksel solun aksine başarılı olabildiği bir tutum olarak benimsenir.

Liberal ve piyasacı hegemonyanın gazetede liberal kutba yansıması, üç başlıkta özetlenebilir: Piyasa ekonomisinin kesin zaferi, siyasi ve iktisadi

liberalizmin ayrılmazlığı ve sivil toplum-demokrasi ilişkisi. Bunlara ek olarak Doğu Bloku'ndaki demokratikleşmenin, Batı Bloku'nun bir üyesi olsa da liberal çoğulcu bir demokrasiye sahip olmadığı varsayılan Türkiye'ye nasıl örnek olabileceği, önemli bir tartışma konusu olarak belirir. Bu bölümün alt başlıklarında bu etkileşimin sonuçları tarif edilmeye çalışılacaktır.

2.3.1. Serbest Piyasanın Rüşdü

Ekonominin çok önemli bir ögesi olan iş aleminin, Cumhuriyet'e kuşkuyla bakıyor, bu kesimle yakın bir ilişki kurmanın kolay olmadığı anlaşılıyordu. (...) Bizim Hasan Cemal'le baştan beri benimsediğimiz ilke uyarınca ekonominin bütün unsurlarına ve bu arada iş aleminin sözcülerine dengeli söz hakkı tanıyan ve objektif olmayı amaçlayan yaygın anlayışımız, Cumhuriyet'i tek yanlı bir propaganda aracı olarak görmeye alışmış çevrelerde tepkilere neden olabiliyordu (Ulagay, 1988: 11).

Sınıf düşmanı gibi görülen iş dünyasıyla diyalog neredeyse sınırlanmıştı. İşadamlarıyla gazetecilik çerçevesinde ilişki kurmak veya iş dünyasıyla ilgili haber yapmak; gazete içinde ayıp, solculuğa aykırı bir davranış olarak görülüyordu (Cemal, 2005: 6)

Üçüncü Cumhuriyet'in sol kimliği ve sermaye karşı takındığı hasmane tutumdan gelen miras, gazetede ki liberallerin en büyük şikâyetlerinden biridir. Osman Ulagay'ın yukarıdaki alıntısında vurgulandığı üzere Hasan Cemal, genel yaygın yönetmenliğinin başından itibaren bu mirasın geride bırakılmasını bilinçli bir politika olarak benimser. Sermayedarların *Cumhuriyet'in* köşelerinde yer bulması, bu politikanın başarıya ulaşmasının en kestirme yollarından biri olarak benimsenir. Buna ek olarak gazetede makroekonomik göstergelere dayanan Amerikan tipi ekonomi haber ve analizleri yaygınlaşır. *Dördüncü Cumhuriyet*, dört sene gibi kısa bir sürede bu kabuk değişimini gerçekleştirir. Bunun en büyük ispatı, Rahmi M. Koç'un Hasan Cemal'e yazdığı 2 Mayıs 1984 tarihli mektubunda kullandığı " (...) Sizin yönetimi ele almanızdan bu yana, gazetenin

şahsiyeti tamamen değişti. şimdi *Cumhuriyet* her kesimden muayen tip insanın her gün zevk ve merakla okuyacağı bir yayın organı haline geldi” ifadeleridir (akt. Cemal, 2005: 138). *Dördüncü Cumhuriyet* artık sermayenin bizzat sesini duyurduğu ve bu sayede reklam verebildiği bir mecraya dönüşür. Fakat gazetenin liberal kanadı için geride bırakılması gereken tutumlar, sermayeyle gazetenin ilişkisinden ibaret değildir.

Yalçın Doğan: (Uğur Mumcu’yu kastederek) Aslında yazılarında çoğunlukla daha geri bir üretim ilişkilerini savunmakta olduğunun kendisi farkında değil. İlericilik adına yıllardır yapıyor bu yanlışlığı. Düzen eşittir kaçakçılık, yolsuzluk denklemi geçerliliğini yitirdi. şimdi Cumhuriyet’in amacı, temelde kapitalizmin rasyonel işletilmesine önderlik etmektir. Günümüzde solculuk bunu gerektiriyor. Her uygulamaya devletçilikle karşı çıkmak artık bir öneri olmaktan ıktı. Kapitalizmin bozukluklarını sergilemek, ama bu arada işçi sınıfının gelişen kapitalizm yoluyla serpilmesine ve örgütlenmesine katkıda bulunmaktadır, günümüzün solculuğu artık bunu gerektiriyor. Türkiye’nin geçirdiği ve geçirmekte olduğu deneyler de bunu gösteriyor. Biz ise gazete olarak hala eski değer yargılarında ısrar ediyoruz (akt. Cemal:2005: 53).

Ekonomik alanda her şeyin merkezden planladığı komuta ekonomisine karşı piyasa ekonomisi ezici bir üstünlük sağlamıştır. Komuta ekonomisinin dikkat çekici hantallığına karşılık, rekabet ve yarışmanın dinamizminden yararlanan kapitalist sistem kendi içinde geekleştirdiği dönüşümle bilim ve teknolojiye de olağanüstü patlama yapmıştır. şimdi şu söylenebilir: kimse, hiçbir güç; doğruyu tekeline aldığını sanıp bunu tarih adına tek geek olarak bir topluma zorla kabul ettirmeye kalkışmamalı. Bunun olanaksızlığı Doğu Avrupa ve Sovyetler’de kanıtlanmış bulunuyor (Cemal, 1991a: 15).

Piyasa ekonomisi sözü kulaklarına alınınca şeker abiler fena olurdu. İlhan Selçuk, Oktay Akbal, Uğur Mumcu, hatta Ali Sirmen cin çarpmışa dönerdi. Onlar için geçerli olan ekonomide devletilikti, kumanda ekonomisiydi. Genellikle açık etmese de İlhan Selçuk için ekonomi modeli Sovyetler Birliği’ndekinden farklı değildi. Onların gözünde, Turgut zal’ın piyasa ekonomisi anlayışıyla memleketi satmak eşanlamlıydı. Piyasa ekonomisini, özelleştirmeleri savunanlara bir süre sonra Uğur Mumcu liboş adını takacaktı. Uğur için bir yerde pazar ekonomisi eşittir yolsuzluk düzeniydi (Cemal, 2005: 104).

Sermayenin *Dördüncü Cumhuriyet'te* yer alabilmesi, işletmecilik ve ideolojik yaklaşımların iç içe girdiği bir mesele olarak karşımıza çıkar. Bir müessese olarak gazetenin sürdürülebilmesi, alınacak reklam ve ilana bağlıdır, zira art arda yapılan zamlara rağmen tiraj, istenilen seviyede gelir getirmez. Bu konuda gazetenin iki kutbu da mutabıktır.⁶¹ Fakat liberaller, sol Kemalistlerin tutumuna işletmecilikten öte bir yerden karşı çıkar. Onlar çoktan olup bitmiş bir meseleyi inada bindirmekte, serbest piyasanın rühdüne karşı çıkmaktadırlar. Yukarıda alıntılanan Yalçın Doğan'ın Hasan Cemal'e gönderdiği yazı, liberallerin sol Kemalistlere karşı takındıkları tutumun tipik bir örneğidir. Henüz 4 Kasım 1981 gibi erken sayılabilecek bir tarihte geçilen bu telekste Doğan, Uğur Mumcu nezdinde bütün sol Kemalistleri ve aslında bütün geleneksel solcuları dönemin ruhunu anlamamakla, mazinin kavgalarında ısrarcı olmakla suçlar. Sol artık kapitalizme bir alternatif düşünmemekte, kapitalizmi ehlileştirilmeye uğraşmaktadır. Liberallerin kapitalizmin alternatifsizliği hakkındaki fikirleri bu kadar keskindir (2005: 53). Devletçilik ve sosyalizm, komuta ekonomisi başlığı altında beraber alınır. Oysa devletçilik olarak tarif edilen ekonomik model, refah devleti kapitalizmin Türkiye'ye yansımasıdır. Bu nedenle kapitalizmden azade bir üretim ve dağıtım yöntemi değildir Bunun liberaller tarafından kabul edilmemesi veya göz ardı edilmesi, liberallerin kapitalizm tariflerinin neoliberal retoriğin ne kadar içinden konuştuğunu gösterir. Bu retorik, ancak devlet ve sermayenin keskin bir şekilde ayrıştığı bir ortamda kapitalizmden bahsedilebileceği fikrine dayanır. İlaveten neoliberalizmin refah devleti kapitalizmine getirdiği hantallık, şişkinlik gibi eleştiriler sahiplenilir ve serbest piyasacılığa karşı çıkmak ekonominin kötü olmasına razı gelmekle eşlenir.

Osman Ulagay: Demokrasinin, temelde kapitalizmin siyasal çerçevesi olduğunu unutmamalı; özellikle kendilerine sol etiketi takan kesim, özel girişimciliğe hiçbir alan bırakmayacak bir katı devletçilik ile Batı tipi çoğulcu demokrasinin bir arada yürümeyeceğini artık kavramalıdır. Tam bir serbest piyasa ekonomisinin siyasal

⁶¹ Hatta gazetede yapılan toplu bir işten çıkarmadan sonra Hasan Cemal, " Gazetede böylesine ağır kemer sıkma adımları atarken bunları onaylıyoruz. Peki ya hükümetler tarafından Türkiye ekonomisiyle ya da KİT'lerle ilgili olarak hesabı kitabı gerektiren adımlar atıldığında niçin kıyameti koparıyoruz?" ifadelerini kullanarak sitem eder (2005: 384).

liberalizmi otomatik getirmesi beklenemez. Ancak tamamen merkezden planlanan bir ekonominin demokrasi içinde kurulması ve yaşatılması bence mümkün değildir. Bu ikisini birlikte savunmak tutarlı olmamaktadır (akt. Cemal, 2005: 102)

Özgürlükçü demokrasi ancak çoğulcu ve ademi merkezîyetçi bir ekonomi düzeniyle birlikte var olabilir. Çoğulcu ve ademi merkezîyetçi ekonomi düzeni, insanoğlunun bugüne kadar geliştirebildiği en etkin ekonomi düzeni olan piyasa ekonomisidir. Piyasa ekonomisi ancak özel mülkiyet temeli üzerinde işleyebilir. Sosyal demokrasinin amacı mülkiyetin ilgası, devletleştirilmesi değil; topluma yayılmasıdır. (Alpay Ş. , 1991a: 5)

Öte yandan gazetenin liberal kanadının serbest piyasacılığa yüklediği anlam, salt ekonomik gerekçelere dayanmaz. Eğer öyle olsaydı Turgut Özal çok daha yürekten sahiplenilirdi. Çünkü Özal, gazetede ki liberaller tarafından iktisadi liberalizm kadar siyasi liberalizmi önemsemediği için eleştirilir. Zira “pazar ekonomisi”, çoğulcu demokrasinin “doğal uzantısıdır” (Doğan, 1981: 1). İkisinden biri olmayınca ortaya çıkan sistem güdük kalır. Gazetenin liberal kanadı, siyasi ve iktisadi liberalizmin birbirinden ayrı düşünülmemeyeceği argümanını sürekli yineler. Bu konuda herhangi bir aykırı düşünce ciddiye alınmaz. Alpay’a göre piyasa ekonomisi kadar etkin bir üretim biçimi tahayyül etmek imkânsızdır. Türk sosyal demokrat partileri de bu gerçeği ve dünya ekonomisinin karşılıklı bağımlılığa dayanan yapısını kabul etmeli; “merkezîyetçi-devletçi” zihniyetlerini bir kenara bırakmalıdır (akt. Cemal, 2005: 99). Bu gerçeği kabul etmeyenlerin başında gazetenin sol Kemalist kanadı yer alır. Çünkü kapitalizmin biricikliği liberaller için bu kadar belirgin iken Uğur Mumcu, Milton Friedman’ı “kapitalizm peygamberi” olarak adlandırıp alay etmekte (1981a: 2), İlhan Selçuk ise Pencere’sinde eski solcu yeni liberalleri “rüzgâr horozuna” benzetmekte ve “ (..) varsa yoksa ekonomide liberalizm, serbest rekabet... Sosyalizm mi? Hadi canım sen de! Modası geçmiş bir akım; gün kapitalistin, kompradorun, üçkağıtçının, holdingçinin, kapkaççının, iş adamının değil mi?” diyerek liberallere yüklenmektedir (1986: 2).

Liberaller için serbest piyasa ekonomisine karşı tavır almak, ölümcül bir günahdır. Çünkü herkesin şikâyet ettiği anti-demokratik ortam, ekonomideki devlet ağırlığıyla ilişkilendirilir. Bu çerçevede çoğulcu demokrasiyle “çoğulcu” ekonomi arasında yaşamsal bir bağ olduğu ve serbest piyasa karşıtlarının bu yaşamsal bağı göremediği ileri sürülür (Cemal, 2005: 276). Hatta kasten görmediği, çoğulcu demokrasinin varlığına karşı çıkıldığı ima edilir. Oysa liberallere göre siyasi ve iktisadi liberalizm, birbirinden ayrı düşünülemez bir bütündür. Doğu Bloku’nun çözülmesi ve SSCB’nin tarihe karışması da liberaller için bu bütünlüğün bir ispatı hâline gelir. Bu tartışmalar bizi, yirminci asrın sonuna damgasını vuran demokrasi fenomenini irdelemeye götürür.

2.3.2. Cici Demokrasiden Çoğulcu Demokrasiye

Diyalog... Uzlaşma... Hoşgörü... Demokrasi kültürünün bu en temel kavramları, sadece siyaset hayatımızda değil, toplumumuzun birçok kesimlerinde, hatta günlük ilişkilerimizde bir türlü anlamlı bir yer edinemediler. (...) Siyasal şiddetle ilgisi olmayan karşıt görüşleri demokrasi çizgisinin dışında görmeyi, hatta vatan hainliği ile damgalamayı alışkanlık haline getirenlerimiz oldu. Sağda da solda da bunun örnekleri çoktu. (...) Geçmişini öğrenmek, acı tecrübelerden ders çıkarmak, olanları toplumsal bir özeleştirici süzgecinden geçirip aynı zamanda kendi kendimizle hesaplaşmaya oturmak... Duygusallıktan, ön yargılardan sıyrılıp serinkanlı bir biçimde bu hesaplaşmayı yapmak önem taşıyor (Cemal, 1983: 17).

Özgürlükçü demokrasi çoğulcu bir ekonomi düzeninin yanında çoğulcu bir kültür düzeni gerektirir. Çoğulcu bir kültür düzeni, eğitimde ve iletişiminde çoğulculuk yanında toplumda mevcut farklı kültürlerin kendilerini serbestçe geliştirmesi için hak ve olanakların bulunmasını gerektirir (Alpay Ş. , 1991a: 5)

Hasan Cemal, liberal demokrasi anlatısını aşağılamak ve ona olumlu bir paye atfetmemekle suçladığı geleneksel solun demokrasiye bakışını, cici demokrasi ifadesiyle alaya alır. Cici demokrasi, Cemal’in sözlüğünde demokratlığı içselleştirmemiş ve sonuca giden her yolu mübah gören bir elit tarifiyle ilişkilidir.

(2008: 65). Siyasi fikriyatını kendi geçmişi üzerinden seksen öncesi sol ile hesaplaşma üzerine kuran Cemal'e göre Türkiye'nin demokratikleşememesinin en büyük nedenlerinden biri, demokratiğin bir politik tutum olarak içselleştirilmemiş olmasıdır. Askere darbe yapacak ortamı mümkün kılan da bilhassa elitlerin demokratik teamüllere karşı takındıkları küçümseyici tutumdur. Herkesin kendi cenahının iyiliğini istediği ve öteki cenahlara her şeyi reva gördüğü bir ortamda demokrasinin kurumsallaşması imkânsızdır. Şahin Alpay da benzer şekilde Türkiye'de demokrasinin sürekli kesintiye uğramasının sorumlusunun siyasi elitler olduğu kanaatindedir (akt. Cemal, 2005: 99). Bunun önüne geçilebilmesi için de siyasi elitlerin demokratlıklarını her şeyin önüne koymaları, her türlü anti-demokratik uygulamanın karşısında konum almaları gerekir. Bunun da ancak her cenahın kendisini ifade edebileceği, diğer cenahlarla etkileşime girebileceği imkânlara sahip olmasıyla mümkün olacaktır.

Gazetenin liberal kanadının, siyasi ve iktisadi liberalizmin beraberliğine iman eden bir pozisyon aldığından bahsetmiştik. Bu çerçevede devletin ekonomiden elini çekmesiyle birlikte ekonominin çoğulcu bir hâl alacağı, bu sayede ekonomik gücünü yitirmiş "ceberut" devletin siyasal alandaki etkisinin de kırılacağı ve demokratikleşmenin daha mümkün hale geleceği düşünülür. Fakat devletin ekonomiden çekilmesi tek başına yeterli görülmez. Siyasetin kurumlarının da yeni bir zihniyetle var olması, yeni etkileşimlere girmesi gerekir. Bu kurumların başında sosyal demokrat olma iddiasındaki partiler gelir. Bir siyasal akım olarak sosyal demokrasi, seksenli yıllarda bir çeşit varoluş krizi içindedir (Varel, 2023: 504). Neoliberalizmin taarruzu ve dönüştürücülüğü karşısında etkili bir direniş sergileyemeyen sosyal demokrasi, kendini yeniden tarif etme ihtiyacı duyar. Bu tarif, siyasal ve kültürel çoğulculuğun taşıyıcısı olmakta bulunur. Bu sayede sosyal demokrasi, dönemin çoğulculuğa dayalı söylemine eklemlenme ve yeniden etkili bir siyasal akım olma fırsatı elde eder.

Sosyal demokrasinin Batı'da büründüğü yeni veçhe, gazetenin liberal kanadı için Türkiye'de de olması arzu edilen bir meseleye dönüşür. Yeni sosyal demokrasi, liberallerin solcu geçmişlerinden gelen bazı yaklaşımları sürdürebilmelerine ve sağcı olmamalarına olanak sağlayan bir ihtimal olarak ele alınır. Bu sayede yirminci asır boyunca Batı'da sık sık tekrarlanan bir fenomen olan Marksizm'den sosyal demokrasiye geçiş, Türkiye'de de gözlemlenmeye başlanır (Savran, 1990: 24). Şahin Alpay'a göre en başından beri Batı demokrasisini mümkün kılan burjuvazi değil, işçi ve çalışanlardan güç alan sosyal demokrat partilerdir. Avrupa Ekonomik Topluluğu da bu sosyal demokrat akımın bir ürünüdür ve AET ile bütünleşme, demokrasiyi sağlama almak adına önemli bir dış kaynaktır (akt. Cemal, 2005: 99). Türkiye'de de siyasi liberalizmin iktisadi liberalizmle olan bağına içselleştirmiş ve sağın milliyetçi-muhafazakâr geleneğine karşı çoğulculuğu siyasal alana taşıyabilecek bir sosyal demokrat partiye ihtiyacı vardır. Bu sosyal demokrat parti, Türkiye siyasetinde böyle bir rol oynarken dış politikada da AET başta olmak üzere çoğulcu demokrasiyi sağlamlaştıracak organizasyonlarla etkileşim içerisinde olmalı, Türk tipi bir sosyal demokrasiye evrilmemelidir. Seksenlerde liberallerin bu arayışının adresi, Sosyal Demokrat Halkçı Parti'dir.

Sonradan 68 kuşağı adını verdiğimiz (...) genç aydınlar kuşağının önemli bir bölümü, o günün dünyasında esen entelektüel rüzgârın da etkisiyle Marksist sosyalizme inanmıştı. (...) Bu kuşağa mensup olanların büyük çoğunluğu, kabaca 1970'lerin ortalarından itibaren bu inançlarını yitirdi. Bu (popüler ifadeyle) dönüklerin, hiç değilse bir kısmının inançlarını yitirmelerinin ciddi entelektüel nedenleri vardı. Marksist sosyalizmin dünyadaki ve Türkiye'deki pratiği büyük hayal kırıklığı yaratmıştı. Devletçi, merkezîyetçi, seçkinci-devrimci sosyalizm vaat ettiği özgürlük ve eşitliğin tam zıddı sonuçlar doğurmuştu. (...) Marksizm'den dönenlerin bir bölümü özgürlükçü ve çoğulcu demokratik değerlere sıkı sıkıya bağlandılar. Devlete değil topluma, seçkinlere değil halka dayanan, merkezîyetçi değil âdem-i merkezîyetçi, devrimci değil reformcu bir sosyalizm anlayışını; Batı demokrasilerinin kurucu unsurlarından olan çağdaş demokrasiyi benimsediler. Türkiye'de çağdaş anlamda sosyal demokrat bir hareketin inşasına omuz verdiler. Asaf Savaş Akat da bu kuşağın önde gelen temsilcilerinden biri. (...) Akat, kitabının büyük kısmını oluşturan SHP Parti Programı Yenilensin başlıklı yazısında; Türkiye'de sosyal demokrat hareketlere egemen olan devletçi, merkezîyetçi, milliyetçi ve seçkinci zihniyetin keskin bir eleştirisini yapıyor. (...) Akat, üyesi olduğu SHP'nin er geç CHP'nin Altı Ok'u ile hesaplaşmasını tamamlayacağına ve bir sosyal demokrat parti kimliği kazanacağına olan inancını vurguluyor (Alpay Ş. , 1991b: 5).

1925-50 arasında otoriter bir tek parti yönetimini uygulayan CHP, zamanı gelmiş fikirleri; önce demokrasiyi sonra sosyal demokrasiyi benimseyerek ulusal devletin kurucusu milliyetçi bir partiden uluslararası dayanışmayı savunan demokratik bir sol partiye dönüşmüştü. Bu dönüşüm partiye tarihinde sağladığı en büyük halk desteğini, yüzde 42'lik bir oy oranını getiriyordu. SHP, devamı olduğu CHP'nin kendi kendini yenilemede gösterdiği büyük başarıları tekrarlayarak modern, demokratik, laik, batılı, özgürlükçü, çoğulcu, sosyal adaletin egemen olduğu, müreffeh Türkiye davasına hizmet edebilir. Bu yenilenmeyi başardığı takdirde hem sosyal demokrat hem de demokrat, laik, kalkınmış ve adil bir Türkiye isteyen tüm seçmenleri çevresinde toplamayı başarabilir (Alpay Ş. , 1991c: 5).

Sosyal Demokrat Halkçı Parti, 12 Eylül Askerî Darbesi'nin meydana getirdiği anayasal düzen içerisinde güç bela yer bulabilmiş bir siyasi partidir. Seksenlerde SHP hem siyasi parti kurmanın zorluğu hem sahip olduğu imkânlar hem de kitle partisi olması nedenleriyle birbirinden farklı hatta birbirine hasım olan ideolojilerin bir arada bulunduğu bir yapıya denk düşer (Varel, 2023: 493) (Gürpınar, 2011: 61-2). CHP'nin mirasçısı olan ve bizzat İsmet İnönü'nün oğlu Erdal İnönü'nün genel başkanı olduğu bir partinin, *Cumhuriyet Gazetesi* gibi bir gazetede ortaya çıkan kamplaşmaları paylaşmaması beklenemez. Nitekim *Dördüncü Cumhuriyet'teki* kamplaşma, ideolojik kutuplarından gündelik pratiklere kadar SHP içindeki hizipleşmeleri yansıtır. SHP içerisindeki sol Kemalist hizip, CHP'den miras kalan ortanın solu şiarının benimsenmeye devam etmesinde ısrarcıdır. Sol liberaller ise bu şiarın benimsenmesi bir kenara, cuntacılık ve otoriterlikle eşleştirdikleri Kemalizm'le hesaplaşılması gerektiğini düşünürler. Sol liberallere göre SHP'nin hakiki anlamda bir sosyal demokrat parti olabilmesi, bu hesaplaşmaya ve bu hesaplaşma neticesinde gerçekleşecek kopuşa bağlıdır (Esen, 2022: 376-7).

Tahmin edilebileceği üzere sol Kemalist ve sol liberal hiziplerin çekişmesinin en net gözlemlenebileceği yer, *Dördüncü Cumhuriyet'tir. Cumhuriyet Gazetesi*, SHP'ye yakın bir basın organı olmanın ötesinde iki hizbin söylemlerinin birbiriyle çarpıştığı bir savaş meydanı hâline gelir. Yukarıdaki alıntıda Şahin Alpay'ın köşesinde kitabını tanıttığı Asaf Savaş Akat, SHP'deki sol liberal kanadın önde

gelen isimlerinden biridir. Akat, SHP içerisindeki sol liberallerin dayandığı fikriyatın bir özetini sunar. Buna göre, SHP sahiden bir sosyal demokrat parti değildir çünkü Kemalizm'den devletçi, jakoben, merkezîyetçi ve milliyetçi bir ideolojik formasyon miras almıştır. SHP ancak bunu sorunsallaştırır ve bundan sıyrılabilirse "batılı" anlamda bir sosyal demokrat parti olabilecektir. Benzer şekilde İsmail Cem de geçmişle hesaplaşmanın hep yarım ve hatalı olduğundan bahseder ve daha kendi içimizde demokrat olamıyoruz diye yakınır (akt. Şaylan, 1991a: 5). Cem'e göre sosyal demokratlar, Takrir-i Sükûn'la hesaplaşmadığı için 12 Eylül ile hesaplaşamaz. Fakat Kemalizm öyle bir tabu haline gelmiştir ki en ufak eleştiri hemen suçlamalara neden olur ve bu tabularla dolu çerçeve içinde hiçbir şey tartışılmaz. Oysa sosyal demokrasiyle hiçbir alakası olmayan devletçilik ilkesi ve sağın belirleyici niteliklerinden biri olan milliyetçilikle sosyal demokrat olabilmek mümkün değildir (akt. Şaylan, 1991b: 5).

Eski Marksist-Leninist, artık sosyal demokrat partide babadan kalma oklarla kuramcılık talimi yapıyor. -SHP'ye altı ok fazla -Kaç olsun? -Hiç olmasın. -Canım bizim parti oksuz olmaz, hiç değilse beş tanesi kalsın. -İstemem. -Gel dördüne razı ol. -Kır hepsini. -Üçe ne dersin? -Bir tanesi bile göz çıkarır. -Cumhuriyetçilik - Gereksizdir. -Laiklik -Lüzumsuzdur. -Devrimcilik -Modası geçmiştir. -Milliyetçilik - Şovenliktir. -Halkçılık -Popülizmdir. -Be kardeşim senin SHP'de işin ne? ANAP'a girsen ya da kendine yeni bir parti kursan daha doğru olmaz mı? Tarihini çiğne, geçmişini unut, benliğini defterden sil, seni sen yapan kimliğini yok et! İyi ama kökünden kopardığın ağacın gövdesi nasıl gelişecek, dalları nasıl bereketlenecek? (Selçuk, 1991b: 2)

Ben Bay Akat'ın görüşlerini açık açık savunmasını eleştirmiyorum. (...) Kimileri Altı Ok'u beğenir, Kemalist ilkelerin bugün de geçerli olduğunu düşünür. SHP'nin eski CHP'den miras aldığı belli amaçları sürdürmesini ister. Kimileri de tam tersi düşünceleri doğru bulur. Demokrasi de zaten her bireyin kendi çizgisini, kendi görüşlerini savunması demek değil midir? (...) Benim anlamadığım, daha doğrusu SHP'li pek çok kişinin de bir türlü kabul edemediği; Bay Akat gibi SHP programını hiç ama hiç beğenmeyenlerin, SHP'nin bütün temel ilkelerinden vazgeçip bambaşka bir parti olmasını isteyenlerin bu partide niye yer aldığıdır. Yer almakla kalmayıp parti yönetiminde, hatta parlamentoda görev almak istediğidir. Madem ki bu partinin baştan başa değişmesini istiyorsun; programını, görüşlerini beğenmiyorsun, öyleyse ne işin var SHP'de? (Akbal, 1991a: 2)

Bu tartışmanın yürütüldüğü yerin *Cumhuriyet Gazetesi* olması, sol Kemalistlerin reaksiyonlarını eş zamanlı olarak görmeyi mümkün kılar. Özellikle gazetede sık sık boy gösteren Asaf Savaş Akat, eleştiri oklarının yegâne hedefi haline gelir. Sol Kemalistlere göre sol liberallerin Kemalizm'i geride bırakma çağrısı, SHP'yi; köksüz ve kitlesiz bir siyasal parti haline getirecektir. Üstelik henüz on yılı bile doldurmamış bir parti olan SHP, gördüğü teveccühü aldığı mirasa borçludur. Bu mirasla derdi olanların, SHP'de yer almak ve onu değiştirmek yönündeki gayretleri anlamsız bulunur.

2.3.3. Sivil Toplum Fetişizmi

Siyasi ve iktisadi liberalizmin birlikteliğinden hareketle inşa edilen siyasal düşüncede siyasi partiler ve yasal düzenlemelerin yanı sıra sivil toplum kavramsallaştırmasına da büyük bir önem verilir. Hatta güçlü sivil toplum, demokratik bir toplumun başlıca göstergesi olarak kabul edilir. Nitekim bu kavrayışa göre Batı'da kapitalizm sayesinde güçlü burjuvazi- zayıf devlet denklemi belirmiş ve bu denklemin bir ürünü olan sivil toplum, çoğulcu demokrasinin varlığını mümkün kılmıştır. Türkiye'de de devlet giderek ekonomik alandan elini çekerek daha pasif bir konuma yerleştikçe toplumun sorumluluk alması gereken daha fazla alan ortaya çıkacak ve toplum, bu boşluğu kendi örgütlenme yöntemleriyle kapatacaktır. Fakat bu toplum, seksen öncesi anlamda kullanıldığı gibi yeknesak ve homojen bir tarif değildir. Toplum olarak ifade edilen kalabalıkların içerdiği bütün farklılıkların sivil toplumda bir karşılığının olması gerekir. Netice itibarıyla devletin ekonomiden elini çekmesi, güçlü sivil toplumun varlığını, güçlü sivil toplumun varlığı da demokratikleşmeyi mümkün kılacaktır (Alpay Ş. , 1982b: 5).

Görüldüğü üzere sol liberaller için sivil toplum, sihirli bir anahtar gibidir. Her şeyden önce bir kavramsallaştırma olan ve olgusal bir gerçekliğe sahip olup olmadığının tartışılması gereken sivil toplum mefhumu, her şeyi üretim biçimi ve sınıf ilişkileriyle açıklamakla suçlanan Marksizm ve sosyalizme karşı her şeyi açıklayan bir analiz yöntemine ve hatta “her şeyin teorisine” dönüşür. Nitekim sol liberallerin sivil toplum kavramsallaştırmasıyla olan ilişkisini tarif etmek için fetiş kelimesinin kullanılmasının sebebi de budur (Savran, 1986: 12). Bir analiz ve gelecek inşası yöntemi olarak ısrarla üzerinde durulan sivil toplum mefhumu, sadece aktüel olanın tarifıyla ilişkili değildir. Batı tipi çoğulcu demokrasiyi var eden şey sivil toplum olduğuna göre Cumhuriyet ve hatta Osmanlı'nın sivil toplumcu bir tarih okumasına tabi tutulması gerekir. Bu sayede demokratikleşmenin önündeki engeller daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır (Alpay Ş. , 1982c: 5).

Kışla nizamında bir toplum amaçlayan 12 Eylül, (...) bunun tam tersini oluşturan sivil toplum arayışlarını Türkiye'nin gündemine getirdi. 12 Eylül şamarı sayesinde Cumhuriyet'in ilanından bu yana ilk kez şu ya da bu şekilde devletten yana olmayan; devletten değil, toplumdaki yeni saflaşmaya paralel olarak, statükocu münevverler ile kendini, toplumu ve resmi tarihi sorgulayan yeni intelligentsia oluşmaya başladı. Toplumdaki yeni saflaşmaya paralel olarak, statükocu münevverler ile kendini, toplumu ve resmi tarihi sorgulayan yeni intelligentsia arasındaki ayrışım ilk defa böylesine berraklaştı (Uluengin, 1987a: 5).

Nilüfer Göle: (...) öncelikle ideolojik tabulardan söz etmek gerekir kanısındayım. İslam sorunu ve Kürt sorunu, tabulardan akla gelen ilk örnekler. Tabii, devletin dirlik ve düzeni adına toplumsal yaşama getirilen kısıtlamaları da bu çerçevede değerlendirmek gerekiyor. Türk devlet ideolojisinin bir korkusu var, toplumun özerkleşmesi bütünlüğümüzü tehdit edecek bir gelişme olarak yorumlanıyor. Üniter devlet ile Kürt sorunu arasında böyle bir ilişki kuruluyor. (...) 1920'lerde laiklik ile demokrasi arasındaki belirli çelişki laiklik lehine çözülmüştür. (...) Demokrasi halkın egemenliği olarak tanımlanıyorsa halkın katılımının, ne laikliği ne de üniter devleti tehdit etmemesi gerekir. (...) Ama Türkiye'nin toplumsal tarihine baktığımızda devlet ile toplum arasında sürekli bir gerilimin olduğunu görüyoruz. Ben bunun bir çelişki olduğunu ve katılımı engellediğini düşünüyorum. İşin ilginç tarafı, ideolojik tabular sadece devlete ait değil, kamuoyunda da bu tarz korkuların yaşandığının altını çizmek gerekiyor (akt. Şaylan, 1991c: 5)

Hadi Uluengin'in bu köşe yazısı, tezin konu edindiği entelijansiyanın; onun parçası olan bir entelektüel tarafından nasıl tarif edildiğini yansıtır. Uluengin'e göre bu yeni entelijansiyayı farklı kılan, devlet-toplum geriliminde toplum lehine taraf alıyor olmasıdır. Münevverler olarak tarif ettiği eski entelijansiyaya karşı yeni entelijansiyanın keskin kabulleri yoktur zira kendisinden başlayıp her şeyi sorguladığı bir süreç içerisinde formasyonunu edinmiştir. Ayrıca iktidar olmak gibi bir derdi de yoktur bu yeni entelijansiyanın çünkü kendisini sivil toplumda var etmek ister (1987a: 5). Fakat sivil toplum yoktur ve bunun sebebi, 12 Eylül'ün baskıcı ortamı değildir. Çünkü bu topraklarda sivil toplum hiçbir zaman var olmamıştır. O halde bu yokluğu sorunsallaştırmak gerekir. Nilüfer Göle'nin yukarıda paylaşılan sivil toplumcu tarih okuması, yeni entelijansiyanın Batı'da var olduğunu varsayıp Türkiye'de göremedikleri sivil toplum kavramlaştırmasının yokluğunun izini sürer. Devlet-toplum geriliminden hareket ederek halkından korkan bir devlet olduğu, bu devletin uyruklarını bastırdığı ve bu nedenle demokratikleşmenin gerçekleşemediği sonuçlarına varan Göle'nin bu tek boyutlu tarifi, sol liberal Cumhuriyet tarihi değerlendirmesinin tipik bir örneğidir. Öte yandan bu değerlendirmeye göre ceberut devlet; baskısını sadece siyasi, sosyal ve hukuki yollarla kurumsallaştırmaz. Ekonomide devletçi politikalar uygulanmasının ana sebeplerinden biri de ekonomik özerkliğin meydana getirebileceği denetimsizliğin ve sosyal hareketliliğin kontrol altında tutulabilmesidir (Alpay Ş. ,1985: 5). Bu argüman, sivil toplumcu tarih okumasının, kerhen veya önemsemeyerek neoliberal paradigmanın içinden konuştuğunu gösterir. Neoliberalizm, devleti ekonomik olarak kötücül; teşebbüsü ise pozitif görür. Sivil toplumcu tarih okumasında ise devlet ve ona ithaf edilen sıfatlar sabit kalırken özel teşebbüs, sivil toplumla eşlenir.

2.3.4. "Bize de Bir Gorbaçov Lazım"

Sovyet gazeteci Victor Orlik "Bir Lenin yok, elli Lenin var; 1916'daki Lenin, 1917'deki, 1920'deki Lenin..." diyerek söze girdi. Bolşevik İhtilali liderinin, söyledikleriyle yaptıklarının zaman ve mekan içinde değerlendirilmesi gerektiğini anlatmak istiyordu. Ülkesinde demokratikleşme sürecinin altını çizirken bazı tabuların artık kırılmaya başladığına da işaret etti (Cemal, 1989d: 15)

Liberalleşme sürecinde KGB ve polisin açıkça eleştirilmesine ses çıkarılmamış; yüzlerce siyasal mahkum serbest bırakılmış, din özgürlüğüne ilişkin kısıtlamalar kaldırılmıştır. (...) Perestroyka ve Glasnost ile Stalinizm'e en büyük darbeyi indiren Sovyet lideri, bu tarihsel kararıyla sıranın Leninizm'e geldiğini belli etmiyor mu? (Cemal, 1990a: 7)

Daha önce bahsedildiği üzere tarihin sonu tartışmasını mümkün kılan sadece neoliberalizmin ve onun demokrasi tarifinin eriştiği hegemonya değildir. Doğu Bloku'nun çözülmesi ve bu çözülmenin Mihail Gorbaçov ile özdeşleşen glasnost ve perestroyka politikalarıyla ilişkilendirilmesi de bu tartışmayı mümkün kılan asli unsurlardan biridir çünkü alternatif olan, artık alternatif olma iddiasını sürdüremez hâldedir. Açıklık anlamına gelen glasnost ile yeniden yapılanma anlamına gelen perestroyka, liberaller tarafından Türkiye'de de gerçekleşmesi arzu edilen bir politik dönüşümü ifade eder. Çünkü bu dönüşüm, liberallerin de arzu ettiği gibi tabu kırıcılığa dayalı bir özgürleşmeyi kendisine düstur edinmiştir. Nitekim *Dördüncü Cumhuriyet* boyunca Gorbaçov, gazetenin liberal kanadı tarafından tarihin akışını değiştiren bir lider olarak takdir edilir.

Dünya değişiyor; kırk, elli yıl öncenin doğru bulunan düşünceleri, kararları, niyetleri ortadan kalkıyor. Bütün duvarlar yıkılmakta. Bir yenileşme var; toplumlar, insanlar, kendilerini bağlayan bir takım engellerden kurtulmak istiyorlar. İşte son örnek; Sovyetlerde bir zamanların önderi Stalin yerle bir edildi, heykelleri yıkılıyor, gerçek yüzüyle tarihin önüne çıkıyor. Hatta Lenin bile suçlanıyor; yanlışları, yanlıgıları kanıtlanıyor. Ama biz hala 1920'lerdeyiz. Atatürk ilke ve devrimleri deyip duruyoruz. Bunlar aşılmadı mı? Hala Atatürk'ün 20'lerde, 30'larda çizdiği yolda mı yürüyeceğiz? Ne Mao ne Lenin ne Tito ne Troçki kaldı. Son yarım yüzyılın düşünce akımları ortadan kalkıyor. Ama biz Atatürk ilke ve devrimlerine takılmış kalmışız.

Artık bir yenileşmeye, bir çağdaşlaşmaya açılmayacak mıyız? (akt. Akbal, 1991b: 2)

Oktay Akbal'ın köşesinde alıntılanmış okur mektubu, glasnost ve perestroyka politikalarının Türkiye'de uyandırdığı yankıyı gözlemlene fırsatı sunar. SSCB'deki çözülme süreciyle Kemalizm'in ilişkilendirilmesi şaşırtıcı değildir.⁶² Nitekim Lenin, Atatürk'ün; Stalin ise İnönü'nün çağdaşıdır. Paylaştıkları bu dönemsel denkliğin dışında liberaller için Bolşevikler de Kemalistler de komuta ekonomisinin ve bundan temel alan baskıcı rejimlerin kurucuları ve sürdürücüleridir. Gorbaçov, bu otoriter geleneğin surlarında gedik açmış ve ülkesini, siyasi ve iktisadi liberalizme giden yola sokmayı başarmıştır. O halde Türkiye'nin de tıpkı Gorbaçov gibi geçmişle yüzleşmeye önem veren ve siyasi-iktisadi liberalizmin birlikteliğine vurgu yapan bir lidere ihtiyacı vardır. Reel-politiğin paydaşları olan siyasi liderler ve siyasi partiler, istenilen seviyede cüretkâr ve dirayetli değildir. Özal'ın iktisadi liberalizm hamleleri benimsense de 1987 referandumunda hayır lehine tutum alması, yasalarla kendisine çizilmiş çerçeveye uymaması ve basına karşı takındığı tutumlar siyasi liberalizme aykırı davranışları, onu arzu edilen lider profilinden uzaklaştırır. Fakat tabu kırıcılığı ve alternatif tarih yazımını, entelektüellerin kendileri de mümkün kılabilir. Cemil Koçak'ın tabiriyle, Cumhuriyet tarihinde demokrat avına çıkılır ve tabu kırıcılık, yeni entelijansiya tarafından asli görev olarak kabul edilir (Koçak, 2002: 21) (Esen, 2022: 371).

2.4. BİR MÜCADELE ALANI OLARAK TARİH

Tarih yazıcılığımızda son yılların en sevindirici gelişmesi giderek bir alternatif tarihin ortaya çıkması. Gitgide kısırlaşan bir yasaklar ve gizlilikler paravanından yararlanılarak üretilen resmi tarih de atakta kuşkusuz (Deringil, 1986: 5)

⁶² Bu ilişkilendirmeyi yapan sadece liberaller değildir, İlhan Selçuk da köşesinde kinayeli bir benzetme yapar: "Bir dostuma "Lenin dedim, sosyalizmin Atatürk'üdür; Gorbaçov da İsmet Paşa'sıdır" dedim. Gülüştük. (...) Gorbaçov, İsmet Paşa'nın kırk yıl önce yaptığına bugün özeniyor mu? (Selçuk, 1990a:2)"

Kurtuluş Savaşı'nı tek adam, bir avuç kahraman ya da mucize gibi elitist ya da akıldışı yaklaşımlarla efsaneleştiren resmi tarihçiliğin sığılığı, bu kitabın topluma bakan bilimsel yöntemi karşısında iyice açığa çıkmaktadır (Tanör, 1989: 5).

Dördüncü Cumhuriyet'in liberal kanadı, seksenlerde yükselen alternatif tarih yazıcılığını yürekten sahiplenir ve bu tarih yazıcılığının ürünlerinin gazetenin köşelerinde yer almasını sağlar. Resmi tarih; sığ, gerçeküstü ve araçsal olmakla eşleştirilirken alternatif tarihe; derinlikli, makul ve tabu kırıcı gibi sıfatlar atfedilir. Alternatif tarih yazımının, kendisini var eden şikâyetlerden biri olan araçsallıktan ne kadar muaf olduğu şüphelidir. Yıllar yılı üzerine doğru düzgün yazılıp çizilmemiş konular hakkında kalem oynatmak, elbette her entelektüelin arzu edeceği, salt entelektüel arzuyu harekete geçiren kıymetli bir eylemdir. Fakat ortaya konulan tarih yazımının vülgerleşmesi ve aktüel politik meselelere hizmet eder hale getirilmesi, her zaman ihtimal dâhilindedir. Aslında her şeyden önce aktüaliteden bağımsız, bütünüyle yalıtık bir tarih yazıcılığının imkânı şüphelidir. Zira tarih, her zaman siyasi akımların anlatılarını dayandırdığı ve diğer siyasi akımlarla mücadeleye girdiği bir alan olarak karşımıza çıkar (Gürel, 2023: 64).

Öyle konular vardır ki bir ülkenin milli varlığıyla, bu varlığın psikolojik boyutlarıyla özdeşir. İşte Mustafa Kemal Atatürk'ün tüm yaşam ve faaliyetleri böyledir. Çoğunlukla, başarıları ve katkıları yanında başarısızlıkları ve hataları hiçbir ayırım gözetilmeden üstün başarı hanesine kaydedilir. Gerek bu tür yaklaşımlar gerekse düşmanca bakışlar yüzünden Atatürk'ün nesnel bir araştırma ve inceleme konusu olması imkansızdır. (...) İşte Baskın Oran, özellikle kitabının başlarında bu çıkmazları vurgulayarak, yılların sansürlü konularını sadelikle gündeme getiriyor. (...) Baskın Oran'ın birçok kereler açıklıkla belirttiği gibi özellikle dinsel gruplar ve etnik gruplarla yapılan ittifaklar ve tasfiye hareketleri bir çoğulcu rejimi getirmemiştir (Ersanlı, 1988: 5).

Onların Batı'da gözlemleyebildikleri sonuçlar, organik süreçlerin sonuçlarıydı. Osmanlı aydın-devlet adamı süreci yaşamaksızın yukarıdan aşağı yasal düzenleme ile aynı sonuca varacağını umdu. Batı'da, kurumlarla insanların iççice geçmiş karşılıklı ilişkilerini görmeyerek kurumları ithal etmeye çalıştı. (...) Cumhuriyet, en azından biçimsel anlamda Batı'nın hukuk nosyonlarını alarak Osmanlı'nın sivil karşılığı başı bozuk yerine Cumhuriyet karşılığı olan yurttaş getirir. Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir temel ilkesine dayanan anayasa, bizzat anayasa denilen bir şeyin varlığı önemli gelişmelerdir. Gerçi bu dönemde de halk plajlara hücum ettiği için vatandaş denize giremedi türünden komiklikler oldu ve bu tür komiklikler nesnel bir gerçekliği en iyi biçimde yansıtıyordu. (...) Çünkü onlar da

bu kararı Türk milleti adına veriyorlardı ve Türk milletinin karar vermeye başladığı durumda nasıl tavır alacakları tartışmaya açıktı (Belge, 1982: 8)

Kemalist ulus inşasının ve bir ikon olarak Atatürk'ün yorumlanması, gazetenin iki kanadı arasında tahmin edilenden daha girift bir karşıtlığa denk düşer. Seksenlerin büyük çoğunluğunda gazetede yer alan sol liberaller, bir batılılaşma hamlesi olarak gördükleri Kemalizm'e ve onun lideri Atatürk'e karşı bütünüyle hasmane bir tutum içerisinde değillerdir. Fakat resmî tarih olarak tarif ettikleri söylemin Atatürk'ü kutsallaştırmış ve kutsallaşmasının yarattığı tabularla çevrili düşün dünyasından şikâyetçidirler. Kendilerine attıkları tabu kırıcılık vasfından hareketle yapılan tarih okumasında varılan ilk sonuç, Kemalizm'in - toplum ilişkilerinin toplum aleyhinde bir nitelik kazanmasında ve bu yüzden çoğulcu demokrasinin gelişmemesinde kurucu bir rol oynadığıdır. Bu sivil toplumcu tarih okuması, liberallerin önemli bir kısmının Kemalizm'le hesaplaşmayı gerekli görmesine neden olur. Zira onlar için bu tarihsel yükü sorunsallaştırmadan Batı tipi çoğulcu bir demokrasi inşa edilebilmesi imkânsızdır.

Taha Parla: Birincisi Kemalizm/Atatürkçülük hala T.C. anayasalarından çeşitli özet yasalara, siyasi partiler kanunundan milli eğitim mevzuat ve müfredatına kadar kanıtlanmasına gerek duyulmayacak açıklıkta bir resmî ideoloji ve devlet politikası. İkincisi; senin Atatürkçülüğün yanlış, benim Atatürkçülüğüm doğru tartışması Türkiye'nin siyasi sınıfının/elitinin kendi içinde ve sınırlı birkaç kişiyle sürdürdüğü, politik ve entelektüel açıdan kısır bir ağız dalışından ibaret. Üçüncüsü, Kemalizm/Atatürkçülük kendi belgelerine ve kaynaklarına göre elbette tam bir siyasal ideoloji. (...) Atatürk'ün eşine az rastlanır dozda ve kalıcılıkta bir kişi kültü ve düşünce biçimi olarak yüceltilmesinin, demokratik hukuk devletinin ve demokrat yurttaş kişiliğinin gelişmesini kavramsal ve kuramsal planda engellediğini anlatmaya çalışıyorum. Kişisel yaratım kültürünün kuralların yönetimi geleneğinin yerleşmesini önlediğini söylemeye çalışıyorum. (...) O kurtarıcıdır (halaskar), koruyandır (hami), kurandır (bani), yetiştirendir (mürebbi), yol gösterendir (mürşit), denetleyendir (vasi), önder olandır (pişüva), layık olandır (liyakatli), şaşmaz olandır (layetezel), baş-başkandır (reis), havarileri olandır, tekdir (ben), en büyük babadır (Atatürk)... Daha sonra izleyicileri ve toplum tarafından Atatürk'e yakıştırılacak (...) bu yüceltici, ululayıcı sıfatların hepsinin zaten Nutuk'ta açık ya da dolaylı ve örtük, Atatürk'ün öz yakıştırmaları (...) Gerçek, eğer ona ulaşmaya niyetiniz varsa sarsıcı ve ağır olabilir. (...) Nutuk'a şimdiye kadar yapıldığı gibi bir tür kutsal metin diye yaklaşım bakmaya ya da bakıp görmeye cesaret edemezsiniz ya da ona hiç bakmadan şaşmaz doğruların metni olarak kabul ederseniz; yalnız resmî ideolojinin resmi bir ürünü veya mesleğine göre resmi tarihin bir memuru olmakla kalmazsınız, bazı bakımlardan istediğiniz kadar çağdaş olun (...) bir laik

mümin olmaktan öteye gidemezsiniz. Tabii, bu arada tutarlı bir demokrat da olamazsınız. Nitekim olamadılar da... (akt. Ekin, 1991: 10-1).

Doksanlarla birlikte Atatürk'ün sivil toplumun yokluğu ve devletin baskınlığından daha fazla sorumlu tutulur hale getirildiği gözlemlenmektedir. Buna ek olarak Atatürk imgesinin vardığı erişilmez boyuttan da Atatürk, bizzat sorumlu görülmeye başlanır. Taha Parla'nın, Atatürk'ün Nutku'nun ilk eleştirel değerlendirmesi olarak tarif ettiği çalışmasını Cumhuriyet Gazetesi'nde tanıtırken kullandığı ifadeler, bu sorumlu tutuşun tipik bir örneğidir (akt. Ekin, 1991: 10-1). Parla'nın ifadelerinde görüldüğü üzere Kemalizm'i hedef tahtasına oturtan sivil toplumcu tarih okuması aynı zamanda bir siyasi kültür eleştirisini de bünyesine katarak katmerlenir. Seksenler boyunca resmî tarih yazımının yarattığı tabusallık, Atatürk'ten azade bir mesele olarak görülürken doksanlarla birlikte bizzat onun, böyle bir siyasi kültürün gelişmesine neden olduğu fikri yaygınlık kazanmaya başlar. Atatürk'e yöneltilen bu eleştiri, onun takipçisi olduğu iddiasında olanlara da yönelir. Kendisini Kemalist veya Atatürkçü olarak ifade edenler, böylesine otoriter ve bir kişinin liderliğine muhtaç bir siyasi kültürü benimsedikleri için politik özne ve demokrat olmakta zorluk çekmekle itham edilir. Ayrıca Parla'nın kullandığı "laik mümin" ifadesi, Popperci Marksizm eleştirisinin, Kemalizm'e de telif edilmeye başlandığını gösterir.

İslam dünyasında aydınlanma bir tek Anadolu'da yaşanmıştır. Ulusal Kurtuluş Savaşı'mızla birlikte gelen Cumhuriyet, 19.yy. başlarında Tanzimat'la başlayan Türk modernleşmesi sürecinde olağanüstü bir atılımı vurgular. (...) Türkiye, Atatürk'ün ana yörüngesini çizmiş olduğu çağdaş uygarlık ve demokrasi yolunda ilerleyecek, modernleşmesini sürdürecektir. Kimse engelleyemez bunu (Cemal, , 1989e: 6).

Atatürk'ün hedefi çok partili Batı demokrasisi miydi, değil miydi? İlhan Selçuk'la aramızdaki temel görüş ayrılığını, üstünü örtmeye çalıştığımız ideolojik çatlağı büyüten tartışmalarımızdan biriydi bu. (...) "Bak Hasan Cemal, Atatürk hiçbir zaman özgürlükçü demokrasi demedi, sadece çağdaş uygarlık dedi." (...) Atatürk'ün özgürlükçü demokrasi demediğini ben de biliyordum. Ama hedefi neydi, çağdaş uygarlık derken? Batılılaşmaktan başka bir şey mi vardı kafasında? Tek örneği ya da modeli Batı Avrupa değil miydi? (...) Cumhuriyet imzalı bu başyazıda Atatürk ile demokrasiyi yan yana getirmiş olmamdan rahatsız olmuştu (Cemal, 2005: 110-1)

Allah'tan Atatürk gibi tarihi yakalayan bir lider, bir devlet adamı çıkarttık. Tarihin gerisinde kalmadı, çağını yakalamasını bildi. Anadolu'da, bu topraklarda İslam Orta çağ'ın karanlığını bir yerinden yırtmayı başardı. O sayede, onun köktenci atılımlarıyla modernleşme yolunda büyük bir sıçrama yaptık (Cemal, 2005: 506)

Öte yandan Hasan Cemal'in de dâhil olduğu bir grup liberal, Kemalist ulus inşasını bugüne taşınmaması gereken fakat özünde liberal çoğulcu demokrasiyi hedeflemiş bir tarihsel irade olarak görür. Cemal, yeni entelijansiyanın tabu kırıcılığa yüklediği anlamı sahiplenir. Nitekim artık Fransız Devrimi bile tartışılmaktadır. Sorgulamak, eleştirmek, farklı bakış açıları geliştirmek bizzat Fransız Devrimi'ni meydana getiren aydınlanmacılığın özüdür ona göre (1989f: 5). Cemal'in, Fransız Devrimi'nin 200. yılında kaleme aldığı köşe yazısında dile getirdiği bu görüşleri, modernizmin tekil anlatısını ne derecede sahiplendiğini gösterir. Kemalizm'i de benzer bir yerden ele alır ve onun tarihte bir sıçrama meydana getirdiğini düşünür. Sol Kemalistler'den ayrıştığı yer ise Kemalizm'i ve Atatürk ikonunu, liberal piyasacı hegemonyayla uyumlu bir yerden tarif etmesidir. Ona göre Atatürk, yirminci asrın sonuna doğru bütün dünyanın uzlaşmaya vardığı ve siyasi-iktisadi liberalizmin birlikteliğine dayanan modeli hedef almıştı. Fakat maddi ve manevi yetersizlikler nedeniyle tek parti ve devletçilik uygulamalarını benimsemişti. Artık yapılması gereken, zamanında zorunluluklardan kaynaklı benimsenmiş politikaları geride bırakmak ve çağdaş anlamda bir demokrasiyi mümkün kılmaktır. Tabu kırıcılık burada devreye girer. Alternatif tarih yazımının gösterdiği üzere şeriatçılık, bölücülük ve komünizm tehlikelerini konu edinen yasaklar, artık rejimin demokratikleşmesinin önünde ayak bağı olmaya başlamışlardır. Ayrıca İslamcılığın ve Kürtçülüğün yükselişi, bu yasakçı politikaların bir sonuç vermediğini göstermektedir (Cemal, 1990c: 17) (Cemal, 2008: 300-2). O halde geçmişle çok büyük kavgalara girişmeden geçmişin sahiplenmeye değer niteliklerini sahiplenerek yarınlara bakılmalıdır.

1990 Türkiye'sinde Cumhuriyet'in resmi tarihine veryansın edenler çoğalıyor. (...) Ancak unutmayalım ki o resmi tarih öyle kolay yazılmadı; önce kan ve ateşle devlet kurarak, Cumhuriyet devrimini ve laikliği gerçekleştirerek, ardından tarih kurumunda çalışarak, yapıtlar üreterek (...) Resmi tarihe veryansın eden kişiler ve çevreler ortaya doğru dürüst belgeler, kitaplar, ürünler koyamazlarsa siyasal lafazanlıkla suçlanabilirler (Selçuk, 1990b: 2).

Ne kadar zıdır, köşe dönmece, döneke, yıldıgın, korkak, yıldıgık ve sırtlarını sermayeye dayamış yapay ilerici varsa bunların Kurtuluş Savaşı, Kuvayı Milliyecileri ve devrimleri aşağılaması için yaptıkları iş birliğine göz yumduk. (...) Devlet destekli bir karşı-devrim süreci yaşıyoruz (Mumcu, 1990a: 17).

Barışçı siyasetleri savunanlara şimdi iki suçlama yöneltiliyor: İttihatçılık ve Kemalizm. (...) Bu kavram bugün sözde sivil toplum yandaşlarınca tek partili baskıcı yönetim anlamında kullanılıyor. (...) Atatürk dönemi, Türk yakın tarihimizin en görkemli ve devrimci sayfasıdır. (...) Atatürk'ü neden o günlerde tek parti yönetimi kurdu diye eleştirip suçlamanın anlamı yoktur. Bugün çok partili düzende, parlamenter rejimde, hukuk devletinde tek adam yönetimi kuranlara ve tek parti yöntemleri kullananlara karşı çıkmak gerekir (Mumcu, 1991b: 17).

Sağa sola bakıyorum; gazete, kitap, dergi okuyorum. Atatürk'e saldırı, taşlama, yergi, eleştirmeden geçilmiyor. Anlıyorum ki, Atatürk büyük suç işlemiş (Selçuk, 1991c: 2)

Post-Kemalist literatürün giderek daha fazla *Dördüncü Cumhuriyet'in* köşelerinde kendini göstermesi, beklenebileceği üzere gazetenin sol Kemalist kanadını rahatsız eder. Solun yenilgisinin şoku henüz atlatılamamışken Kemalizm ve Atatürk'ün de saldırı altında olduğunun hissedilmesi, sol Kemalistlerin iyice reaksiyoner bir konuma çekilmelerine neden olur. Aslında daha önce rahatça araştırılmamış ve tartışılamamış konuların üzerinde durulmasının verdiği entelektüel heyecan, sol Kemalistleri de çekimi altına alır. Uğur Mumcu'nun 1990 yılındaki Karabekir Anlatıyor isimli serisi, bu çekimin somutlaştığı bir örnek olarak karşımıza çıkar. Bu seride Mumcu, Karabekir'in Atatürk'e yönelttiği camileri siyasete alet ettiği (1990b: 6), kalkınmayı din düşmanlığıyla ilişkilendirdiği (1990c: 6), dalkavukluğa müsaade ettiği ve tek adam olmaya meylettiiği (1990d: 6) eleştirilerini gazeteye taşır. Bu seri, normalde *Cumhuriyet* okuru olmayan kitleler tarafından merakla takip edilmiş olmalı ki İlhan Selçuk, köşesinde "Gazi ile Karabekir arasındaki tartışmanın özünü çıkarmak pek güç değil, ama bu özetin içinde Karabekir'i kendilerine bayrak yapmak hevesindeki gericilere, şeriatçılara, uyduculara, Amerikancılara yarayacak bir şey yoktur" demek ihtiyacı hisseder (1990c: 2).

2.5. KİMLİK YÜKSELİRKEN

Sivil toplumun bir analiz yöntemi olarak içselleştirilmesinin sivil toplumcu bir tarih okuması meydana getirdiğinden bahsettik. Fakat yeni entelijansiyanın gözünde sivil toplum, sadece geçmişin farklı bir şekilde değerlendirilmesini mümkün kılan bir perspektife denk düşmez. Aynı zamanda aktüel olanın inşasıyla da ilişkilidir. Sivil toplumcu tarih okumasına göre devlet-toplum geriliminin en büyük mağdurları İslamcılar ve Kürtlerdir. O halde “çeperden merkeze” yürüyerek demokratikleşmeyi mümkün kılacak olan da onlardır (Aytürk, 2019: 6)

2.5.1 İslamcılar Demokrat Olabilir mi?

Türkiye gibi resmî ideolojinin geçerli olduğu ülkelerde, kavramların içeriği de resmî ideoloji tarafından belirleniyor. Resmî ideolojinin belirlediği bu içerik de tartışmasız kabul görüyor. Bir ülke burası sosyalist cumhuriyettir demekle sosyalist olmadığı gibi, anayasada öyle yazıyor diye de laik olunmaz. Eğer laiklik, devlet işleriyle din işlerinin birbirinden ayrılmasıysa Türkiye hiçbir zaman bu anlamda laik olmadı. (...) Osmanlı'daki Şeyh-ül İslamlık, Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla sürdürülegeldi. (...) Türkiye'de din işleriyle devlet işleri birbirinden ayrılmadı. Din, egemen sınıfların çıkarları doğrultusunda manipüle edilebilir bir araç olarak görüldü. Egemen sınıfların dozunu ayarlayabildikleri bir irticaya gereksinimleri vardı. (...) Önce hayali bir düşman yaratıp sonra onu ezerek tehlikeyi yok edebilirlerdi. Resmî ideolojinin geçerli olduğu, demokratik olmayan toplumlarda önce düşman yaratıp sonra onu bertaraf etmek, ülkeyi bir tehlikeden kurtarmak sık başvurulan bir yoldur (Başkaya, 1990: 2)

Fehmi Kuru: Dikkatimi çeken nokta Türkiye'de laiklik tartışmaları ile eş zamanlı olarak Fransa'da da yeni bir tartışma açılmış olması. Ben bunun doğal olduğu düşüncesindeyim. Çünkü laiklik Türkiye'ye Fransa'dan ithal edildi. Fransa'dan esinlenildi. Sanıyorum uygulamaları ve felsefi temeli ile laiklik Fransa'da bunalım içinde ve aynı bunalımın burada da doğmasına şaşmamak gerekiyor. Fransa'da laiklik büyük ihtilalden sonra yayılmış ve ihtilalin önderleri genellikle dinsiz olarak tanımlanabilen kişiler. Onların etkisi ile Fransa'da laiklik, dinsizlik anlamının ağırlık taşıdığı bir temele oturuyor. Türkiye'de laiklik ithal edilirken aynı zihniyete sahip kişiler yönetimde. Bu çok önemli çünkü Anglosakson anlayışının egemen olduğu ülkelerde laiklik tartışmaları görmüyoruz.

Murat Belge: Türkiye Cumhuriyeti, bana göre hiçbir zaman laik bir devlet olamamıştır. Dini egemenliği altına almıştır. Ancak Cumhuriyet bizim tarihimizde bu açıdan radikal bir kopuş değildir, bence bu hep böyleydi (akt. Şaylan, 1990a: 6)

Sivil toplumcu tarih okumasının Kemalizm'i doğrudan hedef aldığı meselelerin başında laiklik gelir. Kemalist söylemin en kuvvetli vurgularından birinin laiklik olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu hedef alış, basit bir eleştirel bir yaklaşımdan öte bütünüyle bir meydan okumaya dönüşür. Bu meydan okumanın dayandığı temel, Fikret Başkaya'nın yukarıdaki köşe yazısında da görüldüğü üzere Türkiye'nin hiçbir zaman laik olmadığı argümanıdır. Buna göre Cumhuriyet'in kurucu eliti, laikliği bir tekinsiz hâli olarak şeriatı konumlandırarak topluma korku salmak ve bu korku sayesinde iktidarını korumak için kullanmıştır. Hatta Murat Belge'nin ifadesinde görüldüğü üzere Kemalistler'in dini kontrol etme alışkanlığını Osmanlı siyasi kültüründen edindikleri ve bu kültürü sorunsallaştırmadan devam ettirdikleri öne sürülür.

Biz hiçbir zaman laik olmadık şiarının yanı sıra Fehmi Kuru'nun ifadelerinde gözlemlenen, yanlış laiklik tanımı de yükselen entelijansiyanın laikliğe bakışını yansıtan argümanlardan biridir. Buna göre Türkiye'ye Fransız modeli, baskıcı laiklik yerine Anglosakson modeli, bırakınız yapsınlar bırakınız etsinlerci bir laiklik, daha uygun olacaktır. Türkiye'yi doğrudan Batı ülkeleriyle kıyaslamak da hatalı bir analiz olarak görülür. Zira Batı'da laiklik, kendiliğinden gelişen politik, sosyal ve ekonomik süreçlerin bir ürünüken Türkiye'de laiklik, sosyo-ekonomik gelişimin yetersiz olduğu bir ortamda tepeden dikte ettirilmiştir ve ortaya çarpık bir toplum yapısı çıkmıştır (Alpay, 1982d: 5). Doğu Ergil'in ifadesiyle modernleşme projesi, istenilen seviyede bir sosyo-ekonomik gelişme yaratamayınca laiklik, toplumun gözünde iyice lüzumsuz bir mesele hâline gelmiştir (akt. Şaylan, 1991d: 4). Fehmi Kuru ve Hasan Hüseyin Ceylan'a göre Kemalizm ile özdeşleşen partilerin sürekli olarak seçimlerden hüsrarla ayrılmalarının sebebi, laiklik diye adlandırılan devlet terörünün halkta yarattığı tepkidir (akt. Şaylan, 1990b: 4) (akt. Şaylan, 1991d: 49). Böylece sağ partilerin sosyolojik gerçekliği yansıttığı ve bu nedenle halkın gerçek temsilcisi olduğu fikri, Cumhuriyet Gazetesi'nde yer almış olur (Taşkın, 2019: 10).

Şerif Mardin: Bugün artık Cumhuriyet ideolojisinin karşısında bir şeriat ideolojisi yok. 19. Yüzyılda şeriatı savunduğunu gördüğümüz kimseler, bugün İslam kültürünü savunuyorlar. O çok başka bir şey. Artık şeriatın katı kurallarından çok bir tarz İslami yaşama şekli isteniyor. Türkiye’de şeriat isteyen insanların sayısının az olduğunu gerçek bir veri olarak kabul etmemiz gerektiğine inanıyorum (akt. Alpay, 1987: 8).

Nilüfer Göle: Genelde İslami hareketler ortaya çıktığında genel kanı; geleneksel İslam’ın, modernliği reddeden bir İslam’ın rövanşı söz konusu olduğu yolunda. Bunlar ilerlemeye karşı, sanayi medeniyetinin hatta tarım medeniyetinin karşısında duran insanlar olarak görüldü. Türkiye planında ise Kemalist reformların başarısızlığa uğraması ya da tehdit altında kalması olarak bakıldı. Ancak ideolojik söylem düzeyine değil de daha sosyal bilimci gözüyle baktığımızda görüyoruz ki bu tür yeni İslami hareketlerin ortaya çıkışında modernle geleneksel zıtlığını korumamız zor (akt. Çakır, 1991: 8).

İslamcılığın Türk siyasi yaşamındaki belirleyici etkisine rağmen İslamcılık hakkında bu kadar az şey bilinmesi de Kemalizm’in yarattığı tabusallıkla ilişkilendirilir (Toprak, 1988: 5). Tıpkı Ruşen Çakır’ın 1990 yılında yayımlanan *Ayet ve Slogan* kitabında başardığı gibi ilerici-gerici, çağdaşlık, Atatürkçülük gibi kıstasları umursamayan bir İslamcılık tarifine ihtiyaç duyulur (Kara, 1990: 16). Zira yükselen İslamcılığın, ön yargılardan uzak bir şekilde anlaşılması, çoğulcu demokrasinin varlığı için önemlidir. Şerif Mardin ve Nilüfer Göle’nin, *Cumhuriyet Gazetesi’ne* verdiği mülakatlar da bu çerçeveye içerisinde değerlendirilmelidir. Buna göre Kemalistler’in İslamcı siyasi hareketlerin yükselişini, şeriatçılıkla ilişkilendirmesi yersizdir. Çünkü İslamcılık, durağan ve homojen bir siyasi akıma denk düşmez. Modern İslamcılar, bütün toplumu etkisi altına alıp devlet düzenini belirleyecek bir şeriatçılık peşinde değildir. İslamcılarının derdi, sadece katı laikliğin dayatmalarından kurtulup modernleşmiş İslami hayat tarzlarını yaşamaktır.

Murat Belge: Gerçek laiklikten yanayım, baskılara karşıyım. Dini cemaate vermeli, her türlü dinsel faaliyeti cemaat yürütmeli. Dini okul açabilmeli. Bana Tevhid-i Tedrisat çok önemli gelmiyor. Sivil toplum kendi eğitimini mümkün mertebeye üstlenmeli. (...) Birakalım İslamcı kesimler dini eğitimini nasıl istiyorsalar öyle yapsınlar (akt. Şaylan, 1990c: 6).

Devletin tümüyle laikleştirilmesiyle birlikte dinin de devlet dışına çıkarılması ve cemaate, bir başka deyişle sivil topluma bırakılması daha doğru olmaz mı? (Cemal, 1990d: 19).

Çakır, devletin dinden elini çekmesi olarak tanımladığı projenin bugüne değin toplumda pek az destek bulması karşısındaki hayretini şu sözlerle dile getiriyor: "Gariptir ki bir politik ideoloji olarak İslam'ı ve politik İslamcı yapılanmaları güçsüzleştirecek; bir din olarak İslam'ı, laikliği ve sivil toplumu güçlendirecek böyle bir ütopyaya az sayıdaki solcu ve İslamcı aydın dışında gönül veren yok (akt. Alpay, 1990a: 17).

Şeriatçılık, resmî ideolojinin dayattığı ve bir gerçekliğe sahip olmayan bir korku olduğuna göre laiklik, daha sivil toplumcu bir yerden kurgulanmalıdır. Bunun yolu da hem devletin sahiden laik olmasını sağlayacak hem de sivil toplumun güçlenmesini sağlayacak politikalarda aranır. Yükselen entelijansiyaya göre hakiki anlamda bir laiklikten bahsedebilmek için devletin, din işlerinden bütünüyle elini çekmesi gerekir. Devletin din üzerinde kontrol arzusunun cismanileştiği Diyanet İşleri Başkanlığı lağvedilmeli, din işlerine herhangi bir bütçe harcanmamalı ve bunun için vergi toplanmamalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın lağvedilmesi talebini, neoliberal dönüşümün özelleştirme vurgusuyla beraber düşünmek gerekir. Neoliberalizmin iktisaden kutsadığı serbest teşebbüsün, siyasal düşüncede sivil toplum kavramsallaştırması ile karşılık bulduğundan bahsetmiştik. Nasıl ki özelleştirmeler, refah devleti kapitalizminin ataletini ve şişkinliğini ortadan kaldıracaksa sivil toplum da ceberut devletin iktidarını sarsacak ve demokratik bir toplumu mümkün kılacaktır. Devletin din üzerindeki kontrolünü bırakması, İslamcılarını; sivil toplumda yer almaları, politik öznelliğe sahip olmaları ve çoğulcu bir demokrasinin kurumsallaşmasıyla eşlenir.

Cumhuriyet rejiminin laiklik temelinden sarsılmasından korkanların her şeyden önce demokrasiye sahip çıkmaları gerekir. Laiklik, vicdan özgürlüğü ve demokrasi iç içedir, birisinden verilen ödün diğerini zaafa uğratar. (...) Sadece görüntülere bakıp 'laiklik elden gidiyor' diyen kafa ile 'din elden gidiyor' diyen kafa arasında acıdır, ama çağdaşlık açısından pek bir fark yoktur (Cemal, 1986: 8)

Ülkemizde bugün laik ve anti-laik İslamcı kesimler arasındaki gerilim gittikçe yükseliyor ve bu gerilimin siyasal sistemde yeni bunalımlara yol açma olasılığı,

demokrasiden yana olan herkesin üstünde dikkatle durması gereken bir noktadır. (...) Bu çerçevede, tarafların bir uzlaşma zemininde buluşmasından başka bir çare yoktur. Devlet, bütünleştirici ve demokrasi üstünde uzlaştırılması şart ortak bir platform olmalıdır. Bunun ilk adımı tarafların birbirlerini tanımaları, farklı düşünceleri öğrenmeleri ve tahammül etme alışkanlığı edinmeleri olacaktır (Cemal, 1990e: 1,19)

Ruşen Çakır: Türkiye’de etkin bir sivilleşme ve demokratikleşme yaşıyor, insanlar bunları talep ediyorlar. Bu sivilleşme ve demokratikleşme, dindarların kültürel yaşama etkin bir biçimde katıldığı bir ortamda yürüyor ve kaçınılmaz olarak dindarları da etkiliyor. Türkiye’de yerleşik iktidar grupları var. Bunlar kültürel de dahil olmak üzere her türlü iktidarı elde tutuyorlar, örneğin hemen hemen değişmeyen tezlerle yıllardır kültürel iktidarlarını sürdürüyorlar. Şimdi bunların karşısına rakiple çıkıyor. Ben İslamcıları da rakipler içinde sayıyorum. Yerleşik iktidar grupları hiçbir bedel elde ödemedi elde ettikleri iktidarı yitirmeye başladıklarını görüyorlar ve bunu engellemeye çalışıyorlar.

Fehmi Kuru: Daha önceleri Türkiye’de moda dinsizlik olduğu için o dönemin gereği devlet yüksek mevkilerinde dindarlar bulunmuyordu. Dindarlar, odacılık ve kapıcılık yapıyorlardı. Şimdi ise genel müdür oluyorlar, profesör oluyorlar, AYM üyesi oluyorlar ve dindar kimliklerini muhafaza ediyorlar. Sıkıntı da birilerinin bu gelişmeden rahatsızlık duymalarından kaynaklanıyor (akt. Şaylan, 1991d: 4).

Dindarlığın ve/veya İslamcılığın artan kamusal görünürlüğüne paralel olarak sivil toplumcu İslamcılık tarifinin yaygınlaşması, laiklik temelli bir reaksiyonu beraberinde getirir. Daha sonra ulusalcılık olarak tarif edilen siyasal akımı meydana getirecek bu reaksiyonerlik, yükselen entelijansiya tarafından kaybedilen hegemonyanın ardından yakılan bir ağıt olarak algılanır. Buna göre tabu kırıcılığın yarattığı heyecan, siyasal ve sosyal alana da yansımakta ve bu yansıma, müesses Kemalist nizamın temsilcilerini rahatsız etmektedir. Bu reaksiyonerlik, yükselen entelijansiyanın hegemonik hale gelmeye başladığını gösterir. Çünkü kurucu olan ve rakibini kendisine göre pozisyon almaya zorlayan, sivil toplumculuktur. Sivil toplumculuk, müesses olanı eleştirme iddiasıyla muhalif; tartışma belirleyen ve rakibini pozisyon almaya zorlayan nitelikleriyle hegemonik hale gelmiştir (Yalman, 2002: 7).

Bu hegemonyanın en büyük delili, laiklik vurgusu üzerinden dile getirilen hassasiyetlerin, yükselen entelijansiya tarafından ciddiye alınmamasıdır. Laiklik vurgusundan temellenen reaksiyonun ciddiye alınmamasının tek sebebi, bu

reaksiyonun kültürel iktidarla ilişkilendirilmesi değildir. Hasan Cemal'in ifadelerinde görüldüğü üzere laiklikten dem vuranlar, demokratlığı önemsememekle itham edilir. Bu ithamın dayanağı, sivil toplumcu tarih okumasından hareketle içselleştirilen Türkiye'nin hiçbir zaman laik olmadığı ve sözü edilen laikliğin devletin ideolojik aygıtından başka bir anlam ifade etmediği argümanlarıdır. O halde yükselen entelijansiya için Kemalist laiklik tanımında diretenler, demokrasiyi içselleştirmemiştir ve bu nedenle diyaloga girmeye değmezler. Kemalistler için de liberaller; şeriat tehlikesini hafife alan, Kemalizm düşmanlığından gözleri kör olmuş ve gizli ajandalara sahip kimselerdir. Bu peşin hükümlerle dolu kutuplaşma, iki cenah arasındaki diyalog imkânını iyice zorlaştırır.

Nitekim *Dördüncü Cumhuriyet*, liberaller ve Kemalistler arasındaki diyalogsuzluğun ironik mekânı olarak karşımıza çıkar. Bu diyalogsuzluk, karşılıklı paylaşılan bir tür düşmanlığa dönüşür. Orta Doğu Muhabiri Cengiz Çandar'ın gazeteden ayrılmasına neden olan süreç, bu düşmanlığın bir örneği olarak verilebilir. Çandar, *Nokta Dergisi'ne* verdiği mülakatta "Batılılar, "İran'ın kaybından sonra sıra Türkiye'de mi?" sorusunu biraz safça sordular. Bu sorunun en doğru cevabını da ilericilerde buldular. Türk ilericileri, toplumun en safdilli ve siyasi sorunları en az kavrayabilen kesimi. Bu iki unsurun birleşmesiyle abartılı bir "irtica hortluyor" kampanyası başladı" der (akt. Ongun, 2006: 57). Doğrudan gazetenin sol Kemalist kanadını hedef alan bu demecin ardından gazetede kıyamet kopar. Çandar, "Siz yaşamaya devam edin İlhan Selçuk sansürü altında" diyerek gazeteden ayrılır (akt. Cemal, 2005: 195).

2.5.2. Güvenlik-Demokrasi Kıskaçında Kürtler

Seksenler ve doksanlar, İslamcılığın yanı sıra Kürt kimliğinin de kamusal ve siyasal görünürlüğünün arttığı bir döneme denk düşer. Tıpkı İslamcılık

tartışmalarında olduğu gibi Kürt meselesinde de demokrasi, sivil toplum ve terörizm tartışmaları iç içe girer. Fakat Kürt ayrılıkçılığı iddiasındaki terör eylemleri, Kürt meselesinin tartışılmasını daha çetrefilli bir hale getirir. Bir taraftan terör eylemleri, Kürt meselesinin tartışılmasını zorlaştırırken diğer taraftan Kürtlerin siyasi, sosyal ve ekonomik talepleri artık göz ardı edilemeyecek bir raddeye gelmektedir. Güvenlik kaygısı ve demokratik taleplerin kısılcacında öncelikle Kürtlerin alternatif tarihi yazılır.

Sivil toplumcu tarih okumasının İslamcılığı ele aldığı motivasyonlar, bu okumanın Kürt kimliğine yaklaşımında da gözlemlenir. Kürt kimliği, çeperden merkeze yürüyerek müesses olanı yıkacak ve demokratikleşmeyi mümkün kılacaktır. Buna göre Kemalist ulus inşacılığı, asimilasyoncu ve zorbadır. Seksenlerle birlikte iyice alevlenen Kürt meselesini yaratan Türk kimliği üzerine ulus tarifi yapan ve Kürtleri dışlayan Kemalizm'dir. O halde Kürt meselesinin çözümü için önce Kemalist ulus inşacılığı mahkûm edilmeli daha sonra yeni bir toplum sözleşmesi mümkün kılınmalıdır. Yeni toplum sözleşmesinin mümkünatı, ancak eskisinin bütünüyle reddedilmesinde görülür.

Bu sivil toplumcu tarih okuması, *Dördüncü Cumhuriyet'in* köşelerinde sık sık yer bulur. Halkın Emek Partisi Milletvekili İbrahim Aksoy, Kürt sorununu 12 Eylül ile başlatan ya da Osmanlı mirasıyla ilişkilendiren yaklaşımlara karşı çıkar. Ona göre o tarihe kadar hâlâ yürürlükte olan Şark Islahat Planı, Kemalizm'in kendi kendine bir Kürt sorunu yarattığının delilidir (akt. Şaylan, 1991e: 14). Buna ek olarak Vecihi Timuroğlu'nun *Dersimli'nin Kimlik Bilmecesi* (1991a: 14), *Tunceli Kanunu ve Sorumsuz Savaş* (1991b: 14), *Dersim İstikametinde Şiddetli Taarruz* (1991c: 14) ve *Uçaklar Dersime Bomba Yağdırdı* (1991d: 14) başlıklı yazılarından oluşan serisi de yeni tarih okumasının *Cumhuriyet'te* yankı bulmaya başladığını gösterir. Artık Kürt meselesinin tarifi ve tartışması, entelijansiya içinde öyle popüler bir hale gelir ki İlhan Selçuk, bu popülerliği köşesinde " Meğer ne de çok Kürt varmış çevremizde! Birdenbire herkes Kürt

mü kesildi? Gerçekten Kürt dostlar pek yakında zorlanacaklar, alçakgönüllü olanlar Kürtlüklerini gizlemek zorunda kalacaklar ve diyecekler ki “Vallahi Kürdüm ama yanlış anlaşılmasın ya da övünmek gibi olmasın diye söylemiyorum” diyerek alaya alır (1991d: 2). Selçuk’a göre Kürt meselesini kendine dert edinenlerin çoğu, sahici değildir sadece entelektüel moda olduğu için öyle gözüküyorlardır.

Bu rengarenk mozaikten, yüzyılın başında çöken bir imparatorluğun kalıntıları arasından ulusal bir devlet kurmak; ırkçılık temeline dayanmayan bir Türklük bilinci yaratmaya çalışmak ve laik bir cumhuriyetin temelini atmak kuşkusuz bir devrimdir. (...) Her devrim gibi bağımsızlık savaşıyla birlikte gelen Cumhuriyet devriminin de aşırılıkları, çocukluk hastalıkları, hataları olmuştur. (...) Bu saptama yapılırca tabii akla gelen ilk Kürt kökenli Türk vatandaşları oluyor. Yeni bir ulus hayata getirmek için Kürtlerin yok sayılmasını anımsamak gerekiyor. (...) Bu konuda izlenmiş olan resmi politikalar yanlışlarla doludur. O yüzden yakın tarihimizde trajik olaylar yaşanmıştır. (...) Evet, Türkiye Cumhuriyeti; üniter, tekil bir devlettir ve öyle kalmalıdır. Resmi dili, resmi eğitim dili Türkçe’dir ve öyle kalmalıdır. Lozan’la çizilen sınırları içindeki toprak bütünlüğüne dokunulmamalıdır. Ama bütün bunların da günümüzde ancak demokrasi ve insan haklarıyla korunabildiği bilincine artık varılmalıdır (Cemal, 1991b: 1,17)

Farklılıktan korkulmaz demokrasilerde. Çünkü bilinir ki farklılık bir toplumun dinamizmidir, onu ileriye götüren bir motor gibi çalışır. (...) Ülkemizde ise yıllardır farklılıktan, çoğulculuktan ürken bir resmi anlayış geçerlidir. Yasaklar ve tabularla cendereye sokulur insanlarımızın yaşantısı. Devlet sanki bunun için vardır. (...) Demokrasi korkusudur bunun adı. (...) Kürt sorunu konusunda bugüne değin resmi yaklaşımlardan ayrılmayanlar rapora önyargılarla, kuşkuyla, korkuyla yaklaşmaktalar. Oysa düşünceleri gerekir. Bunca yıldır izlenmiş olan resmi politikalar sorunu çözmemiş, tam tersine bugünkü içinden çıkılmaz duruma getirmiştir. (...) Tabulardan, yasaklardan sıyrılarak özgürce düşünüp tartışabilmeliyiz Güneydoğu sorununu. (...) Bu bakımdan alışlagelmiş, resmi klişe ve yaklaşımlara pek dayanmayan SHP raporu, yineliyoruz olumlu bir platform sayılmalıdır (Cemal, 1990f: 1,17)

Kıbrıs gibi Kürt sorununun da çözüm yoluna girmesi ülkemizin iç ve dış engellerini olumlu yönde etkileyecektir. İnsan haklarıyla ilgili boyutu nedeniyle Türkiye’nin bir yandan ABD Kongresi, Avrupa Konseyi, Avrupa Parlamentosu, BM gibi platformlarda başı dertten kurtulacak, öte yandan saygınlığı artarken imajı düzelecektir (Cemal, 1991c: 17).

Gazetede bir yandan Kürtlerle ilgili sivil toplumcu tarih okumaları yer bulurken diğer yanda Uğur Mumcu, Şeyh Said İsyanı’nın emperyalizmle ilişkisini köşesine taşımaktadır. Bu çapraz ateş karşısında Hasan Cemal, alternatif tarih tartışmalarında sahiplendiği tutumu, Kürt meselesinde de sürdürür. Cemal’e

göre Kemalist ulus inşası sürecinde yapılan anlaşılabilir fakat hatalı olan politikalar, artık bütünüyle sürdürülemez bir hâle gelmiştir. O halde Kürt meselesi, artık paradigmatik nitelik kazanmış olan çoğulcu demokrasi içinde çözümlenmelidir. Farklılıktan çekinilmemeli, aksine farklılık; demokrasiye dinamizm ve heyecan katacak bir olgu olarak benimsenmelidir. Ayrıca Kürt meselesi, Kıbrıs sorunuyla birlikte Türkiye'nin önündeki en büyük uluslararası sorunlardan biridir. O hâlde bunlardan "kurtulmak", Türkiye'nin uluslararası alanda önünü açacak ve daha çok sözü geçen bir ülke olmasını sağlayacaktır. Kürt meselesini Kıbrıs sorununu ile birlikte ele alan ve bu ikisini Türkiye'nin uluslararası alanda bilhassa Batı'da önünü tıkayan meseleler olarak gören bu liberal söylem, esas olarak fazla güvenlikçi bulunan geleneksel Türk dış politikasını hedef alır. Sırttaki kamburlardan kurtulup parçası olmak istenen Avrupa Ekonomi Topluluğu'nun ve daha sonra Avrupa Birliği'nin, liberallerin gözünde iç politikayı değişime mecbur kılacak dış politika kaynakları olarak belirlediğini unutmamak gerekir (Uzgel, 2022: 157-161). Doksanlarla birlikte belirginleşen bu post-Kemalist dış politika söylemi, Türkiye'nin gelecek yıllarına damgasını vuracaktır.

3. BÖLÜM

TARİHİN SONU, KEMALİZM'İN SONU

Dördüncü Cumhuriyet'te on yılı aşkın süren soğuk savaş, 1991 genel seçimleriyle birlikte sıcak savaşa dönüşür. Olayların fitilini ateşleyen, Osman Ulagay'ın 22 Ekim 1991 tarihli “*Seçmen İçin DYP ve ANAP Koalisyonu mu?*” başlıklı yazısı olur. Ulagay, bu yazısında genel seçimlerden birinci parti olarak çıkan Doğru Yol Partisi ile iktidarını kaybedip üçüncü sıraya kadar gerileyen Anavatan Partisi'nin koalisyon yapmalarının, iki partinin ekonomik politikaları benzeşmesi nedeniyle daha mantıklı olacağını dile getiriyordu (1991a: 16). Gazetenin sol Kemalist kanadının, Ulagay'ın köşe yazısına tepkisi sert oldu. Uğur Mumcu, DYP-ANAP koalisyonunu sermaye çözümü olarak yorumlarken (1991c: 19) İlhan Selçuk, halkın dörtte üçünün iki dönemdir ülkeyi yöneten ANAP'ı artık istemediğine dikkat çekiyordu (1991e: 2). En sert tepki ise Ali Sirmen'den geldi. Sirmen, köşesinde isim vermeden Ulagay'ı seçimden çok önce kararlaştırılmış TÜSİAD formülünü Babıali'de yaygınlaştırma projesinin bir parçası olmakla ve çoğunluğu azınlığa feda etmekle suçladı (1991a: 3). Bu yayılım ateşi üzerine Ulagay, bu kez “*Hükümeti SHP Kurmalı*” başlıklı alaycı bir köşe yazısı yazar ve şu ifadeleri kullanır.

Meğerse böyle yapmakla müthiş bir günah işlemiş, dünya çapında bir komplonun parçası haline gelmişim. (...) DYP-ANAP koalisyonunu isteyenler; Türkiye'nin demokrasiye geçmesini, ezilmiş kesimlere sosyal yardım yapılmasını istemiyormuş. (...) Durum vahim. Ben de bu komplonun bir parçası olmuşum. Ya büyük patronlarla görüşüp anlaşarak işlemişim bu günahı ya da onların düşünce tarzı o kadar işlemiş ki ruhuma farkına varmadan bu işe alet olmuşum. Durumu kurtarmak ve temize çıkarmak için mutlaka günah çıkartmam gerekiyor. (...) Evet muhterem büyüklerim, ben bir günah işlediğimi itiraf ediyorum ve DYP-ANAP koalisyonu kurulması önerisine, şu andan itibaren şiddetle karşı çıkıyorum. Bence hükümeti tek başına SHP kurmalı, diğer partiler ülkenin selameti ve demokrasinin geleceği için SHP hükümetini açıktan desteklemelidir. Millet, vatan sevgisi bunu gerektirir. Var mı başka önerisi olan? Bir sol çeker, yakarım vallahi! (Ulagay, 1991b: 13)

Osman Ulagay, gazetenin sol Kemalist kanadını tiye aldığı bu köşe yazısıyla da sınırlı kalmaz ve bir sonraki köşe yazısında "DYP-SHP koalisyonunu kim neden istiyor?" diye sorarak bu tez boyunca tarifi yapılan neoliberal çerçeve içinden sol Kemalistler'i ekonomi bilmemekle suçlar (1991c: 11).⁶³ Ayrıca Ulagay'ın kendisini hedef alanları, paranoyaklık ve komploculuk üzerinden alaya alması, Popperci yaklaşımın yükselen entelijansiyaadaki varlığına işaret eder. Çalışma boyunca defaatle gösterildiği üzere solculuğu, dogmatizm ve komploculukla eşlemek, yükselen liberal entelijansiyanın ayırt edici özelliklerinden biridir. Ulagay'ın doğrudan sol Kemalistleri hedef alan bu satirik yazısından sonra ipler kopma noktasına gelir ve gazetede on yıldır süren üstü kapalı savaş, artık tarafların birbirini doğrudan hedef aldığı bir aşamaya taşınır.

Türkiye'de son yıllarda serbest piyasa fetişizmi yaratıldı. Bu serbest piyasanın ne olduğu ne olmadığı bile tartışılmadan bu konuya sınımsız sarılındı. (...) Serbest piyasa bir çeşit slogan oldu. (...) Yakın tarihimizdeki olay ve oluşumlardan tıpkı çıkarılan yasalar, yasa gücündeki kararname ve tebliğler gibi habersiz olduklarından devletçilik ile İttihatçılığı birbirine karıştırdılar. (...) Yaşasın serbest piyasa, yaşasın emek gelirlerini geriletip sermaye gelirlerini arttıran liberalizm, yaşasın iş adamları, yaşasın ANAP ve TÜSİAD; kahrolsun İttihatçılar ve devletçi Kemalistler... (Mumcu, 1991d: 1,17).

Bu ortamda son yıllarda Türkiye'de yeni bir siyasal paranoya ortaya çıktı. Bu yeni saplantı piyasa ekonomisi fetişizmi ile Kemalizm düşmanlığıdır. Bu da entelektüel görünüşlü yeni McCartizm'dir. (...) Özal'ın getirdiği emir-kumandan ekonomisi ve keyfi devletçiliğe karşı çıkan herkes ya cuntacı ya da darbeci Kemalist ya da İttihatçı diye suçlanıyor. Özal'a ve ANAP'a karşı çıktınız mı, tamam! Sivil toplum düşmanısınız... Kemalist darbe hazırlıyorsunuz... Cuntacısınız... İttihatçısınız... (...) Televizyonlarda, gazetelerde, dergilerde yaygın ateşi ile karşılaşıyorsunuz. Bu entelektüel yeni McCarticilik bu propaganda ve ideoloji şiringası biz sosyal demokratları da etkiliyor ki onlar da koroya katılıyorlar. (...) Piyasa ekonomisinin karşıtı Kemalizm midir? (...) Bu yeni McCartizm bir emek ve emekçi düşmanlığına dönüşüyor. Solun bittiği, tükendiği sevinç çılgınlıkları ile ilan ediliyor. Yılgınlığın teslim aldığı kalelerde de bir panik var (Mumcu, 1991e: 1,19).

⁶³ 1991 kopuşundan 3 yıl sonra kaleme aldığı kitabında Ulagay, " Onlar için önemli olan, SHP'nin her ne pahasına olursa olsun iktidar ortağı olmasıydı. 1991'de kimilerince günah sayılan öngörüm, adım adım gerçekleşti" diyecektir (Ulagay, 1994: 17-8).

Uğur Mumcu'nun gazetede patlak veren Ulagay krizinin peşine yazdığı bu iki köşe yazısı, bu çalışma boyunca bahsedilen yükselen liberal entelijansiyanın öncü tariflerinden biri olarak değerlendirilebilir. Görüldüğü üzere Mumcu, yükselen liberal hegemonyadan duyduğu rahatsızlığı, onu ellilerde ABD'de gerçekleşen komünist avına ve komünizm paranoyasına benzeterek dile getiriyor. Buna göre daha ne idüğü belirsiz olan bir serbest piyasa tanımı kutsallaştırılmakta ve bunun aleyhine en ufak laf eden herkes, İttihatçı ve Kemalist olmakla suçlanmaktadır. Tek başına İttihatçı ve Kemalist olmanın bir entelektüel ayıp olarak konumlandırılması bile liberal fikriyatın eriştiği hegemonyaya dair fikir verir. Bu çerçevede Uğur Mumcu, yükselen liberal entelijansiyanın motivasyonlarını doğru tespit etmekte ve bu entelijansiyanın Kemalizm'le antagonistik bir savaş verdiğini saptamaktadır.

Cumhuriyet'in 68. Yıldönümünde sanki Cumhuriyet'in temelleri çatırıyor. (...) Lozan mı? Hadi canım sen de! Sevr çok daha iyiydi... Atatürk mü? Elleri kırılıydı da Cumhuriyet'i kurmaydı altı yüzyıllık imparatorluğun köküne kibrit suyu etti... Türkiye Cumhuriyet'i devleti mi? Fırat'ın ötesine geçemez... Kemalizm mi? Ha ha he he artık Özalizm var. Bağımsızlık mı? Azerbaycan, Türkistan, Özbekistan hatta Letonya, Estonya, Litvanya için iyidir; bize yaramaz. Hukuk devleti mi? Demokrasi mi? Boşver şimdi; borsaya bak, dövize bak, dış kredilere bak sen! Sosyal adalet mi? Hıh hıh, ben zenginleri severim; fakirden bize ne hayır gelir? Kıbrıs mı? Bıktırdın birader, bu iş uzadıkça uzadı. Ver kurtul. Şeref, haysiyet, insanlık mı? Sen paraya bak! Şeref kaç para? Ülke bütünlüğü mü? Hay başında paralansın bütünlük! Güneydoğu'da ancak memetler ölür, şimdi insanın canını sıkma sırası mı? Fikir adamı cezaevinde tutuklu yatar, gazeteci yargılanır; ben keyfime bakarım, bilançoma bakarım. Modası geçmiş şeylerden söz açma bana! (...) Bizim gazetemizin adı Cumhuriyet! Biz Türkiye Cumhuriyeti'yle var olduk. Modası geçse de Cumhuriyetçiliği savunacağız (Selçuk, 1991f: 2).

Türkiye'de cumhuriyet devriminin kazanımları olan; laiklik, ulusçuluk, devrimcilik gibi kavramsal şimdi sol gösterip sağ vuranların da katılımıyla teker teker ortadan kaldırılmaya çalışılıyor (Sirmen, 1991b: 3)

Bazı kişiler, SHP'nin yenilgisini Kemalizm'i savunmakta buluyorlar. Oysa SHP'nin yenilgisi; Kemalizm'i gereği gibi benimsememiş, Altı Ok'a bambaşka anlamlar vermeye kalkmış, yalnızca bir takım etkili yerleri ele geçirmek başka bir şey düşünmeyen gerçek bir ideolojiden yoksun üyelerinin yol açtığı ideoloji yoksunluğunun; (...) kısaca Kemalist devrim ilkelerini dışlamasının acı bir sonucudur (Akbal, 1991c: 2)

Yükselen liberal kuşağın hegemonyasından ve bu hegemonyanın Kemalizm'i hedef tahtasına oturmasından rahatsız olan sadece Uğur Mumcu değildir. Ulagay'ın yazısından sonra sol Kemalistler'in gazetede bahsettiği yegâne konu, liberalizmin yükselen hegemonyası olur. Zira bu hegemonya, artık sadece geleneksel solu hedef almamakta, sol ile birlikte Kemalizm'i de demode ve arkada bırakılması gereken alışkanlıklar olarak tarif etmeye başlamıştır. Hatta SHP'nin 1991 genel seçimlerindeki başarısızlığının sebebi olarak da Kemalizm'i gösteren yerleşik bir entelijansiya vardır. Bu taarruz karşısında adını rejimden alan gazetenin, reaksiyoner bir tavır alması ve rejimin müdafaasına girişmesi beklenebilir bir tutumdur. Nitekim Uğur Mumcu'nun, İlhan Selçuk'un, Oktay Akbal'ın ve Ali Sirmen'in yukarıda paylaşılan alıntıları, bu müdafaa refleksinin örnekleridir. Öte yandan bu çalışma boyunca tarif edildiği üzere *Dördüncü Cumhuriyet*, gazetenin Kemalist kadrosundan ibaret değildir. Bir tarafta yeni entelijansiyaya karşı verilmek istenen reaksiyon diğer yanda ise bu reaksiyonun müsebbipleri aynı çatının altındadır. Artık geri dönülemez bir noktaya gelinmiştir ve *Dördüncü Cumhuriyet*, yükselen liberal entelijansiya ile eski kuşak sol Kemalistleri bir arada taşıyabilen çatı olma niteliğini yitirmiştir.

Nitekim gazete, bu köşe yazılarıyla çalkalanırken arka planda da kılıçlar çekilmiştir. Nadir Nadi; başyazarlığı, imtiyaz sahipliği ve adıyla *Cumhuriyet Gazetesi'nin* ayrı düşünülmesine imkân bırakmayan özgül ağırlığıyla gazetenin birbirinden giderek kopan uçları arasında bir denge rolü oynuyordu. Kendisi de oynadığı rolün farkında olmuş olmalı ki 29 Ağustos 1991'deki ölümünden önce bir yayın kurulunun oluşturulmasına öncülük eder. Fakat kaderin cilvesi, oluşturulan yayın kurulu; beraberliği mümkün kılmak bir kenara kopuşu daha da hızlandıran bir rol oynayacaktır. Ulagay'ın yazılarından rahatsız olan gazetenin sol Kemalist kanadı, yayın kurulu toplantısında Osman Ulagay'ın köşe yazılarının azaltılmasını ve sadece ekonomik konularda yazmasını talep eder. Hasan Cemal'in yoğun itirazlarına karşın yayın kurulunda çoğunluğa sahip sol Kemalistler'in teklifi kabul edilir. Bunun üzerine Cemal, yayın kurulunun sadece

tavsiye niteliğinde karar verebileceğini dile getirerek konuyu yönetim kuruluna taşır. Yönetim kurulunda müessese müdürü Emine Uşaklıgil'in annesi Leyla Uşaklıgil'in ikna edilmesi neticesinde sol Kemalistler'in Ulagay hakkındaki talebi reddedilir. Bu karar, sol Kemalistler tarafından bir tasfiye hareketi olarak yorumlanır. Hatta Cemal'in iddiasına göre Uğur Mumcu, "Hasan Cemal; çizmelerimi çektim, Kuvayı Milliye şapkamı giydim, elimde kılıç. Hodri meydan!" diyerek meydan okur (akt. Cemal, 2005: 425). Mumcu'nun ifadesi, gazetede ki çatışmanın denk düştüğü anlam dünyasını yansıtmaya açısından ilginçtir. İlhan Selçuk, Uğur Mumcu, Oktay Akbal, Ali Sirmen başta olmak üzere toplamda seksen kişi gazeteden ayrılır. Fakat bu ayrılık, meselenin tatsız bir şekilde çözülmesinden ziyade ayrışmanın çok daha sert bir şekilde Türkiye gündemine oturmasına neden olacaktır.

Nadir Nadi'nin ölümüyle birlikte anlaşılabilir darbe kararı alınmıştı. Bunu ben sineye çekecek miydim? Çekeceğimi sandılar, yanıldılar. Vazo maalesef böyle kırıldı! (Cemal, 2005: 417).

3.1. KIRILAN VAZO

Hasan Cemal'in vazo metaforuyla tarif ettiği *Dördüncü Cumhuriyet'in* vazo niteliğini sürdürmez hâle gelmesi, elbette sadece ideolojik farklılıklarla açıklanamaz. Müessese müdürü Emine Uşaklıgil'in ifadesiyle *Dördüncü Cumhuriyet'teki* kopuş, bir yönetim sorunu olmaktan öte "siyasi içeriği ile iç içe geçmiş olarak hem bir kuşak kavgası hem bir iktidar kavgası hem de bir aile kavgasını" içeren geniş kapsamlı bir çatışmaya denk düşmekteydi (2011: 433). Gazetede ki liberal entelijansiyanın Kemalistler'e göre daha genç bir yaş aralığında toplandığından ve Hasan Cemal'in "şeker abiler" olarak tarif ettiği grupla yükselen liberal entelijansiya arasında bir çeşit denetleyici kuşak-

yükselen kuşak gerilimi olduğundan bahsetmiştik.⁶⁴ Bu gerilim, politik farklılıklardan gündelik yaşam pratiklerine kadar sirayet eden bir muhtevaya sahipti. Böylesine yoğun ve katmanlı bir gerilim içinde birlikte bir iş yürütebilmek kolay değildir. İlaveten bizzat bir kurum olarak *Cumhuriyet Gazetesi*, seksenlerin rüzgârı karşısında bir kimlik krizi yaşamaktadır. Gazetede uzun yıllar görev yapmış karikatürist Tan Oral'ın ifadesiyle " 91 çatışmasının altında yatan asıl neden; rakibi olmayan, tek başına bir misyon üstlenmiş bir gazetenin; koşulların değişmesiyle birdenbire ne yapacağını" bilemez hale gelmesidir. Bir başka deyişle "(...) gazetenin bir köşe yazarının aykırı bir fikir ortaya atması değil, işlevsiz kalan bir gazetenin kendi bunalımıdır" (akt. Karaca:1994: 247-8). Bütün bunların üstüne gazetenin hisselerini paylaşan Uşaklıgil ve Nadi hanedanlarının gerilimi de eklenince "vazonun kırılması" kaçınılmaz olur. Öte yandan gazetenin iki kanadı da 1991 kopuşunu tarif ederken ideolojik farklılıkları öne çıkarır. Nitekim bu çalışmayı mümkün kılan da bütün bu gerilimin temelindeki ideolojik vurgulardır. *Dördüncü Cumhuriyet'in "kırılan vazosu"*, dönüştürücü piyasacı ideolojiyle reaksiyoner sol Kemalizm'in (daha sonra ulusalcılığın) diyalog imkânının olmadığını gösterecek ve bu iki akım arasındaki çatışma, Türkiye'de siyasetin jargonunu belirleyen başlıca unsurlardan biri haline gelecektir. Dönemin yaygın tabiriyle Kemalistler ve "Cemalistler" arasındaki mücadeleye eski ve geleneksel olanla yeni ve moda olanın çekişmesi damgasını vurur (Cemal, 2005: 465).

Benim yıllardır bütün arzum vazonun kırılmasını önlemektir. Cumhuriyet'te eski ile yeninin sentezini kurmaya çalışmaktım. Kimi zaman yakın çevremde ince kalın alaylara hedef olmayı göze alıp dengeleri korumaktım. (...) Cumhuriyet, Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrası Yunus Nadi eliyle 1924'te çıkarken bir misyon gazetesiydi. Atatürk'ün yüzü Batı'ya dönük Cumhuriyet Devrimi'ni savunuyordu Cumhuriyet

⁶⁴ Gazetede ki yükselen kuşak- denetleyici kuşak geriliminin çarpıcı bir örneği, İlhan Selçuk'un Hasan Cemal'in "Cumhuriyet'i Çok Sevmiştim" kitabına cevaben kaleme aldığı ve Cemal'i vefasızlıkla suçladığı şu satırlarda gözlemlenebilir: "Çünkü Hasan'ı gazeteciliğe Yön dergisinde ben başlattım. Cumhuriyet Gazetesi'ne girmesini sağladım. Cumhuriyet Genel Yayın Müdürü olmasını da Nadir Nadi nezdinde ben sağladım. Cumhuriyet Gazetesi'nde yazmaya başlamasını da ne yazık ki ben sağladım. Bu yoldaki rolümün ne olduğunu, rahmetli Uğur Mumcu şöyle dile getirmişti: "Herkes yazmak için ilham bekler, Hasan ise İlhan bekler." Evet, suç bende!" (akt. Ongun:2005:30). Bir diğer çarpıcı örnek yine İlhan Selçuk tarafından dile getirilir : "70'li yıllarda 68'lileri Cumhuriyet'te yönetime getirmek, yaptığımız önemli yanlışlardan biridir. Nadir Bey'i bu yolda ikna etmemiz hatadır, bu yolda hepimizin kusuru vardır. Ama, kendimizi savunmak için diyebiliriz ki: Bu kadar ateşli devrimci görünen gençlerin, birtakım çıkarlar ve hırslar uğruna döneceklerini, döneceklerini nereden bilebilirdik (akt. Ongun, 2006: 145).

gazetesi. (...) İkinci Dünya Savaşı'ndan, 1945'ten sonra buna demokrasi boyutu eklendi. Cumhuriyet gazetesinin tarihinde ikinci aşamaydı bu. Berlin Duvarı'nın yıkılması, Sovyetlerin tarihe karışmasıyla birlikte bugün dünyada zafer demokrasi cephesinin olmuştu. Bu da Cumhuriyet'in üçüncü aşaması olmalı diyordum. (...) Misyon gazeteciliği yerine gazete gibi gazete olmalıydı. Ve parti gibi gazete olmayı bırakmalıydı (Cemal, 2005: 410).

Cumhuriyet'te vazo neden kırıldı sorusunun ikinci yanıtı, Türkiye'de ve dünyada laiklik ve demokrasiye bakıştan kaynaklanıyor, İlhan Selçuk; çok partili demokrasiye de Türkiye'nin Batı dünyası içinde yer almasını da Türkiye'nin Avrupa Birliği yolunu da Türkiye'de pazar ekonomisini de hiç sevmeydi. 1989'da Berlin Duvarı'yla birlikte komünizmin çöküşü de İlhan Selçuk'u fazlasıyla rahatsız etti. Sovyetler Birliği'ne toz kondurmazdı. İlhan Selçuk'a göre Atatürk de son tahlilde demokrasiden yana değildi, Türkiye'de 1945'te çok partili rejimle birlikte demokrasiye değil karşıdevrim sürecine adım atılmıştı. İlhan Selçuk çizgisi buydu. Hiç değişmedi. Genel yayın müdürü olarak benim ve benim arkadaşlarımın Türkiye ve dünyaya bakışlarına ters bir çizgiydi bu (Cemal, 2005: xvii).

Yukarıdaki alıntılarda görüldüğü üzere Hasan Cemal, *Cumhuriyet Gazetesi'nin* tarihini bu çalışmadaki gibi sınıflandırmaz. *Üçüncü Cumhuriyet'in* sol fikriyat ile bütünleşik yapısını görmezden gelir ve kendi batılılaşma anlayışı çerçevesinde *Cumhuriyet'i*, her zaman batıdaki "ilerici" trendleri takip eden bir gazete olarak konumlandırır. O hâlde bugün *Cumhuriyet Gazetesi*, tıpkı batıdaki örnekleri gibi belli bir derdi ve misyonu olan bir gazete olmayı bırakmalı ve "çağdaş" bir basın organı haline dönüşmelidir. Cemal'e göre İlhan Selçuk başta olmak üzere diğer sol Kemalistler ile ters düşülen nokta da budur. Onlar batının, hatta bütün kürenin paradigması haline geldiklerine inandıkları liberal piyasacı demokrasinin bir norm olarak kabul edilmesini ve gazetenin bu çerçevede tarafsız bir konum alması gerektiğine inanırlar. Sol Kemalistler ise örnekleri daha önce paylaşıldığı üzere yükselen liberal piyasacılığın hegemonyasından rahatsızdırlar. Liberal piyasacılığın hegemonik karakteri ve solun içinde bulunduğu kriz hali nedenleriyle doğrudan piyasacı demokrasi anlatısına karşı çıkmakta zorlansalar da bir şekilde kendilerini, bu paradigmanın dışında konumlandırmaya özen gösterirler. *Dördüncü Cumhuriyet'in* liberal kanadına göre sol Kemalistlerin karşı devrime dayalı tarih okuması; manipülatif, komplocu ve demokrasi düşmanıdır. Onlara göre bizzat bu karşı devrime dayalı tarih okuması, Türkiye demokrasisinin önündeki en büyük engellerden biridir. O hâlde antidemokratik

elit tutumunun bir yansıması olarak gördükleri bu tarih okumasından vazgeçilmeli ve yirminci asrın sonuna kadar ağır aksak da olsa gelebilmiş Türkiye demokrasisinin küresel demokratik paradigmaya uygun olarak daha sağlam ve çoğulcu temellere oturması sağlanmalıdır.

Geçmişindeki kimi iniş ve çıkışlara karşın Cumhuriyet'in; basınımızda çağdaşlığın, aklın ve bilimin egemenliğini ve çalışan halkın çıkarlarını savunan önemli bir gelenek olduğuna inanıyoruz. İstifaların bu geleneği büyük ölçüde kesintiye uğratan bir kimlik değişikliği anlamını taşıdığını düşünüyoruz. Cumhuriyet'in bu yeni kimliği ile sadece basına değil, yaşamın her alanına egemen olmaya başlayan piyasa ideolojisi doğrultusunda sıradanlaşacağı endişesini tanıyoruz. Ayrılmak durumunda kalan yazarlar ve gazeteciler, Cumhuriyet'le uzun bir geçmişe dayanan bağlarımızın önemli halkalarıydı. Onların kopuşu, bizlerin de kopuşu demektir (akt. Karaca, 1994: 203).

1989-90 dönüşümü, Sovyetlerin dağılması kimilerini etkiledi. Neoliberalizmin patronu Amerika'dır. Öyle bir kuvvet ki artık ona biat etmeli. Ne demek Atatürk'ün kurduğu bağımsız Cumhuriyet? Olsa olsa bölgede Amerika'nın jandarması olabilir. Bu fikirlerle gazete çalkalanmaya başladı (Selçuk, 1996: 119).

Yukarıda paylaşılan birinci metin; sanatçı, akademisyen ve yazarlardan oluşan entelektüel bir grubun *Cumhuriyet'te* yaşanan kopuşa verdiği reaksiyonu yansıtması nedeniyle kıymetlidir.⁶⁵ "Yaşamın her alanına egemen olmaya başlayan piyasa ideolojisinin", *Cumhuriyet'i* de etki altına alması hem gazeteyi içtenlikle benimseyenler için hem de yeterince solcu bulmasalar da muhalif tutumu nedeniyle değerli bulanlar için ürkütücüdür (akt. Karaca,1994: 203). Zira *İkinci Cumhuriyet'in* Demokrat Parti'ye karşı yürüttüğü muhalefet ve *Üçüncü Cumhuriyet'in* sol Kemalist çehresi, gazetenin entelijansiyadaki alımlanmasına damgasını vurmuştur. Bu alımlanma, *Cumhuriyet Gazetesi'ne* aidiyet hissedenler için o kadar keskindir ki gazeteden ayrılanlar, yaptıkları basın

⁶⁵ Metnin imzacıları arasında Aziz Nesin, Gencay Gürsoy, Çoşkun Özdemir, Bilgesu Erenus, Leyla Erbil, Edip Akbayram, Esin Afşar, Müştak Erenus, Sadık Gürbüz, Beklan Algan, Yusuf Ziya Bahadınlı, Asım Bezirci, Behzat Ay, Jale Parla, Cem Karaca, Hasan Kıyafet, Aydın Aydemir, Reha İsvan, Zihni Anadol, Gülsen Tuncer, Nezihe Meriç, Ahmet Leventoğlu, Zuhâl Olcay, Müjdat Gezen ve Tomris Uyar vardır (akt. Karaca,1994: 203).

açıklamasında gazetenin liberal kanadına "Troya'nın atları" diye hitap ederek *Cumhuriyet Gazetesi'nin* geleneğine ihanetle suçlarlar (akt. Karaca, 1994: 214-7). *Cumhuriyet Gazetesi'nin* liberal piyasacı hegemonyayla barışık hâle gelmesi, gazeteyle okuru arasında bir çeşit doku uyuşmazlığa neden olacaktır. Gazetenin idaresinin bütünüyle liberallerin eline geçtiği dönemin sonunu da bu doku uyuşmazlığı getirecektir. 7 Kasım 1991 tarihinde *Cumhuriyet Gazetesi'ni* açanlar, aşına oldukları isimleri aşına oldukları köşelerde bulamayacaktır. Gazetenin liberal kanadının önünde çetin bir sınav belirlemektedir.

3.2. KALAN SAĞLAR, YENİ KALEMLER

Türker Alkan, Haluk Şahin, Gani Müjde, Ümit Kıvanç... Osman Ulagay'ı haftada dört gün üçüncü sayfaya almak... Ekonomideki köşeyi dönerli hale getirmek... Taner Berksoy, Burhan Şenatalar, Şerif Mardin... İkinci sayfanın tepesini Şahin Alpay eliyle derhal canlandırmak (...) Murat Belge, Latif Çakıcı... (...) İkinci sayfanın tepesini bugüne kadar onlara kapatılmış olan edebiyatçılara açmak... Yaşar Kemal, Orhan Pamuk (...) İkinci sayfanın tepesinde işçi liderlerine, iş dünyasının önde gelenlerine, parti liderlerine, diplomatlara, akademisyenlere, çevrecilere, eski komünistlere ve Kürtlere açmak... (...) DYP'den Demirel, Çoşkun Kırca, Tansu Çiller... SHP'den Asaf Savaş, Korel Göymen, Yakup Kepenek (...) Haber yelpazesini derhal genişletmek, yaymak... Kürtlere, İslamcılara, insan hakları alanına, hatta sağ ve soldaki marjinalere... Kürtler, İslam ve radikal sağ için derhal Ruşen Çakır'la temas (...) Şahin Alpay'ın sürekli yazarlığı... (...) Yazar ama nasıl? Ümit Kıvanç, Murat Belge, Sina Akşin, Tahsin Yücel, Füsün Akatlı, İlber Ortaylı, Taner Berksoy, Melih Cevdet Anday, Sungur Savran, Nedim Gürsel, Nilüfer Göle, Ahmet İnsel, Ali Gevgilili, Oktay Türel, Bilsay Kuruç, Korkut Boratav, Şirin Tekeli, Adalet Ağaoğlu, Leyla Erbil, Ahmet Cemal, Oruç Aruoba, Taha Parla, Aydın Uğur, Korkmaz Alemdar, Haluk Özdalga (...) Tarihçilerden yazılar: Cemal Kafadar, Şükrü Hanioğlu, Zafer Toprak, Selim Deringil, İlber Ortaylı, Mete Tunçay (Cemal, 2005: 423)

Tablo 4: 1991 Kasım Kırılmasından Sonra Dördüncü Cumhuriyet'te Yer Alanlar⁶⁶

Sıklıkla Yer Alanlar	Nadiren Yer Alanlar
Adalet Ağaoğlu, Ahmet İnsel, Ahmet Taner Kışlalı, Bülent Tanör, Demir Özlü, Gani Müjde, Haluk Özdalga, Haluk Şahin, Hikmet Özdemir, Hüseyin Ergün, İter Turan, Kemal Can, Murat Belge, Nazlı Eray, Tanıl Bora, Türker Alkan, Yağmur Atsız, Zehra İpşiroğlu, Zülfü Dicleli	Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, Etyen Mahçupyan, Halil Berktaş, İlkay Sunar, Kürşat Bumin, Levent Köker, Mebuse Tekay, Metin Heper, Refik Durbaş, Seyfettin Gürsel, Sezgin Tanrıkulu, Şirin Tekeli, Timur Kuran

Genel yayın yönetmeni Hasan Cemal'in işi kolay değildir. Murat Belge'nin deyimiyle "otuz bin yeminli düşmanı" vardır (akt. Cemal,2005: 432). Fakat yine de kolları sıvar ve *Cumhuriyet Gazetesi'ni*, hep hayalini kurduğu çehreye büründürmeye çalışır. Cemal'in 6 Kasım 1991'de günlüğüne yazdığı ve daha sonra *Cumhuriyet'i Çok Sevmiştim* kitabında yayımladığı bu metin, ani gelişen istifa dalgasının ardından gazetede kimlere yer vermeyi düşündüğünü gösterir. Fakat *Cumhuriyet Gazetesi'ne* karşı yükselen boykot çağrıları karşısında entelektüelleri gazetede yazmaya ikna etmek, zahmetli hatta yer yer imkânsız bir işe dönüşmüştür. Neticede sol Kemalistlerin gazeteden ayrıldığı 6 Kasım 1991 tarihinden ayrılanların geri döndüğü 9 Nisan 1992 tarihine kadar olan süreçte *Cumhuriyet Gazetesi'nde* yer alan isimler, Tablo 4'te gösterilmiştir. Bu tablo, Ahmet Taner Kışlalı gibi istisnalar haricinde Cumhuriyet Gazetesi'nin kanıksanmış çizgisinin dışında ve hatta bu çizgiye muhalif olmalarıyla bilinen pek çok kişiyi içermesi nedeniyle kıymetlidir. İslamcıları, Kürtçüleri, liberalleri, sol liberalleri ve yeni solcuları bir araya getiren bu çerçeve, piyasacı hegemonyanın veya post-Kemalizm'in denk düştüğü ittifak mantığını gözlemek açısından kıymetlidir. Öte yandan bu isimlerin gazetede yer alması, onların okurlar tarafından benimsendiği ve takip edildiği anlamına gelmez. Neticede ortada daha önce tarif edildiği şekliyle bir doku uyumsuzluğu

⁶⁶ Tablo 2'de olduğu gibi bu tabloda da sıklıkla-nadiren ayrımı, nicelikten ziyade süreklilik dikkate alınarak hazırlanmıştır.

vardır. Bu doku uyuşmazlığına çare, *Cumhuriyet'in* kimliğinin değişmediğini ve değişmeyeceğini sık sık vurgulamakta bulunur. 7 Kasım 1991'de yayımlanan "Cumhuriyet ve Demokrasiyi Savunmak" başlıklı ve *Cumhuriyet* imzalı köşe yazısında da bu çaba görülür.

Cumhuriyet Gazetesi'ni kuran Yunus Nadi'dir. Kurumsallaştıran ve Başyazarımız Nadir Nadi'dir. Bugün her ikisinin isimleri gazete başlığının altında yer alıyor. (...). Bu dönemde Türkiye'nin temel talebi demokrasidir. Özgürlükçü ve çoğulcu demokrasinin tüm kurum ve kurallarıyla yerleştirilmesi seçim sandığından çıkan anlamlı bir mesaj sayılmalıdır. Cumhuriyet kurucumuz Yunus Nadi ve Başyazarımız Nadir Nadi'nin açmış oldukları rota doğrultusunda özgürlükçü ve çoğulcu demokrasinin ülkemizde tüm koşullarıyla yerleşebilmesi için bugüne dek olduğu gibi çabasını sürdürecektir. Türkiye'nin uygar dünyanın ve çağdaş demokrasiler topluluğunun saygın bir üyesi haline gelebilmesi hiç kuşkusuz gazetemizin en önde gelen amaçlarından biridir. (...) Kurucumuz Yunus Nadi gazetemiz anayasasının ilk maddesini Cumhuriyet'in yayın yaşamına adımını attığı 7 Mayıs 1924'te birinci sayfaya şöyle yazmıştır. "Cumhuriyet, memlekete mal olmuş bir fikirdir. Biz onun temsilcisi ve koruyucusuz. Bu temel düşünce göz önünde tutulduktan sonra kesin olarak söyleriz ki, gazetemiz ne hükümet ne de parti gazetesidir. Cumhuriyet, sadece cumhuriyetin, bilimsel ve yaygın ifadesiyle demokrasinin savunucusudur. Cumhuriyet ve demokrasi fikir esaslarını yıkan ve yıkmaya çalışan her kuvvetle mücadele edecektir. Memlekette halkın tarafından halk için idaresi bizim idealimizdir. Ve biz yalnız bu idealin esiriyiz, başka hiçbir kuvvetin değil." Biz gazetemizin bu kurucu ilkesine her zaman olduğu gibi bağlıyız (Cumhuriyet, 1991a: 1)

Cumhuriyet'in kimliği mi değişti? Hayır. Kimliği mi değişecek? Hayır. Bu gazetenin Ulusal Kurtuluş Savaşımızın içinden süzülerek gelen öylesine belirgin bir kimliği vardır ki onu değiştirmek olanaksızdır. (...) Bugün de durum farklı değildir, yarın da fazlası olmayacaktır. Gazetemizin hiçbir kuşkuya yer bırakmaksızın izlemeyi sürdüreceği temel doğrultu, özgürlükçü ve çoğulcu demokrasiye insan haklarının Türkiye'de yerleşmesine dönük olacaktır. Cumhuriyet, tarihimizde Tanzimat'la başlayıp günümüze dek uzanan yenileme ve demokratikleşme hareketlerinin mirasçısıdır. Bu açıdan Atatürk'ün Cumhuriyet Devrimi'yle Türk modernleşmesine kazandırmış olduğu radikal atılımı savunur. (...) Onun için tarihsel mirasımızda modern Türkiye'nin kurucusu Atatürk'ün gerçekleştirmiş olduğu büyük reformların savunuculuğunun özel bir yeri vardır. Cumhuriyet bundan vazgeçemez. Çünkü Mustafa Kemal'in önderliğinde başarıya ulaşan Ulusal Kurtuluş Hareketi ve laik cumhuriyet ile reformlar, ülkemizde demokrasinin temel taşlarını atan dev hamlelerdir. Atatürkçülük, Türkiye'yi hümanist ve demokratik değerler çerçevesinde birleşen uygar dünyanın elit ve saygın bir üyesi yapmayı amaçlayan bir savaşımdır. (...) Hiç kuşkusuz üzgünüz, kimi yazar ve gazeteci arkadaşlarımızın aramızdan ayrılmış olmalarına. Böyle olmasını kimse dilememiştii... Ama ne yazık ki yaşamda bazen yol ayrılıkları kaçınılmaz oluyor. Gazetemiz kimliğini koruyarak yürüyüşüne devam edecektir, kimsenin kuşkusu olmasın (Cumhuriyet, 1991b: 1)

Cumhuriyet imzasıyla art arda iki gün yayımlanan bu köşe yazıları, *Dördüncü Cumhuriyet'teki* liberallerin benimsedikleri Kemalizm ve *Cumhuriyet Gazetesi* tarifini yansıtır. Onlara göre *Cumhuriyet Gazetesi'nin* geleneğini hakiki anlamda sahiplenen, onlardır. Çünkü Kemalizm bir batılılaşma ve demokratikleşme hareketidir. Adını Kemalizm'in inşa ettiği rejimden alan *Cumhuriyet Gazetesi* de bu geleneğin temsilcisidir. O hâlde Kemalizm'i bağlamından kopartıp batı ve demokrasi karşıtı bir yerden tarif edenlerin ve *Cumhuriyet Gazetesi'ni* bu tarifi kalesi hâline getirenlerin sorunsallaştırılması gerekir. *Dördüncü Cumhuriyet'teki* liberallerin denediği bu Kemalizm tarifi, siyasi düşünce tarihimiz açısından kıymetlidir. Zira bu tarif liberal piyasacı hegemonyayla uyumlu bir Kemalizm anlatısının mümkünatının peşinde koşmaktadır.

Fakat gazete okuyucusundaki yerleşik sol tandanslı Kemalizm algılanmasına meydan okumak, iki köşe yazısıyla gerçekleştirilebilecek kadar kolay bir işe denk düşmez. Nitekim meydan okumak bir yana okurlardan gelen yoğun tepkiler nedeniyle *Cumhuriyet'in* geleneğinden kopmayacağı ve bunu tartışmanın bile gereksiz olduğu, gazetede sürekli olarak yinelenir (Gönensin, 1991: 2). Yine de Hasan Cemal, kendi Kemalizm tarifini popülerleştirmek için yılmadan çabalamaya devam eder. 1991 kırılımasından sonra yazdığı ve 4 köşe yazısından oluşan "Nadir Nadi'ye Mektuplar" serisi, bu gayenin ve okurla derinleşen doku uyuşmazlığını giderme çabasının ürünleri olarak değerlendirilebilir. Bu mektuplarda üç ay önce vefat etmiş olan Nadir Nadi, Hasan Cemal'in *Cumhuriyet* geleneğine bağlı kaldığının bir ispatı olarak sunulur. Zira Nadir Nadi de düşünce diktatörlerini hiç sevmemekte ve gerçeğin birden çok yönü olabileceğini bilmektedir. Cemal bu seriyi; şikâyetlerini, Nadir Nadi'nin "manevi huzurunda" okuyucularla paylaşmak için bir aracı olarak görür.⁶⁷ Ezberlerinden ödün vermeyenlerden ve onlar gibi düşünmeyen herkesi

⁶⁷ Nadir Nadi'nin eşi ve *Cumhuriyet Gazetesi* imtiyaz sahibi Berin Nadi, Hasan Cemal'in bu serisine yanıt olarak bir açıklama yapar ve bu açıklama gazetede yayımlanır: " (...) Yarım yüzyıllık bir hayatı paylaştığım Nadir Nadi, Cumhuriyet'in bugünkü durumuna düşürülmesini asla istemezdi. Doğruluğu şüpheli söylentilerle başyazı köşesinde okurların işgal edilmesini de hafiflik sayardı. Nadir Nadi hiçbir zaman tasvip edemeyeceği bir yolda kullanılmak isteniyor. Başta yarım yüzyıldan beri Cumhuriyet'te yazan Prof. Hıfzı

“satılmışlıkla” itham edenlerden yılmıştır. Oysa ona göre aydınlanma ve modernleşme böyle ilerlememiştir. Rönesans ve Reform’dan Berlin Duvarı’nın yıkılmasına ve SSCB’nin çökmesine kadar çizdiği çizgi, “kafalardaki setlerin yıkılmasıyla” ve “akılın özgürleşmesiyle” mümkün olmuştur. Onun da parçası olmaya çalıştığı fenomen, tıpkı asrın başında Atatürk’ün yaptığı gibi “tarihin gerisinde kalmama” gayretinden ibarettir (1991d: 1,17) (1991e: 1,19).

Ortada “yakalanmaya çalışılan bir tarih” varsa gazetenin yeni söylemini, sadece hiçbir şeyin değişmediği argümanı üzerine kurmak mantıksız olacaktır. Kemalizm, sürekli olarak modernleşmeyi ve demokratikleşmeyi arzulayan ve bunu çağın gerekliliklerine göre yapmayı şart koşan bir kurucu akım, *Cumhuriyet Gazetesi* de bu akımdan ilham alan ve sürekli olarak kendini çağına entegre eden bir yapı olarak tarif edilir. O hâlde gazetenin yeni yönetimine göre Kemalizm, bir referans kaynağı olarak gösterilmeye devam ettiği için *Cumhuriyet* değişmemiştir. Öte yandan bizzat Kemalizm’in emrettiği tarihi yakalama şiarını benimsediği için değişmiştir ve değişecektir.

Cumhuriyet değişti mi? Hayır, değişmedi. Cumhuriyet’i, Cumhuriyet yapan bütün siyasi ve ekonomik güç odaklarına karşı bağımsızlığıdır. Cumhuriyet’i, Cumhuriyet yapan demokrasi ve insan haklarını ödünsüz savunmaktır. Cumhuriyet’i, Cumhuriyet yapan laiklik ilkesinin demokrasinin vazgeçilmez koşulu olarak görmesidir. Cumhuriyet’i Cumhuriyet yapan, güvenilir ve ciddi haberciliğidir, sansasyonu reddetmesidir. Cumhuriyet’i Cumhuriyet yapan bu ilkeler değişmedi. Değişmeyecek. Evet, değişti. Dünya ve Türkiye değişiyor. Kurulduğu günden beri dünyadaki ve Türkiye’deki değişimin en ciddi habercisi, yorumcusu ve temsilci olan Cumhuriyet bu değişimi yakalayabilmek için kendini bir kez daha yeniledi. Bugün artık Cumhuriyet’te insan hakları ve demokrasiye ters düşmediği sürece her görüşe yer var. Çünkü Cumhuriyet biliyor ki gerçeğe ancak fikirlerin özgürce ifade edildiği bir ortamda varılacaktır. Cumhuriyet, geniş yorum yelpazesi ve zengin haber

---

Veldet Velidedeoğlu olmak üzere Nadir’in en yakın çalışma arkadaşlarının ve değerli gençlerin bu kadar sorumsuzca feda edilmesine, Nadir Nadi asla göz yummazdı. Yaşanan olay, her sağduyu sahibinin görüp anlayacağı kadar vahimdir. Şimdi bu vahameti arttırmak yolunda Nadir Nadi’nin adının kullanılmasına da göz yumamam. Genel yayın müdürü Cemal’in, Nadir Nadi’ye saygısızlık ettiğini düşünüyorum. Bu yazılara bir son verilmelidir (Cumhuriyet, 1991c: 19).

sayfalarıyla değişimin ve zamanın yine içinde. Cumhuriyet 68 yıldır değişiyor. Değişecek! (Cumhuriyet, 1992a: 3).

3.3. KEMALİZM'İN KALESİNDE POST-KEMALİZM

Gene bir sıçrama anındayız. Türk insanının içinde yaşadığı ülkeyi ve dünyayı anlamasına engel olan son duvarlar da yıkılıyor. Çepeçevre ufkumuz ufkumuz açılıyor nihayet (Şahin, 1991: 2).

Altı ayı geçmeyen bir sürede gazetenin yayın politikasının fazla değişmeyeceği düşünülebilir. Fakat bu beş ayda *Cumhuriyet Gazetesi*, sol Kemalistlerden azade olduğu ortamda neredeyse *a-priori Taraf Gazetesi'ne* dönüşür. Bu çerçevede hakiki anlamda post-Kemalist paradigmaya eklektik bir *Cumhuriyet Gazetesi'nden* bu beş ayda söz edilebilir. Zira artık gazetede liberal piyasacılığa esastan ve usulden karşı çıkan kimse yoktur. Tarihin sonunun geldiği, yürekten veya kerhen bir şekilde kabul edilmiştir. Bu çerçevede *Dördüncü Cumhuriyet*, "Türkiyelilik" tartışmasından (Belge, 1992a: 14) TSK'nin ulusal kimlik inşasındaki belirleyiciliğinin sorunsallaştırılmasına kadar (İnsel, 1991a: 2) varacak ve Türkiye'nin siyasal jargonunu etkileyecek fikriyatın doğrudan gözlemlenebileceği bir adrese dönüşür.

Bu dönemde gazetede sıkça yeni dünyadan bahsedilir. Artık müesses olan ortadan kalkmıştır ne sağda ne solda müesses olana dönmenin imkânı yoktur (Dicleli, 1991a: 16). Yeni dünyayı eskinin sağ ve solunda geçerli olmuş komplocu mantıkla incelemek yersizdir. Karl Popper'in işaret ettiği üzere bu komplocu yaklaşım, tarih önünde mahkûm olmuştur (Alpay Ş. ,1992a: 14). Bu nedenle "Sevr sendromundan" kurtulunmalı ve her meselenin altında bir dış mihrak aranmamalıdır (İnsel, 1991b: 4) Her şeyden önce yaşamı doğrudan

etkilediği için eskinin ekonomik alışkanlıklarıyla bugüne ve geleceğe yaklaşmak tehlikeli bulunur. Neoliberalizm o kadar içselleştirilmiştir ki *Cumhuriyet Gazetesi'nin* en önemli köşelerinden biri olan *Olayların Ardındaki Gerçek*'te KİT'lerden kurtulmadan enflasyonunun aşağı çekilemeyeceği savunulur (Cumhuriyet, 1992b: 1,17). Bu köşenin anonim ve *Cumhuriyet* imzalı olmasından dolayı neoliberal özelleştirme çağrısı, bizzat Cumhuriyet'in kurumsal kimliği üzerinden yapılmaktadır. Bu cüret, şaşırtıcı değildir çünkü neoliberalizme getirilebilecek en ufak eleştiri, "otuzlar tipi devletçilik" ve komuta ekonomi denilerek aşağılanır (Alpay Ş., 1992b: 14). Neoliberalizmin sorgu ve sualden muaf konumu, liberallerin diğer meselelere yaklaşımında da kurucu bir rol oynayacaktır.

3.3.1. "Bir Kronik Hastalık Olarak Kemalizm"

Kronik rejim bunalımı, Türkiye toplumunun kadim siyasal sıkıntılarından. (...) Türkiye'de kronik bir rejim bunalımının esas sorumlusu, rejimin kurucusu ve savunucu olduğu varsayılan güçlerdir. Yani Kemalizm'dir. Kemalizm, iktidarını 70 yıldan beri siyasal bunalım ortamlarında tazelenmiştir. Toplumda sürekli olağanüstü durum yaratarak ideolojik egemenliğini sürdürmek, meşruiyetini tazelenmek ve olağanüstü durumu bahane ederek siyasal gücü tekeline tutmak; Kemalizm'in temel siyasal stratejilerinden birisidir. Kemalist güçler birbirini tamamlayan iki farklı yöntemle bu amaca ulaşırlar. Birinci yöntem, her türlü muhalefeti devletin bekasını tehlikeye sokan vahim davranışlar olarak ilan etmektir. Her aykırı sesin, her eleştirinin arkasında devletin düşmanlarının eli aranır. En sıradan muhalefete, devlet düzenini bozmaya yönelik girişim yaftası takılır. (...) Çünkü olağanüstü durum salt tehdit konumunda kalmamalı, arada sırada umacı ete kemiğe bürünmelidir. Kemalist devlet güçleri olağanüstü durumun gerekçesini yerine getiren ama aslında gönülleri demokrat medeni insanlar örtüsüne bürünüp yasal terör rüzgarlarını topluma fütursuzca estirebilmelidir. İkinci yöntem, Kemalizm'in topluma reform empoze etme biçimidir. (...) Eleştiri ve karşı görüş süzgeçinden geçerek çoğulculuk içinde kabul edilen toplumsal değişiklikler değil, olağanüstü hal yaratılarak reform empoze etme yöntemini tercih eder Kemalizm. Bunun Kemalist söylemde adı inkılapçılıktır. Kemalizm, önerdiği inkılapları toplum tarafından bütünüyle benimsemesini arzulamaz. Böyle bir durumda hikmetinden sual olunmaz iktidarının meşruiyetinin tükeneyeceğini bilir. İnkılapların benimsenmediği bahanesiyle olağanüstü durumu sürekli kılmak Kemalizm'in varlık meşruiyetini kaybetmemesi için elzemedir. 1925,1926,1934,1960,1970-71 ve 1977 ve 1980'de bu olağanüstü durum yaratma yöntemlerinin en çarpıcı örneklerini buluruz. Kemalist formasyonu güçlü Demokrat Parti'nin son dönemlerinde de aynı olağanüstü durum yaratma felsefesinin izlerini bulmak mümkündür. Daha yakın bir

örnek olarak, 1980'lerde de Türkiye Cumhuriyeti devletinin sahibi konumunu kendine atfeden askeri hiyerarşinin Kürt sorununa askeri çözümler empoze edip, altını beslediği olağanüstü durumun ateşi sayesinde önder konumunu pekiştirme stratejisiydi. (...) Kronik hastalıklarda hastalığın biyolojik kalıntıları kadar en beklenmedik anda hastalığın nüksetmesi endişesinin hastada yarattığı ruhi çöküntü ve bağımlılık önemlidir. Türkiye toplumu kronik rejim bunalımı sıkıntısının en kısa zamanda tedavi olma yoluna gitmelidir. Demokrasinin gereği olağanlaşmadır. Aksi takdirde siyasal alanda yaratıcı yetelerimizi körelten bu bunalım endişesi, tarihi dönüşüm fırsatlarını yakalayıp yeni dünya koşullarına ayak uydurmamızı sağlayacak hamleleri yapmamızı engellemeye devam edecektir (İnsel, 1992a: 14).

Gazetenin liberal yönetiminin Kemalizm'i, liberal piyasacı ideolojiyle uyumlu bir yerden tarif etme gayretinden bahsetmiştik. Nitekim gazetede ki kopuştan dört gün sonraki 10 Kasım'da *Cumhuriyet* imzalı başyazı, *Atatürk ve Demokrasi* başlığıyla çıkar. Adeta İlhan Selçuk'a nazire yapılan bu yazı, Atatürk'ün liberal çoğulcu demokrasiyi amaçlamadığını iddia edenlere karşı çıkar. Öte yandan gazetenin post-Kemalistliği, elbette bu Kemalizm tarifiyle ilişkilendirilemez. Yukarıda alıntılanan Ahmet İnsel'in *Kemalizm ve Olağanüstü Durum* başlıklı köşe yazısı, Kemalizm eleştirilerinin *Dördüncü Cumhuriyet'te* ne seviyeye eriştiğine dair fikir sunar. Üstelik İnsel'in teşhis ve tedavi gibi tıbbi terimleri kullanması, İlker Aytürk'ün post-Kemalizm'i tarif ederken kullandığı "Türkiye'nin demokratikleşememe problemine konulan teşhis ve tedavide ortaklaşma" argümanını doğrudan yansıtmaları nedeniyle çarpıcıdır (2019: 6). İnsel'e göre Kemalizm, sürekli olarak uydurduğu tehditler üzerinden egemenliğini pekiştirmekte ve bir çeşit "kronik rejim bunalımını" kurumsallaştırmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin demokratikleşmesinin ön şartı da Kemalizm'den kurtulmakta görülür. Zamandan ve mekandan muaf bu tarif, Kemalizm'i ilk ve sürekli devam eden günah olarak konumlandırır. Hatta İnsel'e göre Demokrat Parti'nin son yıllarında belirginleşen anti-demokratik tutumları da partinin Kemalist formasyonu ile ilişkilidir (1992a: 14).⁶⁸

⁶⁸ İnsel'in bu yazısına karşı okurdan yoğun bir tepki gelir. Nihal Özüm isimli bir öğretmenin gazetede yayımlanan açık mektubunda "Fransa'da öğretim üyesi olmanız, değerimize değer katmaz. Bir zamanlar Humeyni de Fransa'da oturmuştu" ifadeleri geçer (1992: 14). Bu okur mektubu, gazetenin yeni yönetimiyle gazetenin okurları arasındaki doku uyumsuzluğunun çarpıcı bir örneğidir.

Kemalizm'i zaman ve mekânla ilişkilendirmek için 12 Eylül, bir somut ve güncel örnek olarak belirir. Murat Belge köşesinde "12 Eylül'le toplumun başına çöken türden Kemalistler" ifadesini kullanır (1991a: 2). Ona göre 12 Eylül, Türkiye'deki herkesin iliklerine kadar işlemiş "baskıcı devlet geleneği" ve "otorite tapınması" gibi siyasi kültürümüzle ilgili karakteristikleri, insanların gözünde aşikâr hâle getirdiği için olumlu değerlendirilmelidir. Belge'ye göre 12 Eylül'ün mimarları, otoriter ve baskıcı siyasi kültürün doğrudan temsilcileri olarak "kendi kendisinin karikatürüne" dönüşmüştür (1991b: 2). Ayşe Tosuner de kutsal ordu ve kutsal devlet ikilisinin yol açtığı siyasi kültürden şikâyetçidir. Tosuner köşe yazısında neoliberal söyleme paralel olarak devletin de ordunun da küçültülmesi, hakiki anlamda laik olunması için din işlerinin cemaatlere verilmesi ve "okulları kışlayla eşitleyen" resmî ideolojiden eğitimin bütünüyle arındırılması gerektiğini savunur (1992: 2). Neoliberalizm, sadece siyasal söylemiyle Kemalizm ve askerî vesayesi eşleyen fikriyata eşlik etmez. KİT'lerin özelleştirilmesine paralel olarak askerî arazi ve garnizonların da özelleştirilmesi ve bu yolla halka açılması savunulur. Bu sayede TSK ve Kemalizm'in ekonomik iktidarının sarsılacağı; demokratikleşmenin ve sivilleşmenin de ancak böyle mümkün olabileceğine inanılır (Özdemir, 1991a: 15; Özdemir, 1991b: 15; Özdemir, 1991c: 15). Nitekim artık "demode" olmuş ve bugüne söyleyecek bir lafı kalmayan Kemalizm'in böyle bir iktidarı elinde tutması, mantıksız görülür.

Bugünün sorunları ancak bugünün kuvvetleri ve bugünün fikirleri ile çözülebilir. Tarihi değerlendirmeden onun deney ve derslerini terkar tekrar gözden geçirmeden tarihsel kişiliklerin düşünce ve eylemlerine başvurmadan elbette yapamayız. Geçmişimizi ne unutabiliriz ne de küçümseyebiliriz. Ama bugünü tarihin içine sığdırmaya zorlamaktan vazgeçmeliyiz. Sığmaz! Tarihle bugüne yanıt veremeyiz. (...) Hiçbir tarihsel kişiliği günümüzün süreçlerine kılavuz yapmayalım. Atatürk'ü Cumhuriyetimizin kurucusu olarak saygıyla analım ve kendi işimize bakalım. Çünkü birincisi; Türkiye özelinde ulu öndere bir nebze olsun aşırı övgü ve neredeyse tapınma, öteki uçta aşırı yerme ve neredeyse nefret var. Bu sonuçta aşırı duygu yüklü bir ortam yaratıyor. Atatürk bazı kesimler için bir öz varlık ve gelişmelerinin ön koşulu, bazı kesimler içinse engel olarak görülüyor. Bu psikolojik ortam her türlü politik tartışmayı zehirliyor, sakatlıyor. Açıklık olmuyor. Cumhuriyetimizin kurucusuna yaklaşımımızı örneğin Amerikalıların George Washington'a yaklaşımına benzer bir şekilde normalleştirmemiz birçok sorunun çözümüne önemli bir katkıda bulunacaktır. İkinci olarak hiçbir tarihsel lider tarihin karanlığına gömülmez. Onlar tarihin gidişine derin müdahalelerde buldukları için tarihsel kişilik oldular. Atatürk gibi şimdi öldü denilen Lenin vb. kişiliklerin de hiçbiri ne

unutulacak ne de mezarlarında rahat uyuyabilecek. Her yeni durumda başarı ve eksiklikleri, olumlu ve olumsuz yönleri, şu ya da bu düşünceleri tekrar tekrar ve farklı farklı durmaksızın değerlendirilecek, tartışılacak, hepsi hep yaşayacaklar. Tarih unutulmaz ve unutturulamaz. İnsanlık belleksiz yaşayamaz. Üçüncüsü ve en önemlisi; değişik, yeni bir çağa adıma tıyoruz. Şimdi artık büyüklere ihtiyaç duymayan bir değişim süreci başlıyor gibi. Ekonomide büyük ölçekli işletmelerin, düşüncede büyük ideolojilerin ve politikada büyük, karizmatik liderlerin devri kapanıyor. Bizden giderek uzaklaşan çağın büyüklerinn bizim üzerimizdeki etkisi görece daha az olacak. Tek bir önderin mirası, bu ne kadar zengin olursa olsun yeni dönemin çok çeşitli, çoğulcu anlayışı, çok kimlikli, sürekli arayış içindeki değişimin öznelere beslemeye hiçbir zaman yetmeyecek. Işıldayan, model oluşturan önderler fikrine elveda demek zamanı geldi. Atatürk, öteki büyük önderler gibi hep kalacak, yaşayacak, tartışma konusu olacak. Ama bu konudaki anlayışımızı değiştirmesek, yeniyi yakalayamazsak bizden geriye pek bir şey kalmayacak (Dicleli, 1991b: 16).

Kemalizm'e yönelen bir diğer yaklaşım, Zülfü Dicleli'nin yukarıdan alıntılanan "*Atatürk Hep Kalacak, Ya Biz?*" başlıklı köşe yazısında gözlemlenir. Dicleli, bu köşe yazısında Kemalizm'i ve Atatürk'ü; İnsel, Belge ve Tosuner ile aynı yerden sorunsallaştırmaz. Fakat Hasan Cemal'in gayret ettiği şekliyle Kemalizm'i bugüne uyarlama çabalarına da karşı çıkar. Dicleli'ye göre Atatürk ve Kemalizm; misyonunu tamamlamış, yapmak istediğini yapmış ve tarih sahnesinden çekilmiştir. Bu nedenle Kemalizm'in bugünün sorunlarına verebilecek bir yanıtı yoktur. Dicleli'nin bu argümanı, bir yönüyle de Kemalizm'i tarihselleştirmeye yönelik bir çağrıdır. Öte yandan Dicleli, post-Kemalistlerin siyasi kültür eleştirilerine katılır ve Kemalizm'i tarihselleştirme çağrısıyla beraber onunla olan ilişkiyi normalleştirme çağrısı da yapar (1991b: 16). Bu normalleştirme çağrısı, sadece Türkiye siyasi kültürüyle ilgili bir mesele değildir. Dicleli için normalleşme, asrın gerektirdiği bir fenomendir. Bilhassa solun normalleşmeye ve tabularından arınmaya ihtiyacı vardır. Sağ cenahlar, her türlü meseleyi özgürce tartışırken sol ne Marksizm'i ne kapitalizmi ne de emperyalizmi "ön yargısız ve ön koşulsuz" bir şekilde tartışmamaktadır. Türkiye'de bu tabuların üstüne bir de Kemalizm eklenir (Dicleli, 1991c: 16).

Aziz Nesin, yıllar önce bir konuşmamız sırasında şöyle demişti "Geçmişte Atatürk'ü eleştirmiş olmaktan dolayı şimdi utanıyorum. Her geçen gün gözümde

küçüleceğine, tersine daha da büyüyor.” Benzer aşamadan geçmiş biri olarak, bu değerlendirmeyi gönülden paylaşmam zor değildi. Zaman bizleri değil, Mustafa Kemal'i haklı çıkarmıştı. Lenin'in, Mao'nun, Enver Hoca'nın, Dimitrof'un heykellerinin yerlerde sürüklendiği, resimlerinin duvarlardan kaldırıldığı, Leningrad'ın St. Petersburg'a dönüştürüldüğü günümüzde bunu görebilmek kuşkusuz daha da kolay. Eğer Türkiye'de bir din devleti kurmak istiyorsanız, Mustafa Kemal'e saldırmanın elbette tutarlı bir yanı vardır. Eğer Türkiye'nin bir bölgesini ayırıp, ırkçı bir devlet kurma hayalindeyseniz Mustafa Kemal'e saldırmanın elbette tutarlı bir yanı vardır. Ama çağı yakalama arayışında görünürken aynı şeyi yapmaya kalkarsanız; belki her garip şeyi yapanlara olduğu gibi bazı dikkatleri üzerinize çekersiniz ama inandırıcı olamazsınız. Bir bakıyorsunuz, Kültür Bakanı'nı temsilen açık oturuma katılan bir sayın konuşmacı, Kemalizm'in Batı Avrupa'daki totaliter ideolojilerin etkisi altında kaldığını söylüyor. (Çekinmese faşistlikle suçlayacak) Bir bakıyoruz; Marksist soldan ciddi bir düşünür halka sorulsaydı dil devrimini kabul eder miydi diye soruyor. (Sanki referandumla devrim yapılabilirmiş gibi) Bir bakıyorsunuz; 60'lı yıllarda Atatürk'ün sosyalistliğini kanıtlamak için ter döken bir köşe yazarı, şimdi onu küçültmek için tüm kalem kıvraklığını kullanma telaşı içinde. Bir bakıyorsunuz; orijinal olabilmek uğruna Atatürk'ü demokrasi karşıtı gösterebilmek için kendi düşüncelerine bilim kılıfı giydirme çabası içine girenler var. Bu ülkede Atatürk'ü yıkarak olumlu bir şey yapılabileceğini sananların, kendi küçük dünyaları içinde büyük bir yanığı yaşadıklarını sanıyorum (Kışlalı, 1992: 14).⁶⁹

Cumhuriyet Gazetesi'nde kendini iyiden iyiye hissettirmeye başlayan Post-Kemalist paradigmaya karşı cevap, Ahmet Taner Kışlalı'dan gelir. Kemalist "ikonografinin" önde gelen isimlerinden biri olan Ahmet Taner Kışlalı, gazetede kariyerine 1991 Kasım'daki kopuştan sonra başlamıştır. Kaderin cilvesi olarak değerlendirilebilecek bu durum, onun gazetede kariyerine devam etmesine engel olmayacak ve isminin Muammer Aksoy, Bahriye Üçok, Uğur Mumcu ve Necip Hablemitoğlu'yla birlikte suikaste giden Kemalist aydınlar arasına eklenmesine vesile olacaktır. Kışlalı'nın bu karşı çıkışı, post-Kemalist paradigmaya karşı verilen öncü yanıtlardan biri olması nedeniyle kıymetlidir. Ayrıca bürokratlardan yeni sola, kimlik siyasetinden liberallere geniş bir grubu

⁶⁹ Hincal Uluç, *Sabah Gazetesi'ndeki* köşesinde *Cumhuriyet* boykotuna katılanları, Ahmet Taner Kışlalı'nın bu köşe yazısı üzerinden eleştirecektir. "Yıllardır Cumhuriyet'i zaten okumuyor ama entellik havası uğruna alıyorlardı. Bahane buldular bırakabilmek için. Bugünün Cumhuriyet'i, dünküne göre çok daha gazete. Cumhuriyet'ten ayrılanlar, şimdi yeni tuttıkları köşelerinde her Allah'ın günü Cumhuriyet'e sövüyorlar. Basın özgürlüğü, fikir özgürlüğü anlayışları bu. Ben yoksam batsın Cumhuriyet. 8 Mart Pazar günü Cumhuriyet'i mutlaka bulun. Ahmet Taner Kışlalı'nın "Mustafa Kemal'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği" başlıklı yazısını mutlak, ama mutlak okuyun. Okumakla kalmayıp bastırıp duvara asılacak bir yazı bu. Atatürkçülüğün en eski, en sarsılmaz, en idealist kalelerinden biri olduğu için yaşamalı Cumhuriyet. Atatürk'ü yıkmak için el ele verenlerin inanılmaz boyutlara ulaştıkları günümüzde Cumhuriyet'i yaşatmanın anlamı büyük. Ben de artık okumam diyen düzenbaz entellere kanmayın. Cumhuriyet'in kapanması, sadece Türk aydınının utancı olarak kalmayacak; Türk fikir dünyasında, Türk basınında ve nihayet Atatürkçülükte onulmaz yaralar açacaktır. Gerçekten demokrat, gerçekten Cumhuriyetçi iseniz Cumhuriyet okuyun. Cumhuriyet okutun (akt. Gönensin, 1992a: 2).

hedef olarak ettiği sitem, post-Kemalist ittifakın; Türkiye siyasetinin ufkunda kendini göstermeye başladığının delilidir. Ne var ki Kışlalı hem *Cumhuriyet Gazetesi'nde* hem de bir bütün olarak entelijansiyada azınlık olan reaksiyoner bir cenahın temsilcisidir. Dönüştürücü olan “modası geçmiş kurumlardan ve ideolojilerden kurtulup yeni bir toplum sözleşmesinin imkânını arayan” liberal entelijansiyadır (Berktaş, 1991: 16). Yeni toplum sözleşmesini mümkün kılacak olanlar ise İslamcılar ve Kürtlerdir.

3.3.2. Çeperden Merkeze İslamcılar

Yükselen entelijansiya için Kemalizm'in en sorunlu tarafı, laiklik anlayışıdır. Seksenlerle birlikte İslamcı siyasi hareketler şahlanınca liberallerin Kemalizm, laiklik ve İslamcılık üçgeniyle ilgili üretkenliği artar. Seyfettin Gürsel, bu üretkenliğin Dördüncü Cumhuriyet'e yansıdığı köşe yazılarından birine imza atar. *Solda Sağlıklı Tartışma İçin* başlığını taşıyan bu köşe yazısında Gürsel, seksenler boyunca görülen “devletçi laiklik” eleştirisini yineler. Buna göre demokratik usullere dayanmayan ve özel hayatı sınırlayıcı nitelikteki tek parti uygulamaları, laikliği mümkün kılmamış aksine din işlerinin devlet işleriyle iç içe girmesine neden olmuştur. O halde sosyal demokratların, tıpkı sadece Türk olmağına dayalı milliyetçilik ilkesinden vazgeçmesi gerektiği gibi Kemalist laiklikten de vazgeçmesi gerekir. Bu vazgeçişin en somut karşılığı, Diyanet İşleri'nin bağımsızlaştırılması olacaktır (1991: 2) Gürsel'in çağrısı, bütün toplumsal sorunların devletin elini çekmesiyle düzeleceğine inanan liberal fikriyatın tipik bir örneğidir. Daha önce tartışıldığı üzere bu inancın yerleşmesinde neoliberalizmin özelleştirmeye yüklediği fetişist anlam etkili olmuştur. Ekonomide özel teşebbüs ve özelleştirme üzerinden yapılan vurgular, siyasette sivil toplum ve demokratikleşme kavramsallaştırmalarıyla telif edilir.

Öte yandan sadece Kemalist laiklik anlayışından vazgeçilmesi yetmez. Yükselen İslamcı siyasi hareketlerin ön yargısız ve demokrat bir çerçeveden anlaşılması istenir. Zira arzulanan, sadece İslamcılar üzerindeki yasal, kurumsal ve gündelik baskıların ortadan kaldırılması değildir. Belirli ve gittikçe artan bir kitleye sahip İslamcılığın, Türkiye'nin demokratikleşmesinde önemli bir rol oynaması istenmektedir. Bu çerçevede Şerif Mardin'in Ruşen Çakır'ın konuğu olarak *Cumhuriyet Gazetesi'nde* yer alması, şaşırtıcı değildir. Demokratikleşme için İslamcı sivil toplumun gerekliliğinin tartışıldığı bir ortamda Mardin, Said-i Nursi'ye ön yargısız bir şekilde bakıldığında gericiliğin değil modernleşmenin ön plana çıkacağını ileri sürer (akt. Çakır, 1992a: 2). Mardin'den dört gün sonra *Cumhuriyet Kitap'a* konuk olan Nilüfer Göle de İslamcılığa şeriatçılık etiketi üzerinden yaklaşılmasına sitem edecektir. Göle'ye göre mesele, modernlik-gericilik ve laiklik-şeriatçılık ikiliklerine sıkıştırılmayacak kadar karmaşıktır (akt. Yerasimos, 1992: 5) Henüz bu tartışmalar, Türkiye'de nispeten soyut bir düzlemde cereyan ederken 12 Ocak 1992'de Cezayir'de seçimi kazanan İslamcılara karşı ordu, darbe yapar. Bu darbe, *Dördüncü Cumhuriyet'te* ciddi yankı bulacaktır.

Demokrat olduğunu ileri süren herhangi bir kimsenin onaylamasının bütünüyle olanaksız olduğu bu kesintinin gerekçesi Türkiye'de geçen on yıllar boyunca yaşanmış olan askeri darbelerin gerekçelerine çok benzemektedir: "Demokrasiyi korumak". Bu gerekçe çağdaşlıktan yana olduğunu zanneden birçok Türkiyelinin hala laiklik ile Atatürkçü devlet düzeninin korunmasını, özgürlük, eşitlik ve katılım gibi demokratik değerlerin önüne yerleştirdiklerini açıkça sergileyerek ölçüde çekici gelebilmiştir. Demokrasiyi bozan bir uygulamayı kınayacak yerde Cezayir olaylarından uyuyan laiklere dersler çıkarırlar çağdaşlık kavramının içinde demokrasiye aslında hiçbir değer vermeyerek savunduklarını sandıkları çağdaşlık ile çelişkiye düştüklerinin bile farkında olamamışlardır. Oysa uyumayan laiklerin Cezayir olaylarından çıkarması gereken derslerden en önemlisi, demokrasiyi askıya alarak çağdaş ve demokrat olamayacaklarıdır (Köker, 1992: 2).

Laik kesimin önemli bir bölümü galiba bu noktayı anlamakta zorluk çekiyor. İslamiyet demokrasi ile çeliştiğine, kendileri de laik olduklarına göre kendilerini otomatikman demokrat sayıyorlar. Oysa devletin İslami kurallara tabii olmaması devletin demokrat olması için gerekli olsa da yeterli bir ön koşul değil, laikliğin farkı (veya üstünlüğü) din ile devlet işlerini ayırmaktan gelen bir çoğulculuğun mantığına dayanmasıdır. (...) Ancak laikliğin demokrasiyi dışlamıyor olması, laik kesimleri maalesef kendiliğinden demokrat

yapmıyor. Çünkü demokrat olma bir tavır meselesi, ne yaptığımız kadar nasıl yaptığımızın da tarifidir (Mahçupyan, 1992: 4)

Cuntanın seçimleri iptal etmesini savunanlar veya bunu maruz görenler demokrasiyi oportünist nedenlerle ve kerhen kabul edenlerdir. (...) Demokrasiyi toplum katında her gün ve her alanda yürütülen sonsuz bir mücadele olarak algılamamanın bedelini bugün ilericiler demokrasiziz bir cumhuriyete bel bağlamakla ödüyorlar. Cumhuriyetçilikle demokratlığın çağımızdaki olmazsa olmaz beraberliğini reddetmek zorunda kalıp bir kez daha İslami hareketlerle görünüşte zıt içerikte benzer tavır alıyorlar. (...) İran İslam Cumhuriyeti'nin siyasal kurumları 1930'lardaki Cumhuriyeti'mizden çok mu farklı? Ama bu demokrasinin şeytan icadı olduğunu iddia eden bir cumhuriyet bu. (...)İslami hareketin siyasal boyutunu reddetmek yıllarda İslamı evcilleştirmeye uğraşmanın bedeli Cezayir'de her durumda seçimleri yaparak veya seçimleri iptal ederek demokrasinin katledilmesiyle ödeniyor. Demokrasiyi bir siyasal hareket, bir toplumsal ideoloji olarak görmekten korkanların bıraktığı bir miras bu. (...) Dogmatik düşünceyle mücadele etmeyenlerin, dünyevi nassları dinin nassına ikame etmekle yetinenlerin boş bıraktığı toplumsal mücadele alanında bugün dini hareketler at koşturuyor. (...) Demokrasiyi savunmak sadece seçimleri savunmak değil, toplumu yaratan tek gücün somut insanlar olduğunu her alanda kararlılıkla savunmaktır. (...) Varlığını kendi dışındaki bir güce teslim ettiğini ilan edip; Allah, bir ırk veya bir nass adına kendi saplantılarını topluma empoze etmeye çalışanlara karşı sürdürecekleri toplumsal mücadelede demokratların otoriter cumhuriyetçilerden artık tek bir talepleri olabilir: Gölge etmesinler (İnsel, 1992b: 14).

Günümüze kadar süregelen entelektüel portreleri ve bu portrelerin yarattığı çağrışımlar göz önüne alındığında Levent Köker, Ahmet İnsel ve Etyen Mahçupyan'ın *Cumhuriyet Gazetesi'nde* yer almış olması, tek başına bu çalışmanın kapsamına dair çok şey dile getirir. Fakat bundan da öte bu üç köşe yazarındaki kendinden emin ve suçlayıcı tutum, post-Kemalist fikriyatın eriştiği ve erişebileceği güce dair fikir verir. Görüldüğü üzere bu üç entelektüel de Cezayir'de gerçekleşen askerî darbe üzerinden "laikçi" olarak tarif ettikleri kesimi, anti-demokratik ve zorba olmakla itham ederler. Onlara göre demokrasi aleyhtarlığı yapan İslamcılar ne kadar anti-demokratikse laikçiler de fikir ve vicdan özgürlüğünü umursamadığı için bir o kadar demokrasi düşmanıdır. Ayrıca İslamcılar ve Kemalistler, sadece demokrasi düşmanlığında ortak görülmez; dogmatizmde de ortaklırlar. İslamcılar, dogmatizmlerini uhrevi referanslarla mümkün kılarken Kemalistler, dünyevi referanslı bir dogmatizme sahiptir.⁷⁰ Bu tarif, Popperci Marksizm eleştirisinin yerelde Kemalizm'e telifinin

⁷⁰ 2010'lu yıllarla birlikte bir kısım post-Kemalist ve liberal tarafından kullanıma sokulan İslami siyasi hareketin Kemalistleştiği söyleminin kökleri, bu tartışmada aranabilir.

iyiden iyiye kurumsallaştığının bir göstergesidir. Öte yandan bunların hiçbir önemi yoktur zira dönüştürücü ve kurucu olanın, yükselen entelijansiya olduğu kesindir. O yüzden Kemalistler'in "gölge etmemeleri" yeterli olacaktır.

Cezayir'de gerçekleştirilen askerî darbeye yönelik tepkiler, bu üç isimle sınırlı kalmaz. *Cumhuriyet* imzalı *Olayların Ardındaki Gerçek* köşesinde darbelerin çözüm olamayacağı hatırlatılır (1992c: 1,17). Hasan Cemal, köşesini; arka arkaya iki gün bu konuya ayırır. Anti-demokratik uygulamaların bir işe yaramayacağını yineler ve Atatürk'e, Müslüman çoğunluklu bir ülkede böyle bir rejimi mümkün kıldığı için şükranlarını iletir (1992a: 1,10) (1992b: 1,17). Şahin Alpay, Cezayir; İslamcılara bir şans tanımalı der ve bu darbeyi, İslam ve demokrasinin bir aradalığının mümkün olabileceğini gösterebilecek bir fırsatın kaçırılması olarak tanımlar (1992c: 4). Çağlar Keyder ise Köker, Mahçupyan ve İnel ile benzer bir konum alır ve Türkiye'de solun darbeye verdiği reaksiyonu eleştirir. Ona göre "solun cemaatçilikten kurtulması ve politik liberalizmi içselleştirmesi" gerekmektedir (1992: 2)

3.3.3. Çeperden Merkeze Kürtler

Türkiye'nin öteden beri bir Kürt sorunu vardır. Ama geniş halk kesimleri bunun dışında tutuluyordu. Kürt sorunu, Türk devletinin güvenlik güçleri ile bir avuç Kürt aydını arasındaki mücadele içine hapsedilmişti. (...) Peki bu heyuladan nasıl kurtulunur? Bir tek şekilde; bağımsız Kürt devleti kurma görüşünün barışçı ve demokratik yöntemlerle savunulmasının serbest olmasıyla. Ancak böylece tartışmalar ipotek altından çıkar. Kim birlikte yaşamaktan yana kim ayrılmak istiyor belli olur. (...) İşte bunun için Türklere bir Gorbaçov gerek ki meseleyi tabuların ve heyulaların baskısından uzak ele alabilsin. Artık dikiş tutmaz hale gelmiş geleneksel düzeni cesaretle bir yana itebilsin. Vatan elden gidiyor açık arttırmasına katılmasın. (...) Buna karşılık Kürtlerin bir Gandi'ye ihtiyacı var ki şiddetin şiddeti davet edeceğini ve tek direniş şeklinin şiddet olmadığını gösterebilsin (Ergün, 1991: 16).

Çevre olarak addedilen sosyolojik grubun diğer paydaşı, Kürtlerdir. Yükselen entelijansiyanın İslamcılara bakışıyla Kürtlere bakışı, bu çerçeve içinde benzerlik gösterdiğinden bahsetmiştik. Doksanlarla birlikte Kürt siyasi hareketinin meclise girmesi ve müesses siyasi yapıyla girdiği etkileşimler, Kürt meselesinin gazetede daha sık gündeme gelmesine vesile olur. Yukarıda alıntılanan Hüseyin Ergün'ün "*Türklere Bir Gorbaçov Gerek*" isimli köşe yazısı, bu bakışın başvuru kaynaklarını görmek için kıymetlidir. Öncelikle Gorbaçov'a verilen referans, yükselen liberal entelijansiyanın Doğu Bloku'ndaki çözümlenmeden nasıl etkilendiğini gösterir. Gorbaçov, Sovyetler'de "tabularla" dolu siyasal, sosyal ve iktisadi yaşamın çözülmesini sağlamış ve halkların özgürleşmesini mümkün kılmıştır. O hâlde Türkiye'de de bir Gorbaçov çıkmalı ve Kürt meselesinin tabulardan uzak bir şekilde tartışılmasını sağlanmalıdır. Zira Kürt meselesi de "milli paranoyanın" ve her meselenin altında "dış düşmanlar" arayan zihniyetin kuşatması altındadır. Şahin Alpay'a göre "alın yazısı, tarih yasaları ve toplumların gelişme kanunları" gibi "zihni tutsaklaştıran" düşünme pratiklerini içselleştirenlerin, Kürt meselesini kavrama imkânı yoktur (1991d: 4).

Beklenen Gorbaçov, Turgut Özal mıdır bilinmez fakat yükselen entelijansiya, tabu kırıcılığı; siyasilerden önce üstlenir. Şahin Alpay ve Murat Belge'ye göre Kürt siyasetinin yükselişi, "Ne mutlu Türk'üm diyene" şiarıyla vücut bulan politikanın iflas ettiğinin göstergesidir. İmparatorluk mirası çoğul etnik yapısını Türklük potasında eritmeye çalışan Kemalist politikanın bugüne söyleyecek bir sözü kalmamıştır (Alpay Ş. ,1991e: 4) (Belge, 1991c: 4). Alpay ve Belge'nin yaklaşımları, Kemalist ulus inşası sürecini özgün ve küresel modernizm fenomeninden ayrıksı ele alan Post-Kemalist eleştirinin tipik örnekleridir. Kapitalistleşme ve modernleşmeye içkin problemler, onlardan izole bir şekilde ele alınmaya çalışır. Bu sayede büyük problemler daha çözülebilir hâle gelir. Elbette bu izolasyon arayışı, geleneksel solun krizinden ve liberal hegemonyadan bağımsız düşünülemez.

Bunlara ilaveten Kürt meselesinin ancak demokratik yollarla ve insan hakları temelinde çözülebileceği argümanı sık sık yinelenir (Cumhuriyet, 1991d: 1). Sezgin Tanrıkulu'ya göre Cumhuriyet tarihi boyunca Kürtlerin asimilasyonu, bir devlet politikası olarak benimsenmiştir (1992: 14). O halde yükselen entelijansiya için terörü yaratan, asimilasyoncu devlet politikasının kurucusu Kemalizm'dir (Anadol, 1991: 3) (Bora, 1991: 5). Yükselen liberal entelijansiya için Kürt meselesinin çözümü, Kemalizm'in yıkılmasında ve yeni bir toplum sözleşmesiyle mümkün olacaktır.

3.4. "CUMHURİYET OKUMUYORUM, ÇÜNKÜ CUMHURİYET OKURUYUM!"

Yükselen liberal entelijansiyanın *Cumhuriyet Gazetesi'nin* çehresini değiştirmesinin, gazeteyle okur arasında doku uyuşmazlığına neden olduğundan ve gazete yönetiminin bu doku uyuşmazlığını gidermek için çabaladığından bahsetmiştik. Fakat bu beş ayda gazetede yer alan yazılar, doku uyuşmazlığını Kemalizm'in liberal hegemonyaya uyumlu tarifiyle aşma çabasını baltalar.⁷¹ Zira gazetede çekimser bir Kemalizm tarifiyle şiddetli bir post-Kemalizm birlikte gözlemlenir. Bundan da öte *Cumhuriyet Gazetesi*, her zaman belli yazarlarıyla ön plana çıkan ve okurların bu aşinalıkla okumaya yöneldiği bir gazete olmuştur. Bu nedenle İlhan Selçuk, Uğur Mumcu gibi sembol isimlerin gazeteden ayrılması hem gazetenin geleneğini baltalamış hem de okurların gazeteyi yadırgamalarına neden olmuştur. Bu yadırgamayı Orhan Pamuk "Ayrılan yazarların çoğunu okumuyordum. Ama *Cumhuriyet'i* elime alınca bir boşluk hissediyorum doğrusunu söylemek gerekirse" diyerek ifade eder (akt. Cemal, 2005: 466).

⁷¹ Hasan Cemal'in iddiasına göre yine bu dönemde gazeteyle "Cumhuriyet'in imzasız başyazılarını Mehmet Barlas yazıyor" diye bir iftira atılmıştır (2005: 467).

“*Cumhuriyet* okumuyorum, çünkü *Cumhuriyet* okuruyum” sloganıyla vücut bulan Dördüncü Cumhuriyet boykotu, başarılı olacak ve 29 Şubat 1992 tarihinde *Cumhuriyet Gazetesi’ni* eline alanlar, Hasan Cemal’in genel yayın yönetmenliğinden ayrıldığı haberini görecektir. Fakat gazetenin tekrar sol Kemalistlerin eline geçmesi için takvim yapraklarınının 9 Nisan 1992 tarihini bulması gerekecektir. Bu süre zarfı içinde Cumhuriyet, ciddi maddi zorluklar yaşamaya başlar ve gazetede kalmaya devam eden liberal kanadın Kemalistler’e olan tepkisi şiddetlenir. *Olayların Ardındaki Gerçek* köşesinde gazeteden ayrılıp boykot çağrısında bulunanlar, “ekmek yediği kapıya pislemekle”, ahlaksızlıkla, yalancılıkla ve çıkarıcılıkla suçlanır (Cumhuriyet, 1992d: 19). Yazı işleri müdürü Okay Gönensin, Hasan Cemal’in ayrılığının ardından kaleme aldığı köşe yazısında boykot çağrısında bulunanları sert bir şekilde eleştirir.

Cumhuriyet’in yönetiminde iş yapmadan ağırlık sahibi olmak, kendi ufuklarını gazetenin tümüne egemen kılmak isteyen bu grup; istediklerini yapamayınca toplu halde gazeteden ayrılmış ve Cumhuriyet’i okumuyorum çünkü Cumhuriyet okuruyum sloganıyla açılan kampanya, başarılı olmuş ve okurlarımızın önemli bir bölümü gazeteyi bırakmıştır. (...) Bu 68 yıllık kuruma karşı savaş açanların, Hasan Cemal’den alacakları çok ders vardır (Gönensin, 1992b: 2).

Gazetenin ekonomik durumunun içinden çıkılmaz bir hâl almasıyla birlikte gazetenin yönetim kurulu toplanır ve 9 Nisan 1992 tarihinde Kemalistler’in önemli bir bölümü gazeteye geri döner. Bu polemiklerle dolu ve seksen sonrası Türkiye’de siyasi düşüncenin dönüşümüne ışık tutan kavga, sadece Türk basınında ilgi odağı olmaz. *Independent Gazetesi*, Kemalistler’in gazeteye geri dönmesini “Gazete, Genç Türkler’in Kurban Oldu” başlığıyla verir. *Los Angeles Times* ve *Inter Press Service* de Kemalistler’in gazeteye dönmesini haber yapmaya değer bulacaklardır.

Geçen hafta sonu ülkenin önde gelen gazetesi Cumhuriyet'te yaşananlar, tam bir Türk işi darbeydi ve modern Türkiye'nin sorunlu ruhu hakkında çok şey anlatıyordu. Kemal Atatürk'ün cumhuriyetinin ilkeleri adına gerçekleştirilen sol görüşlü entelektüellerin darbesi, ülkenin tek kaliteli gazetesinin yönünü; Türk tarihinin akıntısının tersine çevirecek gibi gözüküyor. (...) Gazetenin sahibi ve işletme müdürü Emine Uşaklıgil, yazı işleri müdürü Okay Gönensin ve yardımcıları istifa etti. Türkiye'nin en iyi gazetecilerinden bazılarının asık suratları, gazeteden ayrılmalarının bununla sınırlı kalmayacağını österiyordu. Yaşananları "dümdüz bir darbe" diyerek tarif eden Gönensin, karşı tarafın lideri İlhan Selçuk'u hedef alarak "35 yıldır Türkiye'de darbe yapmaya çalışıyor ve şimdi burada başardı" dedi. (...) Gazetenin destekçileri arasında, Kemalizm'in katı laiklik, komuta ekonomisi ve diplomatik tarafsızlık vaaz eden rahipleri bulunuyor. Eski yayın yönetmeni Hasan Cemal'in idaresinde Cumhuriyet, Türkiye'nin geçtiğimiz on yılda deneyimlediği hızlı gelişim ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal idaresinde geçirdiği zihniyet değişimiyle birlikte kendini çeşitlendirmeye çalışıyordu. Fakat eski tip Kemalist ilericiler, buna karşı çıktılar ve görünüşe göre Saddam Hüseyin'e yakın bir Türk finansörün ve diğer Arap nüfuzlarının yardımıyla gazeteye geri dönüşlerini sahnelemeden önce gazeteden ayrıldılar. Bu grup, hiç şüphe yok ki İslami köktencilik, yolsuzlukların ve ABD'nin askeri hegemonyasına karşı mücadelesini, asrın başında İttihat ve Terakki'nin karargahı olan çürük ahşap binanın gölgesinde sürdürmeye devam edecektir (Pope, 1992a).

Cumhuriyet, 1924'ten bu yana Türkiye'yi Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntılarından inşa eden ekibin lideri (...) Kemal Atatürk'ün sözcüsü olmuştur. Atatürk'ün doktrinleri; (...) İslami köktencilik karşı katı muhalefet, izolasyona varabilen bir tarafsızlık ve devlet tarafından sıkı bir şekilde yönlendirilen toplum ve ekonomiye dayanan Kemalizm'dir. Bu Atatürk kültürü, adını mevcut Türkiye Cumhurbaşkanı'ndan alan; tüketimi, serbest piyasaları ve dış dünyaya açılmayı teşvik eden Özalizm devriminin şiddetli saldırısına maruz kaldı. Cumhuriyet de önce Hasan Cemal ardından halefi Okay Gönensin liderliğinde zamanı yakalamak istedi fakat gazetede eski Kemalist muhafızların amansız muhalefetiyle karşılaştı. (...) Türkiye Gazeteciler Cemiyeti genel sekreteri Şahin Alpay, gazetenin marjinalleşme tehlikesine dikkat çekiyor. Alpay'a göre radikal Kemalist ideoloji geri çekilmekte ve Kemalizm'in genç insanlar üzerindeki etkisi giderek azaltılmaktadır. (...) Cumhuriyet, Türkiye'yi kurtarma görevi entelektüellerin omuzlarında çok dominant bir gazeteydi. Fakat şimdi bu yük, Türk iş adamlarına sevk edildi (Pope, 1992b: 8).

Gazete, solcu statüsünü; 1950'de parlamenter yönetimin kurulmasından sonra Amerikan yanlısı Türk hükümetlerine muhalefet etmesiyle kazandı. 1960'larda ve 70'lerde giderek radikalleşen yayın politikası, gazeteye entelektüel bir okuyucu kitlesi kazandı. Ne var ki dünya sosyalist devletlerinin çöküşü, eskilerin; Cumhuriyet'i üzerine inşa ettiği inancın temellerini parçaladı. Cüret bulan meslektaşları, İlhan Selçuk ve arkadaşlarına; modası geçtiği varsayılan anti-empyralist ve monolitik inançları nedeniyle saldırıyorlar (Mater, 1992)

Bu haberlerin yazımında kullanılan üslup, gazeteden ayrılan isimlerin AB ve ABD ile ilişkiler üzerinden şekillenen medya endüstrisinin oluşumunu ve belli bir entelektüel tipini gerekli kılan hegemonik projeye ne kadar eklekte olduğunu gösterir (Aydın, 2009: 106). Doğrudan liberallerin meseleyi yorumlama şeklinin baz alındığı bu haberlerde *Cumhuriyet* gibi köklü bir kurumun, akıntıya karşı kürek çekecek hâle gelmesinden duyulan üzüntü dile getirilir. Oysa liberallerin yapmak istedikleri, *Cumhuriyet Gazetesi'nin* zamanı yakalamasını sağlamak ve onu "çağdaş" bir gazete hüviyetine büründürmektir. Bu yolda önleri Kemalist gericiler tarafından kesilmiş hatta bir darbeye maruz kalmışlardır. Gazetenin sol Kemalist kanadı da benzer seviyede alaycı ve suçlayıcı bir üslup takınacaktır. Gazetecilik mesleğinin doğası, tartışmanın polemik seviyesinde yaşanmasına ve derinlikli bir tartışma yürütülememesine neden olur. Fakat bizzat bu polemikler üzerinden inşa edilen iki entelektüel karikatürü, Türkiye siyaset jargonuna damgasını vuracaktır.

3.5. KARŞI-DEVRİMCİ DÖNEKLER, DARBECİ DİNOZORLARA KARŞI: İKİ ENTELEKTÜEL KARİKATÜRÜ

Hikmet Çetinkaya: Arkadaşımız iki kişiliktir. Amacı, çok seslilik adına Cumhuriyet'i TÜSİAD'a teslim etmektir veya batırmaktır. Kendisi basın tarihine ahlaksızlığıyla geçecektir.

Uğur Mumcu: Hasan Cemal başarısız bir yönetici. Yazı yazmasını da bilmez. Temiz yüzlü, manken gibi çocuktur. Gazetede imparatorluğunu ilan edecektir. Hasan Cemal gizli sağcıdır. Özal hayranıdır. Havuz başı kokteyllerinin adamıdır. İş adamlarının aleyhine yazdığımız gün onların kokteyllerinde boy gösterir.

Ali Sirmen: Dedesi İttihatçı Cemal Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nu batırdı. Torunu Hasan Cemal Cumhuriyet'i batırıyor. Kemalizm öldü, Cemalizm var.

Oktay Akbal: Hasan Cemal gazetede tek adam saltanatı kurmak istedi. Bundan sonraki çizgisi sermayeden yana olacaktır (akt. Cemal,2005: 434).

Sol Kemalistler'in gazeteden ayrıldıktan sonra verdiği ve Hasan Cemal'in *Cumhuriyet'i Çok Sevmiştim* kitabında alıntılanmış bu demeçler, seksen sonrası Türkiye siyaseti jargonuna damgasını vuran entelektüel karikatürlerinden birini anımsatır. Liberalleri, milli ve ahlaki motivasyonlardan yoksun kimseler olarak tarif eden liboş ve Marksist geçmişlerinden hareketle dile getirilen dönem ifadeleri, Kemalist ve sol cenahlarda yaygın bir kullanıma erişecektir (Bora, 2020: 557) (Gürpınar, 2012: 156-160). Sol Kemalistlerin gözünde dönem olmak sadece sosyalizm ve Marksizm'den vazgeçmiş olmakla eş değer değildir. Kemalist modernist mirastan vazgeçmek de dönem olmak için yeterlidir. Nitekim yükselen liberal entelijansiyanın gözünde kıymetini kaybeden şey, Kemalist ve/veya sol ütopya tarifleridir (Gürpınar, 2021: 159). Bu entelijansiya, çoğunlukla kendisini ütopyacılık karşıtı bir yerden konumlandırırsa da siyasi-iktisadi liberalizmin birlikteliği olarak tarif ettikleri hegemonyaya yükledikleri anlam, liberallerin anti-ütopyacı söylemine gölge düşürür.

Dönem Marksistlerin tek tek basarak, bade düzerekten savundukları liberal soygun düzeni budur işte. (...) Marksizm'den kesin dönüş yapmış; bu ex-marksist ve neoliberalere, kapitalizmi çağdaşlık adına halka yutturabilmek için bir liberal görev daha düşüyor (Mumcu, 1988a: 11).

(...) Ukala, sosyalist, sapına kadar Marksist-Leninist. Burnundan kıl aldırıyor, daha beş yaşında Kuran- Kerim ezberleyen hafız gibi Marx'ı, Lenin'i, Mao'yu, Engels'i hatmetmiş; istersen Kautsky sor, Rosa Luxemburg'dan mı Stalin'den mi söz açsın? Hepsini bilir, Türkiye'yi o kurtaracak. Ötede beride benim için söyledikleri de kulağıma geliyor. – "İlhan Abi, küçük burjuva devrimcisidir. (...) 12 Mart'ta bu serüven noktalandı. Kolay mı sosyalizm! Bizim iyi aile çocuğu ara rejimlerde ortadan kayboldu, paçayı kurtardı. Ne işkence ne cezaevi. 1980'lerde ne göreyim, bizim burnundan kıl aldırılmaz sosyalist liboş olmamış mı? Ağzında banka, borsa, piyasa, döviz, faiz, business... Açıklıyor, "Ben dönem değilim, değiştim ama dünya değişiyor. Zaman sana uymazsa sen zamana uy! Marksist diyalektiğin temel yasası değişimdir. Lenin çoktan aşıldı. Özal, Türkiye'ye çağ atlattığı için büyük

adamdır. (...) Kerata büyük iş çeviriyormuş. ANAP'la da haşır neşir. Lüks gece kulüplerinde şaklabanlık edip sosyalist gençliğinden öyküler anlatıyormuş. Büyük iş adamlarıyla al takke ver külah. (...) Geçen bir yerde rastladım, bu kez pes dedim. Çünkü bizimki Kürt ağzı konuşuyor. (...) Gözlerine baktım, yüzde yüz yalan söylüyor. Tanıdığımdan bu yana ne sosyalist olmuştu ne de liberalizme inanıyordu ne de soyunda Kürtlük vardı; rüzgâr horozuydu bizim oğlan, hep önde görünmek isterdi (Selçuk, 1991d: 2).

Uğur Mumcu ve İlhan Selçuk, liboş ve döneke entelektüel karikatürünün kurucu isimleri olarak karşımıza çıkar. Mumcu ve Selçuk'a göre Türkiye'de liberal yoktur, "liberal geçinmek" vardır. Liberal geçinmek, çıkarları uğruna moda siyasi trendleri takip etmekle eşlenir. O hâlde bugün liberal geçinenlerin, altmışlarda Marksist ve sosyalist "geçinmelerinde" şaşırarak bir şey yoktur. Her zaman çıkarlarına göre siyasal konumlarını belirlemişlerdir (Selçuk, 1988c: 2). Bu tavır alışın en ateşli savunucularından biri, Uğur Mumcu'dur. Mumcu, Altan ailesine karşı giriştiği polemiklerde Çetin Altan'ı büyük döneke, Ahmet Altan ve Mehmet Altan'ı ise küçük döneke ve liberal tosuncuklar olarak isimlendirir (1988b: 10)(1988c: 13)(1988d: 3). Bir diğer baş düşman ve eski *Cumhuriyet* yazarı Mehmet Barlas da Mumcu'nun sivri kaleminden kendini kurtaramaz.

Memo gazeteciliği; son bağımsız Müslüman Türk devletinde, ekonomilerin militarizasyonu döneminde ortaya çıkan alaturka kapitalizmi savunan alafranga sağcılık demektir (...) Memo gazeteciliği hem iş adamı hem de gazeteci olmak anlamına gelir. (...) Bir memo gazetecisi nasıl yetişir? Önce solcu gazetede devrimcilik yapacaksın. (...) Devir değişecek, solculuktan çark edip liberal olacaksın. Liberal olmakla kalmayacaksın, kendin de şirket kurup kapitalistler arasına katılacaksın. (...) Asker döneminde askerci, sivil dönemde de iktidarcı olacaksın. Hiçbir konuyu araştırmayacaksın, araştıranlara da sahiplerinin sesi olarak saldırıp aferin alacaksın. (...) Memo gazeteciliği budur. Hem gazeteci hem iş adamı. Gazeteci olarak iktidar borazancılığı ve ihale takibi, iş adamı olarak da holdinglerin Babıali'deki sözcüsü ve yazılılarıyla da işveren sofralarının mezesi... (Mumcu, 1988e: 1,13)

Neticede ortaya çıkan, yükselen liberal entelijansiyayı döneke, karşı-devrimcilik ve vatani satmak gibi sert çağrışımlarla tarif eden bir entelektüel karikatürüdür. Bu entelektüel karikatürü, seksenlerle birlikte belirginleşir ve "yetmez ama evet"

tartışmalarına kadar uzatılabilecek bir anti-entelektüel damarı besler. Öte yandan karikatürleştirmeye başvuranlar sadece Kemalistler ve solcular değildir. Seksenler, Türkiye siyasi jargonunun; ahlakileştirme ve şeytanileştirmeden ayrı düşünülmemeyeceği bir ortamın belirmesine sahne olmuştur (Gürpınar, 2012: 164). Dolayısıyla varlığını seksenlerde bulan hiçbir siyasi akım, bu olumsuz siyasi kültürden azade kalamayacaktır. Üstelik hızla gerçekleşen küresel bir dönüşümün ortasında Kemalistliği dinozorluk ve geri kafalılıkla eşlemek oldukça kolay olacaktır (Alpay, 2019: 19).

Dönek mi? Kendi geçmişine sırt çevirmek mi? Dönek ne demek? Çok partili rejimi, demokrasiyi yıkıp yerine tek parti diktası geçirme fikrinden dönmek mi? (...) Çoğulcu demokrasinin yerine işçi sınıfı adına totaliter bir ideolojinin diktasını savunma fikrinden vazgeçmek mi? (...) Her şeyin, malların da hizmetlerin de fikirlerin de ideolojilerin de serbestçe yarışabileceği rekabetçi bir ekonomik ve siyasi düzen yerine, torna tezgahından çıkmışçasına her şeyin tek tip olduğu otoriter bir kışla düzeni arayışından vazgeçmek mi? (...) Saddam Hüseyin, Hafız Esad, Kaddafi türü Baasçı düzenleri, anti-empyalistlik, devrimcilik adına Türkiye için örnek almaktan vazgeçmek mi? (...) Askerin süngüsüyle kendine iktidar yolu açmaya heveslenip, bu kafaya devrimcilik, devrimci demokrasi ve vahşetle vazgeçmek mi? Döneklik bütün bunlardan vazgeçmekse, o zaman ben de döneğim (Cemal, 2008: 64).

Evet öyle, ben döneğim. Demokrasiye döndüm! Ya siz? Bugün hala askerle iş tutanlar, askeri darbeye kışkırtanlar... (...) Bugün hala seçim sandığına inananlar, demokrasiye karşıdevrim görenler... (...) Bugün hala Türkiye'yi Avrupa'dan kopartmak için, Orta Asya'lara sürüklemek için Kızılema koalisyonları ya da milli demokratik devrim cepheleleri oluşturup hala darbe peşinde koşanlar... (...) Bugün hala 1960'ların, 1970'lerin komünizm tacirleri gibi irtica bezirganlığına soyunup askeri kışkırtanlar, askeri kışlasında rahat bırakmayanlar... (...) Bu yaşta hala cuntalaşma peşinde olanlar... (...) Bu yaşta hala "elinizi çabuk tutun!" diye askere çağrı yapanlar... (...) Bu yaşta hala -kaçıncı yenilgiye rağmen- askerle aynı fotoğraf karesinin içine girebilmek, askerle birlikte gözükebilmek için Ankara yollarına düşenler... (...) Bu yaşta hala bir zamanlar Deniz Gezmiş'leri darağacına götüren yollarda yürüyenler... (...) Hala postal kokusu sevenler... Ne duruyorsunuz hala? Siz değişmediğinize göre, davadan dönmediğinize göre, bin yıldır aynı yolun yolcusu olduğunuza göre ne düşündüğünüzü ne yapmak istediğinizi açıkça söyleyin. Takiye yapmayın! Dürüst davranın. Artık demokrasi var. Fikir suç olmaktan çıktı Avrupa yolunda. Sizler de gidin meydanlarda konuşun, gazetelerdeki köşelerinizde açıkça yazın. (...) Sen kalkıp dincilik tehlikesinden dem vurarak, her zamanki gibi üstü örtülü biçimde demokrasi düşmanlığı yapacaksın. Dincilik diyerek, her zamanki gibi dinle ilgili neredeyse her şeyi laiklik düşmanlığı olarak yorumlayacaksın. Laiklik elden gidiyor yaveleriyle her zamanki gibi asker kışkırtıcılığı yapacaksın demokrasiye karşı. (...) Sen kalkıp etnikçilik diyerek insan hakları konusunu es geçeceksin; Türkiye Cumhuriyeti'nin Kürt kökenli

vatandaşlarının, Kürtlerin kimliklerine, kültürel haklarına gözünü kapatacağsın.
(Cemal, 2005: 458-9)

Yükselen liberal entelijansiya, liboş ve döneke tabirleri üzerinden kendilerine yönelen kuşatmaya karşı dönekeği, bir doğruya sadakat yolu olarak tarif edip benimseme yolunu seçer (Uluengin, 1987b: 7). Şahin Alpay'a göre Marx da bir döneke, gençliğindeki fikirleriyle yaşlılığındaki fikirleri, birbirinin tam aksi istikamettedir. O halde döneke olmak, dönme; utanılacak bir şey değildir. Asıl utanması gerekenler, yeni dünyayı kavrayamadığı için dönemeyenler ve döndüğünü bildiği halde bunu inkâr edenlerdir (1991f: 4). Zira liberallere göre "solun cemaatçi yapısı", fikir değiştirmeye imkân tanımamakta ve döneke ve karşı-devrimcilik etiketi yapıştırılmayan bir aykırı düşünceye mahal verilmemektedir (Cemal, 2018: 139)(Cemal, 2005: 182). O hâlde görüş değiştirdiği halde hiç değiştirmemiş gibi davrananlar ve değiştirmedikleri hâlde değiştirmiş gibi davrananlar, takiye yapmaktadır (Cemal, 2005: 461).

Bu iki tarifin bir arada gözüktüğü bir gazete olarak *Cumhuriyet*, Cengiz Çandar için "demokrat filizler ile jakoben dinazorların" bir arada bulunduğu tuhaf bir yapıdır (akt. Ongun, 2006: 60). Jakoben dinazorlar ifadesi, yükselen liberal entelijansiyanın döneke ve liboşluk üzerinden gelen saldırılara karşı sadece savunma pozisyonunda olmadığını gösterir. Nitekim yeni entelijansiyanın söylemine doladığı darbeci, jakoben ve dinazor ifadeleriyle vücut bulan Kemalist karikatürüyle karşı-devrimci döneke karikatürü, birbirleriyle etkileşim halinde ve aynı zaman diliminde ortaya çıkmıştır. Bu entelektüel karikatürlerinin ortaya çıkışında *Cumhuriyet Gazetesi*, iki karikatürün muhataplarının da aynı anda gözlemlemeyi mümkün kılan bir platform olması nedeniyle kıymetlidir. Nitekim Hasan Cemal, sol Kemalistler'in döneke, liboşluk ve karşı-devrimcilik üzerinden şekillenen eleştirilerinin kendisine de yöneldiğinin farkındadır. Bu farkındalığı, "Ben onların gözünde liberalim hatta liboşum ama bunu yüzüme

söyleyemiyorlar” ifadesiyle dile getirir (Cemal, 2005: 182). Hasan Cemal için de sol Kemalistler; darbeci, dinazor ve eski kafalıdır. İlhan Selçuk ve Hasan Cemal'in paylaştığı Yöncü geçmiş, denetleyici-yükselen kuşak çatışmasının; ikisi özelinde daha gerilimli geçmesine neden olur. Fakat nüveleri *Dördüncü Cumhuriyet'te* gözlemlenen bu entelektüel karikatürleştirmeleri, çok daha geniş bir çerçevede Türkiye'nin siyasi jargonuna damgasını vuracak ve çok fazla şey söylenip hiçbir şeyin tartışılmadığı bir anti-entelektüel zeminin meydana gelmesine neden olacaktır.

SONUÇ

Seksenler, girift ve katmanlı dönüşümlere ev sahipliği yapmış bir dönemselleştirmenin adıdır. Bu girift ve katmanlı dönüşümün gerçekleştiği zemini teşkil eden bir olgu olarak neoliberalizmdir. Neoliberalizm, her şeyden önce refah devleti kapitalizmine karşı getirilen şiddetli bir itiraz olmakla birlikte yaşamın pek çok alanını etkileyen bir kurucu niteliğe sahiptir. Neoliberalizmin dayattığı olgusal zemin üzerinde meydana gelen geleneksel solun ve/veya modernizmin krizi, Seksenlerin dünya tarihindeki kurucu ve dönüştürücü dönemlerden biri olmasına neden olmuştur. Bu maddi gerçekliğe dayanan başkalaşım süreci, yeni bir entelijansiyanın varlığını mümkün kılmıştır. Bu yükselen liberal entelijansiya, neoliberalizmin dönüştürücü erkinden etkilenmiş ve bunu siyasal alana telif etmek istemişlerdir. Neticede ortaya çıkan, olgusal olan ile kavramsal olanın devamlı etkileşimi ve bu etkileşimin haricinde pek az şey bırakan hatta hiçbir şey bırakmayan bir hegemonya olmuştur.

Türkiye’de neoliberalizmin olgusal zeminin oluşumunda ön plana çıkan iki olay ve bir kişi vardır. Bunlar 24 Ocak Kararları, 12 Eylül Askeri Darbesi ve Turgut Özal’dır. Türkiye’de neoliberalizmin olgusal zeminin tarifini kendisine konu edinen literatür, tatmin edici bir yeterliliğe sahiptir. Fakat olgusal olanın kavramsal olana telifi ve bu ikisinin etkileşimi hakkında aynı seviyede bir üretim doygunluğundan bahsedilemez. Bu tez de literatürdeki bu eksikliği kendisine dert edinir. Türkiye’de seksen sonrası siyasi düşüncenin dönüşümünü konu edinen literatürde yükselen liberal entelijansiyayı tarif eden üç kavramsallaştırma vardır. Bunlar sol liberalizm/liberal sol, ikinci cumhuriyetçilik ve Post-Kemalizm’dir. Bu üç tarif, izole olarak ele alındığında eksiklikler göze çarpar fakat bu üç tariften hareketle yükselen entelijansiyaya dair bütünlükçü bir bakış yakalanabilir. Nitekim birinci bölümün ilgili alt başlığında amaçlanan, bu bütünlükçü bakışın mümkün kılınmasıdır. Buna göre yükselen liberal

entelijansiya; siyasi-iktisadi liberalizmin birlikteliğini fikriyatının temeline içtenlikle veya kerhen koyan, neoliberalizmin maddi gıpta eden, bu dönüştürücülüğü siyasal alana telif etmek isteyen ve bu telifi gerçekleştirmek için neoliberalizmin ekonomik vurgularının siyasi karşılıklarını üreten bir kavramsal harita üzerinde yükselir. Siyasi vurguların hedefinde ise her türlü siyasal, sosyal ve iktisadi problemin kaynağı olarak görülen ve zaman-mekân ikilisinden bağımsız bir muktedirlikle tarif edilen Kemalizm olacaktır.

Öte yandan yükselen liberal entelijansiyayı konu edinen tariflerin bütünlükçü bir çerçevede ele alınması, literatüre katkıda bulunmak adına yeterli değildir. Bu entelijansiyanın oluşumunun ve hegemonik karakterine kavuşmasının fikrî takibinin yapılması gerekir. *Cumhuriyet Gazetesi'nin* 1981-1992 arasında geçen ve bu çalışmanın *Dördüncü Cumhuriyet* olarak adlandıracağı dönemi, bu fikrî takibi mümkün kılan ve aynı zamanda yükselen entelijansiya verilen reaksiyonları eş zamanlı görme imkânı veren bir platform olması nedeniyle kıymetlidir. Sol Kemalistler ve yükselen liberal entelijansiya arasında ideolojik farklılıkların yanı sıra kuşak çatışması da vardır. Derin bir ideolojik çatışma ve denetleyici-yükselen kuşak geriliminin herhangi bir gazetede olması da ilgi çekici olurdu. Fakat bu gazetenin *Cumhuriyet* olması, gazetenin taşıdığı sembolik anlamı nedeniyle daha da ilgi çekici olur. Adını rejimin kurucusundan alan ve bu rejimi meydana getiren siyasi hareketle özdeş görülen *Cumhuriyet Gazetesi'nde* Kemalizm'e meydan okunması, başlı başına incelenmeye değer bir olay karşımıza çıkar.

Hasan Cemal'in genel yayın yönetmenliği sırasında *Cumhuriyet*, yükselen liberal entelijansiyanın kendisini gösterdiği ve gazetenin entelektüel görünürlük imkânından faydalandığı bir gazete olarak belirir. Hasan Cemal'in de bir parçası olduğu yeni entelijansiyanın dert edindiği meselelerin başında askerin Türkiye siyasetindeki rolü gelir. 12 Eylül'ün hatırasının henüz çok taze olduğu bir

ortamda bu şaşkırtıcı bir durum değildir. Fakat karmaşık olan, 12 Eylül'ün kurumsallaştırdığı neoliberalizmi sahiplenmeyle cuntaya karşı çıkmanın bir arada götürülmesidir. Bu karmaşıklığı mümkün kılan, 12 Eylül'ü ekonomi-politiğinden bağımsızlaştırarak salt asker-sivil ilişkilerine dayalı bir tarih okumasının meydana gelmesidir. Sivil-asker karşıtlığına dayalı tarih okuması, 12 Eylül ile sınırlı kalmaz ve Kemalizm'e hatta İttihat ve Terakki'ye kadar götürülen bir modernleşme eleştirisine dönüşür. Böylelikle tarih, aktüel olanın nasıl yorumlanması gerektiğine referans veren bir mücadele alanına dönüşür. Bu tarih okumasının vardığı sonuç, ceberut ve jakoben ulus inşacılığının İslamcılar ve Kürtler başta olmak üzere makbul olarak tanımlamadığı cenahları ezdiği ve siyasal alandan dışladığıdır. O hâlde demokratikleşme ancak İslamcılar ve Kürtlerin birer demokratikleştirici aktör olarak siyasetin merkezine yürümesiyle ve müesses olanı yıkmasıyla mümkün olacaktır. Yükselen liberal entelijansiyanın bu yaklaşımı, "tarihin sonunu" tahayyül ettirebilecek seviyeye gelen liberal-piyasacı hegemonyayla doğrudan ilişkilidir. Neoliberalizmin devlete yönelttiği zorbalık ve verimlilik eleştirileri, siyasal söylemde ceberutluk ve anti-demokratiklikle eşlenir. Devletin ekonomiden elini çekmesi, refahı mümkün kılacak; toplumun devletten özerkleşmesi ise demokratikleşmeyi sağlayacaktır. Türkiye'de devlet denilen mefhumun Kemalizm ile eş görülmesinden dolayı KİT'lerden Diyanet İşleri Başkanlığı'na, askerî arazilerden bürokrasinin tümüne; devletin vücut bulduğu her şey özelleştirilmelidir. Yükselen liberal entelijansiya göre demokratikleşme ancak böyle mümkün olacaktır. Buna ek olarak SSCB'de Gorbaçov'un uyguladığı glasnost ve perestroyka politikaları da liberallerin demokratikleşme beklentilerini şekillendirir. Onlara göre Gorbaçov, Leninizm'e ve Stalinizm'e meydan okumuş ve bu sayede özgürleşmeyi mümkün kılmıştır. O hâlde Türkiye'de de demokratikleşme, sivilleşme ve özgürleşme üçgeninde tanımlanan siyasal projeyi mümkün kılacak bir siyasi lider ve siyasi hareket ortaya çıkmalıdır.

Öte yandan başını gazetenin genel yayın yönetmeni Hasan Cemal'in çektiği bir grup, Kemalizm'i liberal-piyasacı hegemonyayla uyumlu bir yerden tarif etme gayretindedir. Bu tarif, sol Kemalizm'e doğrudan bir meydan okuma anlamına gelir. Nitekim 1991 Kasım kırılmasından sonra Kemalizm'i liberal hegemonyaya ekleme çabası hız kazanır. Fakat gazeteye uygulanan boykotun sonuç vermesi, bu çabanın beyhude olduğunu gösterir. Zira yükselen liberal entelijansiya, formasyonunu Kemalizm'e ve bilhassa onun sol yorumlarına karşı antagonistik bir cepheden inşa etmiştir. Bu antagonizmanın doğrudan bir sonucu, seksenlerde belirginleşen ve Türkiye siyasal hayatına damgasını vuran iki entelektüel karikatürdür. Karşı-devrimci dönem ve darbeci dinazor olarak özetlenebilecek iki entelektüel karikatürünün oluşumunda *Cumhuriyet Gazetesi'ndeki* ayrışma, belirleyici bir rol oynamıştır. Bu iki entelektüel karikatürü, ortaya çıktıkları dönemin bir ürünü olarak kalmamış ve günümüze kadar süren anti-entelektüalist damarı beslemiştir.

Cumhuriyet Gazetesi'nin bile bir zamanlar post-Kemalistlerin eline geçmiş olması, seksenlerde yükselen liberal entelijansiyadan azade kalmış bir basın organı var mıdır sorusunu beraberinde getirir. Bu tez boyunca üzerinde durulan pek çok post-Kemalist entelektüel; sonraki yıllarda Taraf, Zaman, Yeni Şafak ve Sabah gazetelerinde yazacak, "yetmez ama evetçilikten" "adalet yürüyüşüne" kadar farklı farklı meselelerin önde gelen isimleri olacak ve bir şekilde görünürlüklerini korumayı başaracaklardır. Bu entelijansiya, yükselirken Özal'da bulamadığını müesses hâle geldiğinde Erdoğan'da arayacak; daha sonra ondan da umudu kesip Kılıçdaroğlu ve Kürt siyasetiyle flört edecektir. Hayal kırıklıklarıyla dolu bu yolculuk, kavrayış yetersizliğinden öte yitirmekte olan bir hegemonyada diretilen inançla ilişkilidir. Bu nedenle siyasetçiler ve entelijansiya arasındaki ilişki, karşılıklı bir araçsallaştırmayı yansıtır. Siyasiler, liberal entelijansiyanın siyasal jargon belirleme gücünden faydalanırken liberal entelijansiya da siyasileri AB eksenli hegemonik projeye eklememenin bir aracı olarak görürler. Nitekim Attila Yayla'nın ifade ettiği şekliyle "Neden her yerde bu adamın heykelleri, fotoğrafları var" diye soracak olan AB'dir (Hürriyet,

2006). Liberal entelijansiyanın Kemalizm'le kurduğu antagonistik ilişkide bu arka plan, belirleyici rol oynamıştır.

Netice itibariyle tek başına Hasan Cemal'in yaşam öyküsü bile yükselen liberal entelijansiyanın serencamını özetlemeye yeter. Cemal'in, Doğan Avcioğlu'nun yanında sıkı bir sol-Kemalist olarak başlayan entelektüel kariyeri, seksenlerle birlikte tövbekârlıktan beslenen bir liberalliğe dönüşmüştür. Cemal, *Cumhuriyet Gazetesi* genel yayın yönetmenliğinin de getirdiği sorumlulukla Kemalizm'in liberal-piyasacı bir tarifini mümkün kılmaya çalışmış, yeni asırla birlikte ise önceden destek verdiği siyasal hareketi, "Kemalistleşmeyle" suçlayacak seviyede bir post-Kemalist olmuştur (2018: 357-379) (Aytürk, 2019: 7). Öte yandan bu ifadesinden beş sene sonra *Cumhuriyet'in* yüzüncü yılı için kaleme aldığı köşe yazısına "Cumhuriyet bir devrimdir, Atatürk de önderidir; yaşasın Cumhuriyet!" başlığını atacaktır (2023). Bu karmaşıklık, anti-entelektüalist önermeler yerine Cemal'in de parçası olduğu jenerasyonunun bir bunalımı olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- ADD. (2022, 03). *Atatürkçü Düşünce Derneği'nin 1 Numaralı Kurucu Üyesi ve Onursal Başkanı Hıfzı Veldet Velidedeoğlu*. 06 23, 2024 tarihinde Atatürkçü Düşünce Derneği: <https://www.add.org.tr/wp-content/uploads/2022/03/HifziVeldetVelidedeoğlu.pdf> adresinden alındı
- Akbal, O. (1988, 05 15). Tarihi Kim Değiştirebilir? *Cumhuriyet*, s. 2,13.
- Akbal, O. (1991a, 08 26). Ne İşiniz Var SHP'de. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Akbal, O. (1991b, 04 07). Atatürk Çağının Ötesindedir. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Akbal, O. (1991c, 11 02). Kongar İçin. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Akbal, O. (1993). *Kırmızı Tenteli Tramvay: Babıali'de 50 Yıl*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Akbal, O. (2018). *Suçumuz İnsan Olmak*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Akınhay, O., & Benlisoy, F. (Dü). (2008, Ağustos). Sungur Savran'la Söyleşi: "Sol Liberalizm ve Ulusal Solculuk, Yenilgi İdeolojileridir". *Mesele Kitap Dergisi*(20), 15-23.
- Aladağ, A. (2013). *Hegemonya Yeniden Kurulurken: Sol Liberalizm ve Taraf*. İstanbul: Patika Yayınevi.
- Alpay, Ş. (1982a, 11 11). Bryan Magee Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı. *Cumhuriyet*, s. 5.
- Alpay, Ş. (1982b, 08 19). Egemen İktisat İdeolojisinin Eleştirisi Asaf Savaş Akat Alternatif Büyüme Stratejisi. *Cumhuriyet*, s. 5.
- Alpay, Ş. (1982c, 08 19). Kürşat Bumin Sivil Toplum ve Devlet. *Cumhuriyet*, s. 5.
- Alpay, Ş. (1982d, 09 09). Çetin Özek- Devlet ve Din. *Cumhuriyet*, s. 5.
- Alpay, Ş. (1984, 08 30). Siyaset Ekonomiden Görece Özerk midir? Sadun Emrealp Azgelişmişlik ve Siyasi Yapılar. *Cumhuriyet*, s. 5.
- Alpay, Ş. (1985, 06 06). Popülist Demokrasiden Otoriterliğe Türkiye Ansiklopedisi. *Cumhuriyet*, s. 5.
- Alpay, Ş. (1987, 07 04). Şerif Mardin'le Mülakat İslami Hayat Tarzı Amaçlanıyor. *Cumhuriyet*, s. 8.

- Alpay, Ş. (1989, 07 07). Karl Popper- Açık Toplum ve Düşmanları. *Cumhuriyet*, s. 5.
- Alpay, Ş. (1990a, 12 20). Ayet mi Slogan mı? Çağdaş Türkiye'de İslamcı Hareketin Analizi. *Cumhuriyet Kitap*(44), s. 17.
- Alpay, Ş. (1991a, 07 17). SHP'nin Sorunu Liderlik Değildi. *Cumhuriyet*, s. 5.
- Alpay, Ş. (1991b, 30 05). Asaf Savaş Akat'tan Zamanı Gelmiş Geçen Bir Çağrı: SHP Parti Programı Yenilensin. *Cumhuriyet*, s. 4.
- Alpay, Ş. (1991c, 07 16). Yeni Fikirleri Benimsemek SHP İçin Başarının Yolu. *Cumhuriyet*, s. 5.
- Alpay, Ş. (1991d, 11 27). Dış Düşmanlar, İç Düşmanlar. *Cumhuriyet*, s. 4.
- Alpay, Ş. (1991e, 11 09). Parlamentoda Deprem. *Cumhuriyet*, s. 4.
- Alpay, Ş. (1991f, 12 18). Dönek Krevçuk. *Cumhuriyet*, s. 4.
- Alpay, Ş. (1992a, 02 15). Ah Şu Emperyalizm. *Cumhuriyet*, s. 14.
- Alpay, Ş. (1992b, 01 16). SHP Kaybetti Memleket Kazandı mı? *Cumhuriyet*, s. 14.
- Alpay, Ş. (1992c, 01 15). Cezayir İslamcılara Bir Şans Tanımalıydı. *Cumhuriyet*, s. 4.
- Alpay, Y. (2019, Şubat). Türk "Kulturkampf "ında Post-Kemalizm Parantezi. *Varlık*, s. 12-20.
- Alpkaya, F. (2021). Bir 20. Yüzyıl Akımı: "Sol Kemalizm". T. Bora, M. Gültekinçil, & A. İnel (Dü) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm* (s. 477-481). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altan, M. (1992). İkinci Cumhuriyet nedir, ne değildir? *Türkiye Günlüğü, Güz Gündemi Cumhuriyet Tartışmaları*(20). 05 07, 2024 tarihinde <http://derkenar.com/mehmet-altan+ikinci-cumhuriyet-nedir-ne-degildir> adresinden alındı
- Anadol, Ç. (1991, 11 09). Sınav Günlerindeyiz. *Cumhuriyet*, s. 3.
- Anderson, B. (2019). *Sınırları Aşarak Yaşamak*. (A. A. Tekin, Çev.) İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Anderson, P. (2021). *Postmodernitenin Kökenleri*. (E. Gen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

- Aslanbay, Ü. (2017). Sunuş. Ü. Aslanbay (Dü.) içinde, *Bir Eski Cumhuriyet İçin: Ali Sirmen Anlatıyor* (s. 7-18). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Ayata, S. (2022). Liberaller, Liberal Söylem ve Liberal Siyasi Yaklaşım. B. Esen, & İ. Aytürk (Dü) içinde, *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar* (s. 243-275). İletişim Yayınları.
- Aydın, U. U. (2009). Sol, Liberalizm ve Demokrasi: Türk Aydınlarının Dönüşümü. *Doktora Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Aytürk, İ. (2015, Kasım). Post-Post-Kemalizm: Yeni Bir Paradigmayı Beklerken. *Birikim*(319), 34-48.
- Aytürk, İ. (2019, Şubat). Post-Kemalizm Nedir? Post-Kemalist Kimdir? Bir Tanım Denemesi. *Varlık*, s. 4-8.
- Aytürk, İ. (2020, Haziran-Temmuz). Bir Defa Daha Post-Post-Kemalizm: Eleştiriler, Cevaplar, Düşünceler. *Birikim*, s. 101-119.
- Aytürk, İ., & Esen, B. (2022). Önsöz. İ. Aytürk, & B. Esen (Dü) içinde, *Post-Post-Kemalizm* (s. 7-23). İstanbul: İletişim.
- Bağcı, E. H. (2004). Türkiye'de Siyaset ve Resmi İdeoloji: Temel Yaklaşımlar. *Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi*, 2(1), 197-224.
- Bali, R. N. (2002). *Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bali, R. N. (2005, Mart). Nasıl Mümkün Oldu? İslamcı-Solcu-Liberal İttifakı. *Türk Yurdu*(211). 05 02, 2024 tarihinde Rifat N. Bali: https://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/islamci_solcu_ittifaki.pdf adresinden alındı
- Başkaya, F. (1990, 10 06). Laiklik, İrtica. *Cumhuriyet*, s. 2,19.
- Bauman, Z. (1991). Living Without An Alternative. *The Political Quarterly*, 62(1), 35-44.
- BBC News Türkçe. (2013, 05 10). *Thatcher mı Özalcıydı, Özal mı Thatcher'ciydi?* 05 04, 2024 tarihinde BBC News Türkçe: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/04/130410_thatcher_ozal adresinden alındı
- Belge, M. (1982, 05 08). Önce Güzel Bir Yasa Yapalım. *Cumhuriyet*, s. 8.
- Belge, M. (1991a, 12 06). Değişmeyi Sindirmek. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Belge, M. (1991b, 12 04). Önümüzdeki Dönem. *Cumhuriyet*, s. 2.

- Belge, M. (1991c, 12 20). HEP Kongresi ve Mesut Yılmaz. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Belge, M. (1992a, 01 31). TBKP'nin Gerekçeli Kararı. *Cumhuriyet*, s. 14.
- Berktaş, H. (1991, 11 12). Soğuk Savaş Araçlarının Tasfiyesi. *Cumhuriyet*, s. 16.
- Berman, M. (2021). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. (B. Peker, & Ü. Altuğ, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (1991, 12 05). Milliyetçiliğin ve Milli Devletin Ötesi. *Cumhuriyet Kitap*(93), s. 5.
- Bora, T. (2015, 08 05). *Kartaca Yıkılmalıdır*. 05 07, 2024 tarihinde Birikim: <https://birikimdergisi.com/haftalik/1532/kartaca-yikilmalidir#.WVtCfoTyipo> adresinden alındı
- Bora, T. (2017, 07 5). *Kemalizm ve 'Eleştirinin Eleştirisi'*. 08 12, 2023 tarihinde Birikim Dergisi: <https://birikimdergisi.com/haftalik/8395/kemalizm-ve-elestirinin-elestirisi> adresinden alındı
- Bora, T. (2020). *Cereyanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2021). *Sol, Sinizm ve Pragmatizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T., & Yanık, A. (2023). Seksenli Yıllarda Türkiye'nin Siyasi Düşünce Hayatı. M. Kaynar (Dü.) içinde, *Türkiye'nin 1980'li Yılları* (s. 367-386). İletişim Yayınları.
- Bozarıslan, H. (2020, Mart). Kemalizm, Batılılaşma ve Anti-Liberalizm. *Birikim*(371), 48-53.
- Britannica. (2024c, 06 13). *Václav Havel: president of Czech Republic*. Britannica: <https://www.britannica.com/biography/Vaclav-Havel> adresinden alındı
- Britannica. (2024a, 05 14). *Karl Popper: British Philosopher*. 06 26, 2024 tarihinde Britannica: <https://www.britannica.com/biography/Karl-Popper> adresinden alındı
- Britannica. (2024b, 03 10). *Raymond Aron: French Sociologist*. 06 26, 2024 tarihinde Britannica: <https://www.britannica.com/biography/Raymond-Claude-Ferdinand-Aron> adresinden alındı
- Cambridge Dictionary. (tarih yok). *Fetish*. 05 07, 2024 tarihinde Cambridge Dictionary: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-turkish/fetish> adresinden alındı

- Cantek, L. (2013). *Cumhuriyetin Büluğ Çağı: Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar (1945-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cemal, H. (1983, 03 23). Geçiş Dönemi. *Cumhuriyet*, s. 1,17.
- Cemal, H. (1986, 07 22). Laiklik. *Cumhuriyet*, s. 1,8.
- Cemal, H. (1989a). *Özal Hikayesi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Cemal, H. (1989b, 09 13). İki Yüzlülük. *Cumhuriyet*, s. 1,13.
- Cemal, H. (1989c, 11 27). Çekoslovakya da Tarihi Yakalıyor. *Cumhuriyet*, s. 1,16.
- Cemal, H. (1989d, 05 12). Düşünmek ve Üretmek. *Cumhuriyet*, s. 1,15.
- Cemal, H. (1989e, 11 10). Atatürk'ü Anarken. *Cumhuriyet*, s. 6.
- Cemal, H. (1989f, 06 09). Fransız Devrimi 200 Yaşında. *Cumhuriyet*, s. 1,5.
- Cemal, H. (1990a, 02 06). Gorbacov'dan Tarihi Açıklamalar. *Cumhuriyet*, s. 2,7.
- Cemal, H. (1990b, 05 27). Top Tüfek Sesiyle Uyanmak Yerine. *Cumhuriyet*, s. 1,15.
- Cemal, H. (1990c, 04 29). Cumhuriyeti Korumak ama Nasıl? *Cumhuriyet*, s. 1,17.
- Cemal, H. (1990d, 11 04). Laik, Anti Laik 1. *Cumhuriyet*, s. 1,19.
- Cemal, H. (1990e, 05 11). Laik, Anti Laik 2. *Cumhuriyet*, s. 1,19.
- Cemal, H. (1990f, 07 18). Yine SHP Raporu. *Cumhuriyet*, s. 1,17.
- Cemal, H. (1991a, 08 29). Sovyetler'de Yaşanan. *Cumhuriyet*, s. 1,15.
- Cemal, H. (1991b, 05 17). Kendine Güven. *Cumhuriyet*, s. 1,16.
- Cemal, H. (1991c, 03 23). Yolun Yarısı. *Cumhuriyet*, s. 1,17.
- Cemal, H. (1991d, 11 07). Nadir Nadi'ye Mektuplar 1. *Cumhuriyet*, s. 1,12.
- Cemal, H. (1991e, 11 10). Nadir Nadi'ye Mektuplar 2. *Cumhuriyet*, s. 1,19.
- Cemal, H. (1992a, 01 13). Cezayire'de Tanklar Neyi Çözecek? *Cumhuriyet*, s. 1,10.
- Cemal, H. (1992b, 01 14). Cezayir'le Türkiye Farkı. *Cumhuriyet*, s. 1,17.

- Cemal, H. (2005). *Cumhuriyeti Çok Sevmiştim: Cumhuriyet Gazetesi'ndeki "İç Savaş'ın" Perde Arkası*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Cemal, H. (2008). *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Cemal, H. (2010). *Türkiye'nin Asker Sorunu: Ey Asker Siyasete Karışma*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Cemal, H. (2012). *Tank Sesiyle Uyanmak: 12 Eylül Günlüğü*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Cemal, H. (2018). *Hayat İşte Böyle Geçip Gidiyor*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Cemal, H. (2023, 10 29). Cumhuriyet bir devrimdir, Atatürk de önderidir; yaşasın Cumhuriyet! *T24*. <https://t24.com.tr/yazarlar/hasan-cemal/yasasin-cumhuriyet,42005> adresinden alındı
- Cerrahoğlu, N. (1988a, 04 24). Prag 88 Sovyetler 68'i Anlayamadılar. *Cumhuriyet*, s. 13.
- Cerrahoğlu, N. (1988b, 04 25). Lenin Sizin Olsun Lennon Bizim. *Cumhuriyet*, s. 13.
- Cerrahoğlu, N. (1989a, 11 08). Sosyal Demokrasi Komünizmi Yendi. *Cumhuriyet*, s. 6.
- Cerrahoğlu, N. (1989b, 11 09). Avrupa'da Sınıf Farkı Kalmadı. *Cumhuriyet*, s. 6.
- Cumhuriyet. (1988a, 12 19). Kişilik Hakkına Tecavüz Var. *Cumhuriyet*, s. 8.
- Cumhuriyet. (1988b, 06 02). Yugoslav Rüzgarı Liberal. *Cumhuriyet*, s. 14.
- Cumhuriyet. (1988c, 06 15). Sovyetler'de Stalinizme Yeni Darbe. *Cumhuriyet*, s. 3.
- Cumhuriyet. (1988d, 07 22). Stalin'in Zehirli Sisi. *Cumhuriyet*, s. 14.
- Cumhuriyet. (1988e, 07 28). Vietnam Ekonomisinde Liberal Esintiler. *Cumhuriyet*, s. 14.
- Cumhuriyet. (1988f, 07 29). Stalin'e Bir Darbe Daha. *Cumhuriyet*, s. 14.
- Cumhuriyet. (1988g, 08 20). Prag Baharı 20 Yaşında. *Cumhuriyet*, s. 14.
- Cumhuriyet. (1989a, 12 24). O Komünizmin Lirik Hayallerine Yüz Vermedi. *Cumhuriyet*, s. 6.
- Cumhuriyet. (1989b, 01 05). Marx'ı Peygamber Yaptık. *Cumhuriyet*, s. 3.

- Cumhuriyet. (1991a, 11 07). Cumhuriyet ve Demokrasiyi Savunmak. *Cumhuriyet*, s. 1.
- Cumhuriyet. (1991b, 11 08). Kimlik. *Cumhuriyet*, s. 1.
- Cumhuriyet. (1991c, 11 10). Berin Nadi'nin Açıklaması. *Cumhuriyet*, s. 19.
- Cumhuriyet. (1991d, 11 11). Kürt Sorunu. *Cumhuriyet*, s. 1.
- Cumhuriyet. (1992a, 02 10). Cumhuriyet Değişti mi? *Cumhuriyet*, s. 3.
- Cumhuriyet. (1992b, 01 16). Ekonomide Kitler. *Cumhuriyet*, s. 1,17.
- Cumhuriyet. (1992c, 01 15). Olayların Ardındaki Gerçek. *Cumhuriyet*, s. 1,17.
- Cumhuriyet. (1992d, 03 03). Cumhuriyet'e Neden Saldırıyorlar? *Cumhuriyet*, s. 1,19.
- Cumhuriyet. (2024, 03 17). *Yazarımız Ali Sirmen hayatını kaybetti*. 06 23, 2024 tarihinde Cumhuriyet: <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/yazarimiz-ali-sirmen-hayatini-kaybetti-2186642> adresinden alındı
- Çakır, R. (1991, 06 22). Geleneksel İslam Radikal İslam Başlıklı Uluslararası Toplantının Düzenleyicisi Doç. Dr. Nilüfer Göle: İslamcılar Siyasetten Uzaklaştı. *Cumhuriyet*, s. 8.
- Çakır, R. (1992a, 01 19). Pazar Konuğu Şerif Mardin- İslam Başka, İslami Hareket Başka. *Cumhuriyet*, s. 12.
- Çakır, R., & Cinemre, L. (Dü). (1991). *Sol Kemalizme Bakıyor*. İstanbul: Metin Yayınları.
- Çandar, C. (2012). *Mezopotamya Ekspresi: Bir Tarih Yolculuğu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik, H. S. (2022, Eylül). Post-Post-Kemalizm Kitabının Düşündürdükleri. *Birikim*(401), 65-71.
- Çelik, H. S. (2023). Modernleşme ve Demokratikleşme Sorunları Üzerine Düşünmek (1923-2023). *Toplum ve Bilim*(163), 84-114.
- Çınar, M. (2020, Mart). Kemalizm, Post-Kemalizm, Reel-Kemalizm, Post-reel Kemalizm. *Birikim*(371), s. 7-14.
- Çıtak, Z. (2022). Post-Kemalizm ve Laiklik: Bir Eleştiriyi Yeniden Düşünmek. İ. Aytürk, & B. Esen (Dü) içinde, *Post-Post-Kemalizm* (s. 315-355). İstanbul: İletişim.

- Deringil, S. (1986, 03 04). Cemil Koçak Türkiye'de Milli Şef Dönemi. *Cumhuriyet*, s. 5.
- Dicleli, Z. (1991a, 11 10). Yeni Diyaloglar. *Cumhuriyet*, s. 16.
- Dicleli, Z. (1991b, 11 19). Atatürk Hep Kalacak, Ya Biz? *Cumhuriyet*, s. 16.
- Dicleli, Z. (1991c, 11 26). Sol Özgürce Tartışabiliyor mu? *Cumhuriyet*, s. 16.
- Dinler, D. (2003). Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi. *Praksis*(9), 17-54.
- Doğan, Y. (1981, 05 02). 24 Ocakla Birlikte Tabular Yıkılıyor. *Cumhuriyet*, s. 1.
- Ekin, D. (1991, 10 24). Taha Parla Nutuk'ta Söylenenin Ne Olduğunu Anlatıyor. *Cumhuriyet Kitap*(87), s. 10-11.
- Ekmekçi, M. (1988, 09 13). 27 Mayıs'la 12 Eylül. *Cumhuriyet*, s. 8.
- Erdoğan, N. (2021). Neo-Kemalizm, Organik Bunalım ve Hegemonya. T. Bora, M. Gültekingil, & A. İnel (Dü) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm* (s. 584-591). İletişim Yayınları.
- Ergün, H. (1991, 12 01). Türklere Bir Gorbaçov Gerek. *Cumhuriyet*, s. 16.
- Erten, B., & Doğan, G. M. (2021). Cumhuriyet'in Cumhuriyet'i: Cumhuriyet Gazetesi. T. Bora, M. Gültekingil, & A. İnel (Dü) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm* (s. 501-511). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Esen, B. (2022). Post-Kemalizm'in Vesayet Eleştirisi: AKP Rejiminin Resmi Tezi. İ. Aytürk, & B. Esen (Dü) içinde, *Post-Post-Kemalizm* (s. 355-417). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fukuyama, F. (1989, Summer). The End of History? *The National Interest*(16), 3-18.
- Giritli, A. (1987, Ocak). Türkiye'de Sivil Toplumculuk (1981-86). *Gelenek*(3). <https://gelenek.org/turkiyede-sivil-toplumculuk-1981-86/> adresinden alındı
- Gönensin, O. (1991, 11 11). Üzgünüz Ama. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Gönensin, O. (1992a, 03 21). Cumhuriyetsiz Bir Türkiye Olur mu? *Cumhuriyet*, s. 2.
- Gönensin, O. (1992b, 03 01). Terbiye Hakkında. *Cumhuriyet*, s. 2.

- Günel, A. (2021). Uğur Mumcu. T. Bora, M. Gültekingil, & A. İnel (Dü) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm* (s. 482-487). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gürbilek, N. (2001). *Vitrinde Yaşamak*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gürbilek, N. (2015). *Sessizin Payı*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gürel, Ö. E. (2023). Hangi Kemalizm? Kimin cumhuriyeti?: Neo-Kemalizm, post-Kemalizm ve post-post-Kemalizm. *Toplum ve Bilim*(163), 62-84.
- Gürpınar, D. (2011). *Ulusalçılık: İdeolojik Önderlik ve Takipçileri*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Gürpınar, D. (2012). The Trajectory of Left-Liberalism in Turkey and Its Nemesis: The Great Rupture in the Turkish Left. *Insight*(1), 147-168.
- Gürpınar, D. (2013). *Dünya Veda: Türkiye'de Liberalizm ve Demokratlık*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Gürsel, S. (1991, 11 12). Solda Sağlıklı Tartışma İçin. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Hürriyet. (2006, 11 20). Atatürk Fotoları Rahatsız Etmiş. *Hürriyet*. 05 30, 2024 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ataturk-fotolari-rahatsiz-etmis-5468931> adresinden alındı
- İnel, A. (1991a, 11 29). Özümüz Silahlı Kuvvetler mi? *Cumhuriyet*, s. 2.
- İnel, A. (1991b, 11 18). Milli Beraberlik Ruhu. *Cumhuriyet*, s. 4.
- İnel, A. (1992a, 01 09). Kemalizm ve Olağanüstü Durum. *Cumhuriyet*, s. 14.
- İnel, A. (1992b, 02 12). Cezayir'de Cumhuriyet ve Demokrasi. *Cumhuriyet*, s. 14.
- Kabacalı, A. (2007). *Aydınlanma Bilgesi: İlhan Selçuk*. İstanbul: Gürer Yayınları.
- Kalaycıoğlu, E. (2022). Kemalizm ve Post-Kemalizm Ayrışmasında Türkiye'de Siyaset Bilimi. İ. Aytürk, & B. Esen (Dü) içinde, *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar* (s. 51-96). İletişim Yayınları.
- Kara, İ. (1990, 12 20). Gelenek ile Modernlik Arasında Ruşen Çakır'ın Çalışması Müslüman Cemaatleri Tanıma ve Anlama Amacı Taşıyor. *Cumhuriyet Kitap*(44), s. 16.
- Karaca, E. (1994). *Cumhuriyet Olayı*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

- Kejanlığlu, D. B. (2004). *Türkiye'de Medyanın Dönüşümü*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Keyder, Ç. (1992, 01 23). Cezayir ve Cemaat Politikası. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Kışlalı, A. T. (1992, 03 08). Mustafa Kemal'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği. *Cumhuriyet*, s. 14.
- Koçak, C. (2002, Şubat). Târih Çalışmalarında Yeni Bir Eğilim: Siyâsî Târimizde Demokrat Aramak. *Toplumsal Tarih*(98), 20-21.
- Koloğlu, O. (2006). *Osmanlıdan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Koyuncu Lorasdağı, B. (2022). Türkiye'de Kadın Çalışmalarında Post-Kemalizm'in İzini Sürmek: Açmazlar ve Yeni Yönelimler. *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Çalışmalar* (s. 97-150). içinde İletişim Yayınları.
- Kozanoğlu, C. (2015). *Yalan Yıllar*. İstanbul: Can Yayınları.
- Köker, L. (1992, 01 20). Demokrasisiz Çağdaşlık Olmaz. *Cumhuriyet*, s. 4.
- Köktener, A. (2005). *Bir Gazetenin Tarihi: Cumhuriyet*. İstanbul: Yapı Kredi Yayıncılık.
- Kömürcü, D. (2016). Türkiye'de Sosyal Demokrasi. E. Haspolat, & D. Yıldırım (Dü) içinde, *Türkiye'de Yeni Siyasal Akımlar (1980 Sonrası)* (s. 91-143). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kurtuluş, M. K. (2024, Ocak 28). *Basın tarihinin en doğurgan mutfağını kurdu: "tarihi yaşarken yakalamak" için çağını, "Kimse kızmasın" diye kendini yazdı: Hasan Cemal 80 Yaşında*. 01 28, 2024 tarihinde T24: <https://t24.com.tr/haber/basin-tarihinin-en-dogurgan-mutfagini-kurdu-tarihi-yasarken-yakalamak-icin-cagini-kimse-kizmasin-diye-kendisini-yazdi-hasan-cemal-80-yasinda,1149019> adresinden alındı
- Lyotard, J.-F. (1984). *Postmodern Condition: A Report on Knowledge (Theory and History of Literature)*. (G. Bennington, & B. Massumi, Çev.) Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Mahçupyan, E. (1992, 03 11). Laik Olmak Yeter mi? *Cumhuriyet*, s. 4.
- Mardin, Ş. (1973, Winter). Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics? *Daedalus*, 102(1), 169-190. <http://www.jstor.org/stable/20024114> adresinden alındı

- Mater, N. (1992, 04 29). Turkey: Oldest Turkish National Daily'Daily Struggle. *IPS- Inter Press Service*. <https://advance.lexis.com/api/document?collection=news&id=urn:contentItem:3SPF-MG70-001G-V0NW-00000-00&context=1516831> adresinden alındı
- Mert, N. (2021, Kasım). Post-Post-Kemalizm Tartışması- Bir Eleştiri. *Birikim*, s. 39-50.
- Mert, N. (2022a, 02 21). *Otoriter/Demokratik Siyaset Tartışmalarının Arka Planı*. 05 02, 2024 tarihinde Birikim: <https://birikimdergisi.com/guncel/10921/otoriter-demokratik-siyaset-tartismalarinin-arka-planı> adresinden alındı
- Mert, N. (2022b, 07 08). *Post-Post-Kemalizm Üzerine*. T24: <https://t24.com.tr/k24/yazi/post-post-kemalizm-uzerine,3816> adresinden alındı
- Mert, N. (2023). Sol-demokrat ve Liberal Cumhuriyet Okumaları Üzerine. *Toplum ve Bilim*(163), 132-168.
- Mumcu, U. (1981a, 04 17). Babaların Babası. *Cumhuriyet*, s. 1-2.
- Mumcu, U. (1981b, 12 20). Şili'den Polonya'ya. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Mumcu, U. (1986, 05 27). 27 Mayıs. *Cumhuriyet*, s. 1,10.
- Mumcu, U. (1988a, 01 06). Liberal Soygun. *Cumhuriyet*, s. 1,11.
- Mumcu, U. (1988b, 01 24). Sirk Politikacısı. *Cumhuriyet*, s. 10.
- Mumcu, U. (1988c, 10 27). Küçük Dönelere. *Cumhuriyet*, s. 13.
- Mumcu, U. (1988e, 02 23). Memo Gazeteciliği. *Cumhuriyet*, s. 1,13.
- Mumcu, U. (1990a, 04 22). Yabancılaşma. *Cumhuriyet*, s. 1,17.
- Mumcu, U. (1990b, 06 16). Karabekir Anlatıyor. *Cumhuriyet*, s. 6.
- Mumcu, U. (1990c, 06 18). Karabekir Anlatıyor. *Cumhuriyet*, s. 6.
- Mumcu, U. (1990d, 06 20). Karabekir Anlatıyor. *Cumhuriyet*, s. 6.
- Mumcu, U. (1991a). *Kürt İslam Ayaklanması 1919-1925*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Mumcu, U. (1991b, 02 10). İttihatçı ve Kemalist. *Cumhuriyet*, s. 1,17.
- Mumcu, U. (1991c, 10 23). Bekleyiş. *Cumhuriyet*, s. 1,19.

- Mumcu, U. (1991d, 10 29). Aymazlık. *Cumhuriyet*, s. 1,17.
- Mumcu, U. (1991e, 11 02). Yeni Mccartcilik. *Cumhuriyet*, s. 1,19.
- Mumcu, U. (1998d, 01 30). Bir Liberal Tosuncuğa. *Cumhuriyet*, s. 3.
- Nadi, N. (1965, 12 16). Ben Atatürkçü Değilim. *Cumhuriyet*.
- Nadi, N. (1982). *Ben Atatürkçü Değilim*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Nietzsche, F. (2014). *Beyond Good and Evil / On the Genealogy of Morality*. (A. D. Caro, Çev.) Stanford, California: Stanford University Press.
- Orhan, S. (2019, Şubat). Bir Ülkenin Biyografisini Yeniden Yazmak. *Varlık*(1337), 25-31.
- Oxford Dictionary. (2016). *Word of the Year 2016*. 05 07, 2024 tarihinde Oxford Languages: <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/> adresinden alındı
- Oxford Reference. (tarih yok). *Yegor Kuzmich Ligachev*. 06 26, 2024 tarihinde Oxford Reference: <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803100105200?rsk=9HOE1m&result=9> adresinden alındı
- Özdemir, H. (1989a, 01 10). Darbeyi Yap Hukuku Hazırla. *Cumhuriyet*, s. 7.
- Özdemir, H. (1989b, 01 17). Harcamalar Gizli Denetim Sınırlı. *Cumhuriyet*, s. 13.
- Özdemir, H. (1989c, 01 18). Direksiyon 28 Yıldır Genelkurmay'da. *Cumhuriyet*, s. 13.
- Özdemir, H. (1989d, 01 19). Tavsiye mi Emrin Olur MGK. *Cumhuriyet*, s. 13.
- Özdemir, H. (1989e, 20 20). Hukuk Devleti ve Asker Gerçeği. *Cumhuriyet*, s. 8.
- Özdemir, H. (1991a, 11 14). Silahlar Sivillerin Emrine. *Cumhuriyet*, s. 15.
- Özdemir, H. (1991b, 11 15). Genelkurmay Rejimin Teminatı mı? *Cumhuriyet*, s. 15.
- Özdemir, H. (1991c, 11 16). Her Türk Asker mi Doğmalı? *Cumhuriyet*, s. 15.
- Özkazanç, A. (2021). Türkiye'nin Neo-Liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce. T. Bora, M. Gültekingil, & M. Yılmaz (Dü) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7 Liberalizm* (s. 634-657). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özüm, N. (1992, 03 09). İnsel'e Açık Mektup. *Cumhuriyet*, s. 14.

- Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pekşen, Y. (1989). *Köpeği Isıran Adamın Peşinde*. İstanbul: Cep Kitapları.
- Pope, H. (1992a, 05 15). Newspaper Falls Victim to 'Young Turks'. *The Independent* (London).
<https://advance.lexis.com/api/document?collection=news&id=urn:contentItem:3T4F-KBG0-005H-839S-00000-00&context=1516831>. adresinden alındı
- Pope, H. (1992b, 05 12). It's News Vs. Nudes in the Turkish Press. *Los Angeles Times*, s. 8.
- Rustow, D. A. (1986). Turkey's Liberal Revolution. M. Curtis (Dü.) içinde, *The Middle East Reader* (s. 59-68). Routledge.
- Saraçoğlu, C. (2022). Tank Paletiyle Neoliberalizm. G. Atılğan, A. Uslu, & C. Saraçoğlu (Dü) içinde, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (s. 753-876). İstanbul: Yordam Kitap.
- Saral, Z. (1989). *Biz Bir Aileyiz*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Savran, S. (1986). Sol Liberalizm: Maddeci Bir Eleştiriye Doğru. *11. Tez*(2), 10-40.
- Savran, S. (1990, Aralık). Sosyalist Hareketin Tarihsel Dönemeci. *Devrimci Marksist Politik Dergi*(Sınıf Bilinci 8), 20-49.
- Savran, S. (1993). 2. Cumhuriyet Demokratik Bir Açılım Değildir. M. Sever, & C. Dizdar (Dü) içinde, *İkinci Cumhuriyet Tartışmaları* (s. 257-282). Ankara: Başak Yayınları.
- Selçuk, İ. (1984, 12 13). Aydınlar Cehennemi. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Selçuk, İ. (1986, 06 27). Rüzgar Horozu. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Selçuk, İ. (1988a, 98 30). İstiklal Marşı. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Selçuk, İ. (1988b, 05 05). Ayraç. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Selçuk, İ. (1988c, 10 07). Değişim, Başkalaşım, Dönellik. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Selçuk, İ. (1990a, 02 10). Sosyalizmin Anası. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Selçuk, İ. (1990b, 03 29). Resmi Tarih. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Selçuk, İ. (1990c, 06 21). Gazi ile Karabekir. *Cumhuriyet*, s. 2.

- Selçuk, İ. (1991a, 08 01). 27 Mayıs ve Demirkırat. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Selçuk, İ. (1991b, 07 06). En Büyük Hazinemiz Aklımızdır. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Selçuk, İ. (1991c, 04 12). Atatürk Suçlu. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Selçuk, İ. (1991d, 06 01). Manken. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Selçuk, İ. (1991e, 10 23). Pazarola. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Selçuk, İ. (1991f, 10 29). Cumhuriyet Bayramımız. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Selçuk, İ. (1996). İlhan Selçuk Yaşamını ve Görüşlerini Anlatıyor. A. Kabacalı (Dü.) içinde, *Aydınlanma Bilgesi İlhan Selçuk* (s. 85-126). İstanbul: Çınar Yayınları.
- Sirmen, A. (1991a, 10 23). Çoğunluk Azınlık. *Cumhuriyet*, s. 3.
- Sirmen, A. (1991b, 11 02). Gericilik İlericilik. *Cumhuriyet*, s. 3.
- Soydaş, M., & Lök, A. (2021). İlhan Selçuk. T. Bora, M. Gültekingil, & A. Insel (Dü.) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm* (s. 512-517). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şahin, H. (1991, 12 17). Özgür Düşünce Meydan Okuyor. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Şaylan, G. (1990a, 02 14). Açık Oturum Laiklik Nedir Ne Değildir. *Cumhuriyet*, s. 6.
- Şaylan, G. (1990b, 03 05). Dinde Devlet Denetimi ve Laiklik. *Cumhuriyet*, s. 6.
- Şaylan, G. (1990c, 03 06). İslamiyet Laikle Bağdaşır mı? *Cumhuriyet*, s. 6.
- Şaylan, G. (1991a, 07 18). Açık Oturum SHP'de Sosyal Demokrasi ve Değişim. *Cumhuriyet*, s. 5.
- Şaylan, G. (1991b, 07 19). Açık Oturum- SHP'de Sosyal Demokrasi ve Değişim. *Cumhuriyet*, s. 5.
- Şaylan, G. (1991c, 08 22). Açık Oturum Türkiye'de Katılım, Demokrasi ve Siyasi Partiler. *Cumhuriyet*, s. 7.
- Şaylan, G. (1991d, 04 21). İslamcı Siyasi Hareketler ve Terör- Toplumsal Uzlaşma Aranmalı mı? *Cumhuriyet*, s. 4.
- Şaylan, G. (1991e, 05 16). Açık Oturum: Kürt Sorunu ve Çözüm Yolları. *Cumhuriyet*, s. 14.

- Şensönmez, G., & Açıkgöz, A. (2020, Nisan). *Postmodernizm, Post-Kemalizm ve Ötesi: Eleştirinin Patikaları*. 05 02, 2024 tarihinde Birikim: <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-372-nisan-2020-372/10037/postmodernizm-post-kemalizm-ve-otesi-elestirinin-patikalari/11715> adresinden alındı
- Şeren, P. (tarih yok). *Okay Gönensin*. 06 23, 2024 tarihinde Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mütercim Tercümanlık Bölümü: https://translex.ege.edu.tr/tr-7519/okay_gonensin.html adresinden alındı
- Şur, T. (2020, Mart). Kemalizm'in re-doktrinizasyonu. *Birikim*, s. 38-47.
- Tanör, B. (1989, 11 30). İlhan Tekeli Selim İlkin Ege'deki Direnişten Kurtuluş Savaşına. *Cumhuriyet*, s. 5.
- Tanrıkulu, S. (1992, 02 14). Kürt Realitesi. *Cumhuriyet*, s. 14.
- Taşkın, Y. (2019, Şubat). Liberal Post-Kemalizm'in Yanılgıları ve Türkiye'de Otoriterliğin Kaynaklarını Yeniden Düşünmek . *Varlık*, s. 8-11.
- Taşkın, Y. (2022). Post-Kemalist Paradigmanın İslam Çalışmalarına Etkileri: Eleştirel Bir Değerlendirme. İ. Aytürk, & B. Esen (Dü) içinde, *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar* (s. 417-440). İletişim Yayınları.
- Tayşir, E. A. (2022). *Bu Tez Nasıl Bitecek?: Lisanüstü Öğrenciler İçin Araştırma Kılavuzu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TBMM. (tarih yok). *Osman Cengiz ÇANDAR - 28. Dönem Diyarbakır Milletvekili*. 06 25, 2024 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi: <https://www.tbmm.gov.tr/milletvekili/milletvekilidetay?DonemId=134155f0-c3d6-4d24-893b-f3a2ef695ae7&Id=4cc38d83-ca7e-4351-950d-018876077637> adresinden alındı
- The Britannica Dictionary. (tarih yok). *Fetish*. 05 07, 2024 tarihinde The Britannica Dictionary: <https://www.britannica.com/dictionary/fetish> adresinden alındı
- Timuroğlu, V. (1991a, 05 29). Dersimlinin Kimlik Bilmecesi. *Cumhuriyet*, s. 14.
- Timuroğlu, V. (1991b, 05 30). Tunceli Kanunu ve Sorumsuz Savaş. *Cumhuriyet*, s. 14.
- Timuroğlu, V. (1991c, 05 31). Dersim İstikametine Şiddetli Taaruz. *Cumhuriyet*, s. 14.

- Timuroğlu, V. (1991d, 06 01). Uaklar Dersime Bomba Yağdırdı. *Cumhuriyet*, s. 14.
- Toprak, B. (1988, 02 04). Gencay Şaylan- İslamiyet ve Siyaset. *Cumhuriyet*, s. 5.
- Topuz, H. (1996). *100 Soruda Başlangıçtan Günümüze Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Tosuner, A. (1992, 01 09). Demoratikleşmeye Başlanacaksa. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Turan, . (2019, Ekim). Yeni Bir Paradigmayı Beklemek ya da Tarihsel Sosyolojinin İlhamı. *Birikim*(366), s. 67-79.
- Ulagay, O. (1988, 10 10). Bir Veda ve Merhaba. *Cumhuriyet*, s. 11.
- Ulagay, O. (1991a, 10 22). Seçmen İçin DYP ve ANAP Koalisyonu mu? *Cumhuriyet*, s. 16.
- Ulagay, O. (1991b, 10 25). Hkmeti SHP Kurmalı. *Cumhuriyet*, s. 13.
- Ulagay, O. (1991c, 10 31). DYP-SHP Koalisyonunu Kim Neden İstiyor? *Cumhuriyet*, s. 11.
- Ulagay, O. (1994). *Krize Adım Adım: Günah Sayılan Kehanet*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Uluengin, H. (1987a, 08 27). Başkaldırıya Elveda mı? Ertuğrul zkk Elveda Başkaldırı. *Cumhuriyet*, s. 5.
- Uluengin, H. (1987b, 12 27). Doğrular ve Yanlışlar. *Cumhuriyet*, s. 7.
- Uluengin, H. (1988, 05 22). 68 Artık Mzelik mi Oldu? *Cumhuriyet*, s. 11.
- Uluengin, H. (1989a, 09 03). Polonya'da Acı Rakamlar. *Cumhuriyet*, s. 8.
- Uluengin, H. (1989b, 09 11). Yoklar Listesi . *Cumhuriyet*, s. 1,8.
- um:ag. (2006). Sunuş. U. Mumcu içinde, *Gazi Paşa'ya Suikast* (s. i-ii). Ankara: um:ag Vakfı Yayınları.
- Uslu, A. (2017). *Siyasal Düşünceler Tarihine Giriş: Tarihyazımı, Temel Yaklaşımlar ve Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Uşaklıgil, E. (2011). *Benim Cumhuriyet'im*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Uşaklıgil, E. (2018). *Őimdilik Bu Kadar*. İstanbul: Can Sanat Yayınları.

- Uzgel, İ. (2022). Dış Politikada Post-Kemalizm: Bir Çöküşün Hikayesi. İ. Aytürk, & B. Esen (Dü) içinde, *Post-Post-Kemalizm* (s. 151-193). İstanbul: İletişim.
- Varel, A. (2023). Bölünme, Birleşme ve İdeolojik Kriz Sarmalında: Seksenli Yıllar ve Türkiye'de Merkez Sol. *Türkiye'nin 1980'li Yılları* (s. 481-504). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Vergin, N. (1983, 12 22). Raymond Aron Çağdaş Liberalizmin İdeoloğuydu. *Cumhuriyet*, s. 5.
- Wood, E. M. (1996, July-August). Modernity, Postmodernity or Capitalism. *Monthly Review*, 21-39.
- Yaffe, D. (2009, 09 15). *The politics and economics of globalisation*. 05 05, 2024 tarihinde Revolutionary Communist Group: <https://www.revolutionarycommunist.org/capitalist-crisis/1446-th...> adresinden alındı
- Yalman, G. (2002). Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Rölativist Bir Paradigma mı Hegemonya Stratejisi mi? *Praksis*(5), 7-23.
- Yardımcı Geyikçi, Ş., & Esen, B. (2022). Siyasi Partiler Çalışmaları Kapsamında Post-Kemalizm'i Yeniden Düşünmek. İ. Aytürk, & B. Esen (Dü) içinde, *Post-Post-Kemalizm* (s. 441-483). İstanbul: İletişim.
- Yaşlı, F. (2022, 10 12). *Post-Post-Kemalizm: Sınıfsızlığın Sürekliliği*. 08 12, 2023 tarihinde Sol: <https://haber.sol.org.tr/yazar/post-post-kemalizm-sinifsizligin-surekliligi-351399> adresinden alındı
- Yerasimos, S. (1992, 01 23). Türbanın Perde Arkası- Nilüfer Göle İslam-Batı Çatışmasının Odağında Konuyu Tartışıyor. *Cumhuriyet Kitap*(100), s. 5.
- Yıldırım, D. (2016). 1980 Sonrasında Liberal Sol Akımın Gelişim Çizgisi. E. Haspoat, & D. Yıldırım (Dü) içinde, *Türkiye'de Yeni Siyasal Akımlar (1980 Sonrası)* (s. 171-210). İstanbul: Siyasal Kitabevi.
- Yıldırım, D., & Haspolat, E. (2016). İkinci Cumhuriyetçilik: "Sol" Özalizm'in Türkiye Tahayyülü. E. Haspolat, & D. Yıldırım (Dü) içinde, *Türkiye'de Yeni Siyasal Akımlar (1980 Sonrası)* (s. 143-170). İstanbul: Siyasal Kitabevi.
- Yılmaz, F. (1991, 08 27). Sovyet Halkı Lenin'i Sorguluyor. *Cumhuriyet*, s. 9.
- Yılmaz, K. R. (2023). Seksenli Yıllarda Türkiye Ekonomisi. M. Kaynar (Dü.) içinde, *Türkiye'nin 1980'li Yılları* (s. 283-310). İstanbul: İletişim Yayınları.

EK 1. Orijinallik Raporu

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 27/06/2024

Tez Başlığı: Bir Post-Kemalist Gazete Olarak Cumhuriyet

Yukarıda başlığı verilen tezin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 154 sayfalık kısmına ilişkin, 27/06/2024 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı 8% 'dir.

Uygulanan filtrelemeler*:

- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- Kaynakça hariç
- Alıntılar hariç
- Alıntılar dâhil
- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Yiğit BALKUŞ

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Yiğit BALKUŞ
	Öğrenci No	N21133008
	Enstitü Anabilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
	Programı	Siyaset Bilimi

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Doç. Dr. Kadir DEDE

* Tez Almanca veya Fransızca yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)/3'te de belirtildiği üzere: Kaynakça hariç, Alıntılar hariç/dahil, 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

Date: 27/06/2024

Thesis Title : Cumhuriyet as a Post-Kemalist Newspaper

According to the originality report obtained by my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 27/06/2024 for the total of 154 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 8%.

Filtering options applied**:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. References cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

Kindly submitted for the necessary actions.

Yiğit BALKUŞ

Student Information	Name-Surname	Yiğit BALKUŞ
	Student Number	N21133008
	Department	Political Science and Public Administration
	Programme	Political Science

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Assoc. Prof. Kadir DEDE

**As mentioned in the second part [article (4)/3]of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding refence, quotation excluded/included, Match size up to 5 words excluded.

EK 2. Etik Kurul/Komisyon İzni ya da Muafiyet Formu

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SIYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 27/06/2024

Tez Başlığı: Bir Post-Kemalist Gazete Olarak Cumhuriyet

Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır.
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir.
4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir.
5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Yiğit BALKUŞ

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Yiğit BALKUŞ
	Öğrenci No	N21133008
	Enstitü Anabilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
	Programı	Siyaset Bilimi

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR,
Doç. Dr. Kadir DEDE

* Tez **Almanca** veya **Fransızca** yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu <i>Form No.</i>	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi <i>Date of Pub.</i>	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No <i>Rev. No.</i>	02
		Revizyon Tarihi <i>Rev.Date</i>	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION	
Date:27/06/2024	
ThesisTitle (In English): Cumhuriyet as a Post-Kemalist Newspaper	
My thesis work with the title given above:	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Does not perform experimentation on people or animals. 2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.). 3. Does not involve any interference of the body's integrity. 4. Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview. 5. Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions. 	
I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infringement of the directives and that the information I have given above is correct.	
I respectfully submit this for approval.	
Yiğit BALKUŞ	

Student Information	Name-Surname	Yiğit BALKUŞ
	Student Number	N21113008
	Department	Political Science and Public Administration
	Programme	Political Science

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Assoc. Prof. Kadir DEDE